

Tartalom

Szépirodalom

Villányi László – Kislány / Hiány / Olajfa	3
Simon Márton – Atlantisz / Belealudni egy szamurájfilmbe / Vér és dinnyelé	4
Háy János – Egy zsenge	7
Izsó Zita – Alvásgyakorlatok / Selyem	9
Nemes Z. Márió – Hatásos gyógy mód / A BAROKK építész dala	13
Ádám Tamás – Hegyi beszéd a szeretetről	16
Bán-Horváth Veronika – Elizának	17
Horváth Florencia – Tombol	20
Kulcsár Géza – Theogonia	21
Louise Glück – Teleszkóp	24
Vasas Tamás – nyakatekert erato	25

Kortárs lett irodalom

Jayde Will – Kortárs lett irodalom 2013–2020	27
Gundega Repše – A fehér abrosz	35
Jana Egle – Az adósság	42
Jānis Jonevs – Betűk	51
Amanda Aizpuriete – Versek	56
Eduards Aivars – Egyetlen szereplő sem keresi a szerzőt / Vers pontosvesszőkkel / Ráérősen / A hátára esett bogár pózában / Vers arról, hogyan érkeznek meg a nyírfás temetőbe a gyászolók az egész koporsóval és persze az elhunyttal, de a sír a talajvíz hatásának következtében az éjszaka beomlott	58
Agnese Rutkēviča – a határon túl / még olyan sok az üresség / Dance me to the end of the love / W. Szymborska motívuma	61
Katrīna Rudzīte – Versek	65

Kártya

Hansági Ágnes – A Jókai-kártya	70
Praznovszky Mihály – A ferbliben nincs rossz kártya	87
Szekeres Nikoletta – Világcsavargók kártyával a kezükben	98

Kortárs lett képzőművészet

Raimonds Kalejs – Széttörni a kereteket	107
Műlista	114

Villányi László

Kislány

Álmomban megjelenik
egy kislányarc
gyerekkoromból
találkozásunk nélkül
hiába telt el hat évtized
tisztán látom haját szemét.

Hiány

Szeles éjszakákon
az álom kényszerítene
gyötrődjek
milyen színek maradtak ki
a hat évtizedből
az ébrenlét idejében
minden egyértelmű
voltaképpen
a hiány teszi teljessé az életet.

Olajfa

A kert centrumába ültetem
az ajándék olajfát
szól hozzám az Adria
előtűnnek a ligetek
a Hét kastély öbléből
idáig nyújtózik
a vénségesen vén olajfa
jelen van nyolcszáz év.

Simon Márton

Atlantisz

Az elejétől tudni véltem valamit, ami ellenszernek
ígérte magát már ott, a homokozóban,
minimum a halálra –
ebből lett az, hogy itt állok a kosárlabdapálya közepén

a sötétben, és hangosan énekelve pisálok hosszan.
A szenvedés nem múlik el, csak
nem tudsz többé
együttérezni önmagaddal.

Egy zsák szemét is, ahogy ül a bekötőút mellett,
és úgy véli, tekintete éppen
süllyedni parancsolja a csillagokat.
A grafit illata szeretnék lenni, ez az utolsó ambícióm.

A kék műanyag indián leszáll a fehér lóról,
elteszi az íjat, felül egy koszos éjszakai buszra,
és arra gondol,
a vége felől olvasva ez mekkora Happy End.

Belealudni egy szamurájfilmbe

Amikor rád gyújtották a házat,
kedvesen beintegettek az ablakon, hogy
nem kell megijedni,
van elég szoba, menekülhetsz pár évig egyikből a

másikba,
mielőtt sarokba szorítana az áttetsző,

ovális kényszer, az embernagyságú
csiszolt üveg, ami alatt

nincs választás, énekelned kell.
Szeretted a konyha piros műbőr székeit,
a vacsoraasztal mellett kiolvasott
kalandregényeket, a paprika hersegését.

Úgy tűnt, itt mindenre találni fogsz
legalább egy szót, ami passzol majd a dallamhoz.
Ehelyett van ez a szakadt,
szürke kanapén ülve hallgatott nyelvlecke,

amiben olyan mondatokat kell ismétlegess
a múlttól, amik sosem lesznek igazak.
Csak a hajnali
kiabálás mindig, és a vérpermet,

teli hamutáliból füstcsík monitorfényben,
amikor a gyermek sógun azt mondja,
jelenlétünk hulló gyümölcs, és szertartásos komolysággal
a kezébe ad egy kiégett villanykörtét.

Vér és dinnyelé

荒木経惟さんの写真について

Kizárólag akkor nézz rám,
amikor azt mondom, ne.
Értesz? Ennyi az egész.
Nyújtsd ki a nyelved. Jobban.
Feküdj a földre.
Emlékszem egy szóke
kamaszlányra gyerekkoromból,

a téli utcán jött szembe,
gyönyörű volt,
széles, csillámló csíkban

Ance Vilinte: Hello, Ance Vilinte vagyok, a híres művész.

folyt a szájába a taknya.
 Nagyon szerettem volna megcsókolni.
 Tudom, egy nap arra ébredek majd,
 már csak egy tányér friss
 hallevessel és persze a halálommal tartozom

annak, aki most még háttal állva nézi
 a cédrusok árnyékára vadászó
 macskát a teraszon. De nem baj.
 Nyújtsd ki a lábad.
 Engem ez tesz boldoggá –
 már nem az, hogy tudom, amikor sírsz,
 nem azt jelenti, szomorú vagy,
 hanem azt, hogy elképzelésem sincs,
 valójában mit jelent.

Ha legalább szörnyeteg lennék,
 mangróve-zöld, mérgező bőrrel.
 De csak másolat vagyok, gumi, gumihéj,
 mint egy szakadt, beszélő koton.
 Emeld fel a karod. Kuporodj össze.
 Gondolj a benzinkutas szusira.
 Azt szerettem volna, hogy tudd,
 az én fejemben nincs belső monológ,
 csak egy neon zúg

pont túl hangosan.
 De már én sem vagyok ott.

Csak ez a nézés van még, ami rám ragadt.
 Ennyi. Ehhez képest két összeizzadt has márványa
 vicc, ehhez képest,
 az összes virág nemiszerv.
 Ez nem boldogság.
 Nem is úszik, csak pont túl lassan süllyed.
 Köldök és fül. Nyári huzat. Virágmintás
 viaszkosvászonon vér és dinnyelé.

És ha azzal vigasztalódnál
 – köpj a tenyerembe –,
 inkább ne vigasztalódj semmivel.
 Az arcod, az arcod, mint a tenger,
 nem tűri a metaforákat. Győztél.
 Nekem nincs mentségem,
 mert a túlélés nem az.
 A pokol fehér csempéi közt,

mert a pokol tekintetekkel van
 kicsempézve. *Mióta mindenért
 kár, azóta semmiért.* Ta-dam.
 Csak az ív számít, hullani szépen.
 Térdelj fel, kukába gyűrt lázlap.
 Meghamisítom a dátumot a képen.
 Ez a zihálás lesz a címe, ahogy futva
 távolodik az ég. A lakásban is senki.
 Ne nézz rám.
 Az úgy felejtett tűzhely lángja kék.

Háy János

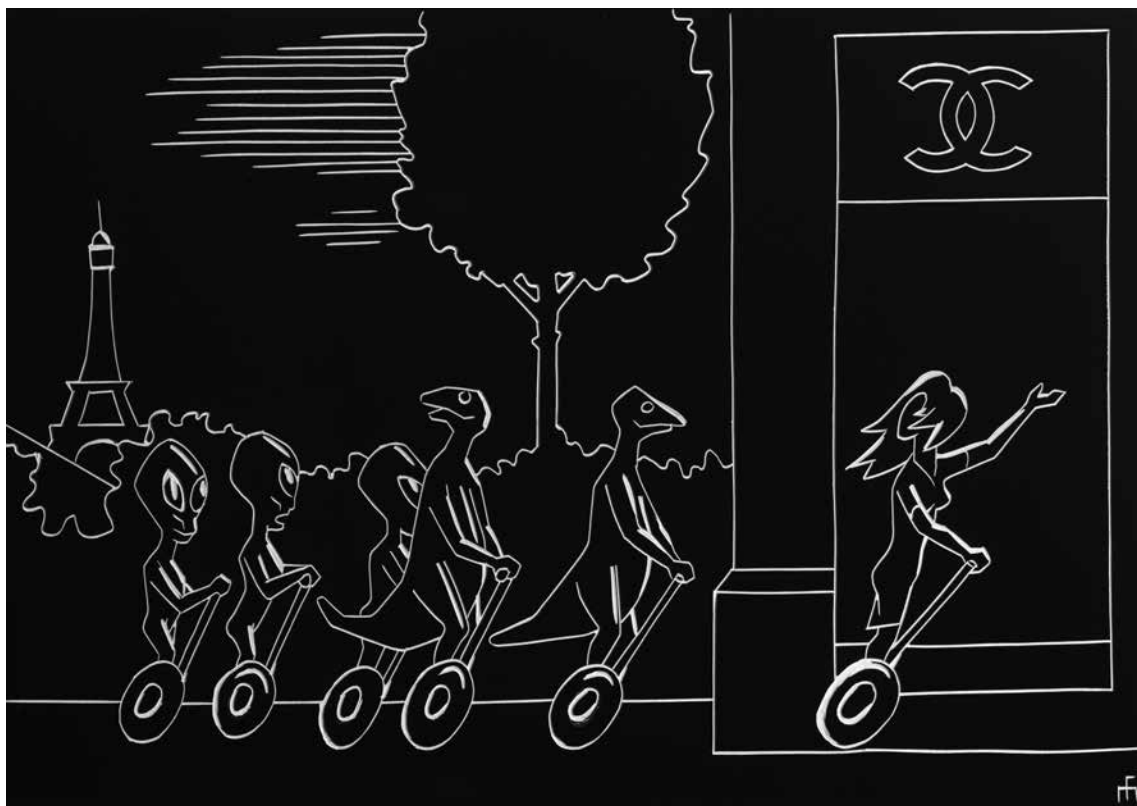
Egy zsenge

Mily, így kezdődik a zsenge és azzal folytatódik, hogy oly, mily, oly, milyoly, mily oly a valami, megnevezi a költemény tárgyát metaforikusan elmélyítve a jelentést. A millyel kezdődő vers csak később bizonyul zsengeének és csak azoknál az alkotóknál, akik felnőtt korban is folytatják a versírást, akik letesznek róla, mert nem kifejeződő vagy kifolynak a gondolatokból, azok számára ez a költészetük csúcса. A zsengek szempontjából nem hasznos, ha az alkotó felnőttként is folytatja a pályáét, mert az együttjár a leértékelésükkel, ugyanakkor objektíve mégiscsak felértékelődnek, mert igaz csak az összegyűjtött versek végére helyezve, holott ugye ez volt mindennek a kezdete, szóval megalázóan hátrасorolva, de szerepelhetnek nyomtatásban, sőt egyes kritikusok idéznek is belőlük, mint olyanokból, amelyekben már akkor látszott, hogy miből lesz a cserebogár. Egy zsenge nem csinál nyarat, szokás mondani az irodalomtanár részéről, aki megismerkedik ezzel a zsengevel, valójában több zsenge sem, bár a zsengeköltő szülei ezt hiszik és fűnek fának mutogatják, mily jó versei vannak például Attilának, Marcinak, Daninak, Noelnek és azoknak, akiknek még nem találtak ki nevet a szüleik, mert nem születtek meg, de önmagukat ismerve tudják, hogy sejtformában is zseniálisak. Például tudnak majd az anyaméhben egyesülni, ami azért, ha tágabb értelemben és a lényegét tekintve ismertetjük a rím természetét, ezt az egyesülést tekinthetjük a legmélyebb rímhelyzetnek.

Különben a halálról volt szó az első versszakban, mert a vers átalakulása zsengevé tulajdonképpen nem más, mint a közlés érvénytelenné válása, hiszen mindenki úgy néz csak rá, mint jelentéktelen a tartalma szempontjából érdektelen, formailag pedig mondhatni ügyetlen korái próbálkozás, holott az aktuális szerző szempontjából, a mily valamilyen valami és az oly valamilyen valami mondatok a lelke legmélyebb kérdéseit mutatják fel, ráadásul őszintén, mert még nincs arra tanítva, hogy lehet nemőszintének is lenni, ő tényleg azt írja, ami a fejében és/vagy inkább, vagyis főleg a szívében van. És ez nem gyerekkori vers, amiben aranyos rímekben köszönti fel az anyukáját, vagy ír a mikulás bácsinak, hogy mit hozzon, vagy a jézuskának. Azok a versek csak azért születtek, hogy a szüleinek örömet okozzon, vagy hogy kiköveteljen egy, mint később kiderült, kitalált figurától valami játékot, amit a szüleitől nem kaphat meg, mert drága vagy nagy vagy ugat, mert kutya. Ezek már nem korrupciós céllal születtek, hanem azért, hogy igazán elmillyezze és elolloyzza az érzelmeit, hogy lássa a világ mit érez egy tíz éves gyerek, ha épp tíz éves, amikor írja.

A harmadik versszakban belekerülnek a szövegbe az oly barátok, mint ily velünk összeszótt szálak, akikre egyedül számíthat a felnőttekkel szemben, akik már most fenik a fogaikat arra, hogy az általuk írt költeményt, mert nem verset ír, hanem költeményt, verset csak az amatőrök írnak, na az is egy külön szám, de ezékről inkább nem írok. Felhívom a figyelmet, hogy itt a zsenge versalany személyesebb tónust üt meg, e per e, ebből látszik, hogy a vers csúcspontja

felé olyolunk. Az amatőr, csak szóba kell hoznom, az, aki az osztálytársaim közül megtudta, hogy verset írok és ő is elkezdett, mert látta, hogy ezzel azért lehet sikert elérni másoknál és nem volt elég, hogy ő volt a legjobb például pingpongos, még ez is kellett volna neki. Az amatőrök, konkrétan ez az amatőr, aki különben dilettáns is, szemetek és azt akarják elvenni tőlem, ami csakis az enyém és nekik egyáltalán nem jár. De én nem vagyok amatőr, sem dilettáns, mert én tényleg arról írok, ami fontos, és szívből és igazán, átjavítom és szívből, s igazánra, mert a s az versszerűbb, meg jobban kijön a ritmus is. Az ilyoly barátaim majd ott lesznek a temetésemen, most odáig jutottam, mert ez a vers csúcspontja, ami oly temetés lesz, mily temetést még nem látott a falu, ha épp falusi az alkotó vagy a kerület, vagy a magániskola, ahová járok, a magániskolák tele vannak elhanyagolt pszichésen sérült gyerekekkel, mindenki ott lesz, az összes tanár és mindenki sírni fog és mindenki szégyellni fogja magát, hogy nem tudott jobban szeretni, hogy nem tudott arra figyelni, mi van velem, hogy hagyta, külön-külön egyesével, és összesen is hagyta, hogy meghalljak.

Miklós Fišers: Vezetett bevásárló körút földönkívülieknek Párizsban, a Champs-Élysées-n

Izsó Zita

Alvásgyakorlatok

Elfáradtam.

Aludni akarok, de lassan süllyedek,
mint egy teherhajó,
van idő arra, hogy elhagyja a fedélzetem
minden, ami
idáig kormányzott engem
és végre elfogyjanak a saját gondolataim,
de aztán bekapcsolom a tévét,
háborúk törnek ki,
valaki az erdei patakba önt egy konténer szemetet,
máshol felgyújtanak néhány újszülött kutyát,
és ahogy a fa koronájába az eldobott nejlonzacskók,
fennakadnak a fejemben azok a dolgok,
amiket mások el akarnak felejteni.

Aztán rád gondolok.

És arra, hogy én még ébren vagyok, de te ilyenkor
a vastag függönyök mögött
már biztosan alszol.

Rólam álmodsz,
és én egyedül ebben a pár órában
nem akarok más lenni,
mint saját magam.
Eddig félttem élni,
de most becsukom a szemem.

És mint amikor gyerekként
kíváncsiságból belenyaltunk az ehetetlen dolgokba,
a szánkba tömtünk egy marék vakolatot
vagy összerágtunk egy kartondobozt,
elkezdem ízlelgetni, hogy létezem.

Közben pedig lassan nekem is elnehezülnek a tagjaim,
álomban rókává változom,
amelyik egy vadsparkban él a rácsok mögött
és boldog, mert elképzeli,
hogyan az a gyerek, aki olyan sokáig nézi,
most biztos először lát élő rókát,
és ettől a teremtés legelső példányának képzelheti magát.

Selyem

Talán tényleg akartam.
Vagy legalábbis tehetek róla,
mert anyám megmondta,
hogy egy nő mindig öltözzön fel rendesen,
én pedig fáztam az udvaron
a nagyszünetben,
ezért bekéredzkedtem,
ő meg azt mondta,
tegyem hasznossá magam,
menjek be vele a szertárba,
segítsek elpakolni.
Aztán megkért,
hogy tekerjem össze vele a vaktérképet,
és ne gondoljak a világra,
ami elítélne minket.

És miközben közelebb lépett,
én végig az ablakot figyeltem,
láttam,
hogy a fa ága a nagy szélben
az üvegnek csapódik,
és vártam, hogy
melyik lökésnél
töri végre be.

Az iskolán kívül ritkán találkoztunk,
csak a strandon futottunk néha össze,
tudtam, hogy ha bent vagyok,
úgysem mer bemenni a vízbe,
és most végre itt hagyhatom,
átúszhatok a föld másik részére,
biztosan találnék a parton néhány ruhát,
amit másvalaki hagyott ott,
és én felvenném ezeket a ruhákat,
és végre nem kellene
egyfolytában meztelennek éreznem magam.

Anyám egyik nap magához hívott,
hogy szerinte azért nem néz rám egy fiú sem,

mert nem gyantázom a lábam,
de ő majd megcsinálja,
ne aggódjak, kicsit fájni fog,
nőnek lenni
nem egyszerű dolog.
Ahogy rántotta le rólam a csíkokat,
úgy éreztem, mintha lehúzná rólam a bőrömet is,
és vele együtt az érintéseit –
attól kezdve
mindig tisztábbnak éreztem magam,
ha fájt valamim.

Anyám meg annyira örült,
hogy odaadta a selyemharisnyáját is,
húzzam csak a lábamra,
és olyan elégedetten dőlt hátra,
mintha hirtelen egyszerre tömte volna magába
az összes csokoládét, süteményt és cukorkát,
amit azért nem vett meg magának,
hogy beleférjen ebbe a harisnyába,
és annyira boldog volt,
hogy még a parfümjéből is fújta a fejemre egy kicsit.

Még másnap is érződött rajtam,
és amikor találkoztam vele,
olyan érzésem volt,
mintha ott állna az anyám a hátam mögött,
ettől pedig nem tudtam mozdulni sem,

ő pedig üvöltöni kezdett velem,
hogy mit képzelek,
talán szépnek gondolom magam,
és miért húzok ilyet a lábamra,
és letépte rólam a harisnyát,
és tudtam, hogy az anyám majd engem fog okolni,
hogy nem vigyáztam rá,

és a fejemhez vágja majd,
hogy nem kellett volna
ilyen szép ruhákat
vennie nekem,
hogy jobban tenné,
ha portörülésre használná a ruháimat,

a blúzzal ablakot mosna,
a szoknyámba pedig kifújná az orrát,

és ahogy elképzelttem,
hogy mindezt megteszi,
mintha egyszerre minden könnyebb lett volna,

attól kezdve nem fáj, ha rám nehezedik,
nem nyomja a mellkasa a csontjaimat,
mintha nem is lenne már testem,
mindenem könnyű és puha,
csupa bársony, pamut, selyem és damaszt.

Ivars Heinrihsons: Fekete

Nemes Z. Márió

Hatásos gyógymód

*Csak úgy lehet szabad és boldog az ember,
ha ugyanakkor mindenki más szabad és boldog.*
H. Gy.

A magyarok nem azért öregszenek, és hülyülnek el öregkorukra, mert az agyi ereik elmeszesednek, hanem azért, mert mi kiszívjuk belőlük a hosszú évek alatt összegyűjtött csemegét. Az öregkori agyér-elmeszesedés csak tévhit, a kommunisták hamis tudatnak nevezik az ilyet. Sajnos nálunk se fenékgig tejfel minden, hiszen itt is vannak gazdagok és szegények. Osztályellentéteink jelentősek. A gazdagok zabálják meg a legfinomabb ételeket, a szegények néha még a legalacsonyabb értékű információt is alig tudják megfizetni. Pedig nagyon sokféle termék található áruházainkban, hiszen az emberiség közel háromezer nyelv, csomó egyéb kód, jelrendszer segítségével termel információ-élelmiszert. A sokféle nyelv, kódrendszer sokféle termelőüzemnek, vállalatnak felel meg. Amikor az öregemberek lassan elhülyülnek, olyankor fokozatosan szívjuk ki agyukból a felgyülemlett információt. Az is előfordul azonban gyakran, hogy teljesen ép agyú öregember hal meg. Mi a különbség a kettő között? Az elhülyülő öregek információi olyan ételhez hasonlítanak, amelyet sokáig kell főzni, hogy élvezhetővé váljék, az ép elmével elhunytak információi viszont a gyors, lángon sült ételekhez hasonlóak. Bécsi tányérhús és bélszínlángos. Ha embercsecsemő vagy emberkisgyerek hal meg, aki csak kevés információt tudott összegyűjteni, ehető információja a tojással azonos. Az örültek, szkizofrének, paranoiások információja romlott hús. Az ilyet elkülönítő raktárakban helyezük el. Budapesten ezeket a raktárakat elmeegógyógyintézeteknek nevezik. A gazdaságossági szempont azt diktálja, ne semmisítsük meg őket, mindig marad remény arra, hogy talán egyszer javíthatóvá válik a romlott hús minősége. Tudósaink hatalmas energiával kutatják a hatásos gyógymódot.

A BAROKK építész dala

Egyre fontosabb, ahogy az ÉLET végéhez érek,
az az erő, mely képes legyőzni a KÍGYÓT,
az okos és önző torzulást, az ÉLETERŐT
módosító kísértést.

Egyre fontosabb az elegancia, mely a sötétség
erőit féken tartva egyensúlyt teremt,
mely feltétele a belső BÉKÉNEK és így
a teremtés céljának: 2006-nak.

Egyre fontosabb a fa ÉLETTEL teli statikája,
helyhez kötött, de viharálló mozgékonyága,
illatozó virágzása, mely az építészet tanácsadó
tündére.

Egyre fontosabbak a tündérek
zümmögése, mert hiányoltam őket,
akik elhagyták a ROHADÓT,
és szeretném őket újra közelünkbe hozni.

Ivars Heinrichsons: Fekete futam

Énekük a BAROKK zenéje,
mely fában, betonban és acélban egyaránt
szól, hogy soha ne maradjunk egyedül
a torzban.

*

A megtörtént és a megtörténhetett volna
kettőssége, a tettek és mulasztások helye ez,
melyet egybefog az Isten Háza.

A tornyokon az egymásra rakódott szenvedések szemei,
melyek azonban messzire látnak,
mint a sorstól megpróbált emberek szemei.

Itt laktunk akkor is, amikor először onanizáltam,
úgy, hogy a meleg tűzhely mellett fogdostam
PÉNISZEMET, míg nem elsült, és az ejakulátum
a sparheltre égett.

Eszembe jutott visszatérő álmom, amelyikben
egy kis lábasban ANYATEJET forralok és kavárom,
hogy ki ne fusson. Az ejakulátum forró
tűzhelyen olyasmi, mint a kifutott TEJ
vagy a föle, ha odaég.

Ádám Tamás

Hegyi beszéd a szeretetről

És amikor eltörik karod, az árokparton lefele
gördülsz, bogáncsok ragadnak pulóveredbe,
bőrödből sem lehet kiszakítani.

Az ősz a színeivel szórakozik. Vér szivárog a gézen,
vörösbe mártott szerelmeslevél szédül a fáról.
Jó lenne most színt vinni a bohócok fehér arcára.
*Amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek,
ti is azt tegyétek velük.* Észre sem vesszük, vastagodnak
a sovány karok, üthetnek újra, mint ahogy még sosem.

Veszélyesek a széles ágyak, süppedsz, rugók közé
szorulsz. Szűkös választás. *Helyezkedjünk bele*
életkörülményeinkbe. Szereted az elhasznált
testeket, foltos bőröket, ráncos arcokat, visszeres
lábszárakat, kiszáradt vízimalmokat, a széles csípőjű
dombokat. Nem kedveled a holtakat, savanyú szaguk
átszivárog a hanton. De szereted halottaidat. Szereted
a harangokat, a szürke vadgerléket, akik karmukkal
szaggatják az új fakesztyeket.

Vízesés dübörög, mint kalapács alól kipattanó szögek,
felfelé röppennek a pisztrángok, nehéz a haladás,
ráadásul te is visszatartanád őket, de akkor nem
folytatódna az élet. Újra ikrák nőnek, erre szavazol.

Bán-Horváth Veronika

Elizának

Másodjára szólal meg a Für Elise. Ez még a drága Géza ötlete volt, amikor a zenélő kapucsengő bejött a divatba, meglepte vele. „Elizának ez jár”, mondogatta. Nem akarta megbántani a férjét, de néhány hónap alatt megutálta a dallamtöredéket, ami sosem juthat el a végéig, mindig csak ez a „tüdü-düdü-düdü-düdüdü”, ahogyan Júlia hívta kiskorában. Vagy nem is Júlia, hanem Petra mondta ezt? Nemrégiben azt is összekeverte, hogy melyiknek varratta azt a fehér ruhát, apró virágos szegéllyel, ami aztán olyan csúful járt a Vidámparkban...

Hol marad Petra? Kompótért ment a pincébe, az átalakításakor oda költözött le a kamra. Fönn is van persze egy kicsi spájz, ott tartják a mindennapi főzéshez szükséges holmikat, hogy neki ne kelljen lépcsőznie. Nem mintha nem tudna. Igazán jól tartja magát. Akár ajtót nyitni is kimehetne, de nem vár senkit szombat délutánra. Biztosan valami házaló ügynök, vagy Jehova tanúi, köszöni szépen, nem akar megtérni. Vagy megint az ingatlanosok, hogy adja el a házát?

Azért mégiscsak fölkeni a rúzszt, hogy reggeli sminkjét felfrissítse. Egy úrinő akkor is nett, ha fajankókat kell elzavarnia.

Für Elise harmadjára is. Ez volt az egyik első darab, amit eljátszott, persze, minden kezdő zongorista átesik ezen. A lánya is tanulta, egész biztos. Vilmoska nem, szegény, akkoriban a zongora volt a legkisebb gondjuk. Közel húsz év korkülönbség volt a két gyermeke között. Júliára már nem számítottak, senki nem gondolta volna, hogy még teherbe tud esni.

Elfordítja a borostyános kulcsot, kinéz a bejárati ajtón. A kerti kapunál két idős ember áll: egy töpörödött asszony, kezében valami doboz, a férfi meg egy csokrot szorongat, selyempapíroست. Nem ismerősek.

– Guten Tag!

– Jó napot! Nem veszünk semmit – mondja magyarul, de azok csak bámulják őt, és a férfi fennhangon beszélni kezd.

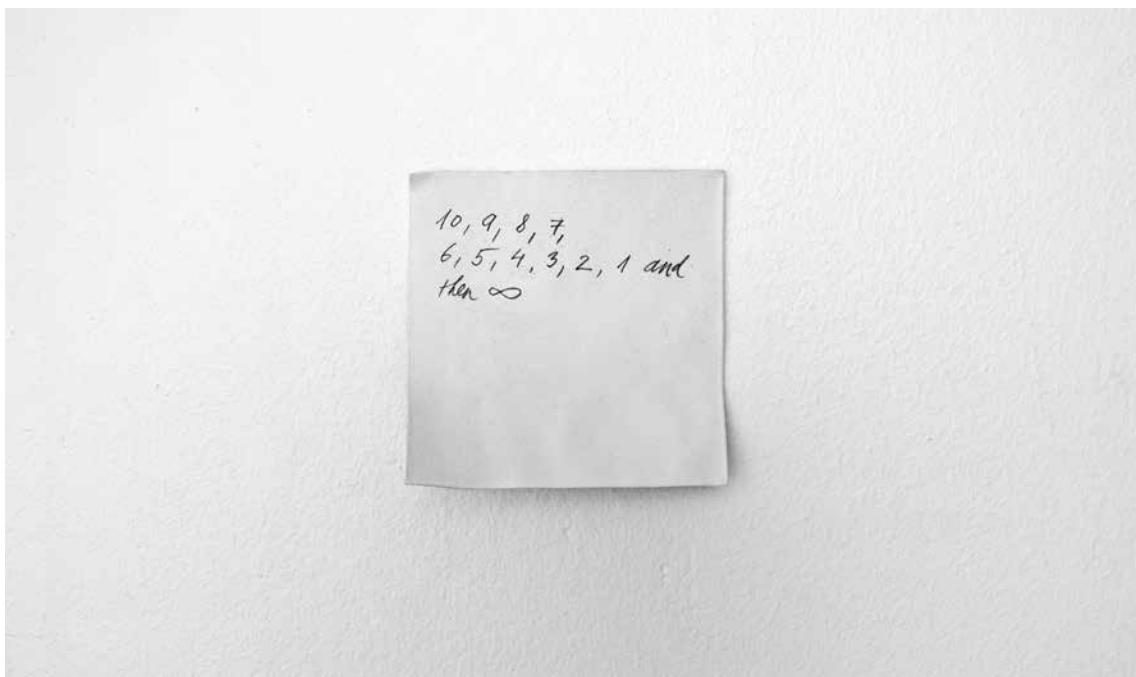
Nem érti, mit mond. Valaha egy keveset tudott németül, de már csak a szavak emlékét találja a fejében. Egy wiedersehen-nel becsukja az ajtót. A Für Elise azonban újra megszólal.

– Mamó, ki csönget ennyire?

Ez a mamózás, ez viszont egyértelműen Petra-dolog, összetéveszthetetlen. Júlia magázta a szüleit, édesanyámnak, édesapámnak szólította őket, ahogy Vilmos is, szegény, de mire ez a kislány, egyetlen unokája megszületett, új világ lett. Máshogyan van most a szeretet meg a közelség.

– Valami németek. Kislányom, te beszélsz németül, mondd meg nekik, nem veszünk semmit, és a ház nem eladó.

Eliza az előszobaablakból figyeli Petrát, ahogy szapora léptekkel eléri a kertkaput. Papucsban, persze! Beleléphetett volna bármelyik cipőbe, éppen 37-es az ő lába is. Nem mondhatják, hogy öregasszonyosan öltözködik, nem, épp az ellenkezőjét szokta hallani. Ő nem lép ki úgy a házból,

Krišs Salmanis: Digitális haiku

de még a szobájából sem, hogy ne lenne csinos. Az utcán lát néha nála fiatalabb nyugdíjasokat, akik úgy elengedik magukat, hogy nem csoda, ha megbolondulnak, belebetegednek. Ő erős. Júlia is erős. Petra ... Petra máshogyan az.

A lány befejezte a mondókáját, indulni akar, de a magas, egyenes derekú öregember utána szól. Az asszonyt félig eltakarja a kerítésen belül ültetett labdarózsa, de a férfit jól lehet látni, szomorkás mosollyal magyaráz. Petra nem gesztikulál tovább, csak figyelmesen hallgat, mert Petrának nagy szíve van, és sok érzése. Ha boldog, fényárban úszik a lakás, de ha rosszkedvű, füstölög körülötte minden. Olyankor kócosan, mogorva képpel mászkál. Ha azt mondja neki, legalább egy kis púdert, pirosítót tegyen fel, attól majd jobban érzi magát, és fésülködjön meg, az isten szerelmére, akkor Petra kitágult orrlyukakkal közli, hogy ő nem akar tartást, ő most szét akar esni, hogy utána összerakhassa magát. Petra új utakon jár.

Most azonban nem mozdul. Hosszú ideig beszél a férfi. Petra néha kérdez valamit, aztán oldalt fordul, a kertet nézi, és vissza az idegenekre. Majd a ház fele bámul. Őrá.

Fene a németekbe! Kinyitja a cipősszekrényt, elővesz egy könnyű félcipőt, egy selyemsálat gyorsan magára kap még, és kimegy az előkertbe, a néma szoborcsoporthoz.

- Guten Tag! – biccent, és udvariasan felhúzza kissé szája sarkát, de a szeme nem mosolyog. Petra úgy néz rá, mintha valami különös lenne rajta. Talán rosszul kente a rúzszt? Ennyire vénülne?
- Csak nincs valami gond? – kérdezi az unokáját.
- Gond éppen nincs.
- Akkor?
- Petra vonakodva válaszol.
- Ez az úr azt mondja, mondjam meg neked, hogy ő a Hans. A néni meg a felesége.
- Hans?

Előbb Petrára, aztán az öregemberre bámul. A kék szemébe. Egymásba csúsznak a színek, az ég kékje, a Hans kékje, a kerítés zöldje, az SS egyenruha zöldje.

– Mamó, jól vagy? – Petra elkapja a könyökét.

– Mit akarnak?

Rendezi arcizmait, de érzi, hogy fátyolos a látása, szeme megtelik könnyel. Elfordul, a házra bámul, úgy kérdezi újra, mit akarnak.

– Itt jártak Budapesten, és Hans meg akarta köszönni, hogy gondoskodtál róluk annak idején. Mamó, én nem is tudtam...

Érzi, hogy Petra folytatni szeretné, nem érti, mi történik, hogy is érthetné. Sosem mesélt neki azokról az évekről. Csak nagy vonalakban érintették azt is, mikor az öregapja tizenöt év hadifogság után egyszer csak megjelent a háznál, és ő el akarta zavarni a koldust, mert a koponyára tapadt, cserzett bőr mögött nem ismerte meg a budai fiút, akihez hozzáment...

Nem! Nem akart. Nem tudott ezekről beszélni, gondolni sem akart rá, mennyire kiszolgáltatott volt fiatatasszonyként, amikor magára maradt Vilmoskával, és egyszer csak ide rendelték ezeket a németeket. Hogy mennyire rettegett éjszakánként, hogy a gyerek kihúzza a gyufát, és baja esik, vagy hogy őt ölik meg, s akkor mi lesz a kisfiúval.

Szerencséje volt ezzel a Hanssal. Fiatal tiszt volt, otthon várta a menyasszonya. Egyszeriben előtte volt a fiatal lányt ábrázoló portré, és Hans, szökén, ott álltak a konyhában, a lámpa verdeső fényében nézte a fotót, Helga, mondta Hans. Látta a férfit a ház különböző pontjain, a kertben, ahogy fát aprít, közben németül énekl a Csendes éj-t. Hans az ő otthonukban, az ő bútoraik között, ül, áll, járkál, a tárgyakhoz ér. Kinyitja az ajtót, segít cipekedni. Ő még örült is, hogy nem erőszakosak és durvák vele a katonák, hogy jó hozzá a Hans, már amennyire SS tiszt jó lehet. Hans szentestére karácsonyfát szerez, Hans megsimogatja a fia fejét. És most itt áll, megint, nem úgy, mint a férje, az nincs itt, most sincs itt, mert Géza meghalt, ezek meg élnek, ő is él. És Petra... nem sokkal fiatalabb, mint ő akkor, és ez az egész egyszerre borzalmas és nagyszerű, lesújtó és felemelő.

Hans mormog valamit, de Eliza nem fordul meg, csak mikor újra beáll a csend. Hova nézzen? Tekintete a cipője orrán állapotodik meg. Fényes, mint mindig. A gondos ápolás a bőr hosszú életének titka.

– Mamó – valamiért Petra is suttogott. – Azt mondja, nem akart zavarni. Csak meg akarta nézni, itt laksz-e még. Köszöni a finom, bőséges vacsorákat.

Eliza lassan felemeli a tekintetét. A német asszony egy kicsi, ijedt veréb. Hans is lopva néz csak rá. Szóval ezek is, ők is ugyanúgy... Akkor jól van, jól van, jól. Akkor hát legyen.

Nem próbál szavakat keresni, majd a lány lefordítja. Méltóság kell, helyesen megalkotott mondatok. Petra hangján, de az ő nevében.

– Akkor most mondd meg nekik szépen, kislányom, hogy nem csak nekik főztem. A maradékot, amit meghagytak, éjszakánként a pincébe hordtam le, ahol zsidókat bújtattam. Ne habozz, mondd csak meg nekik.

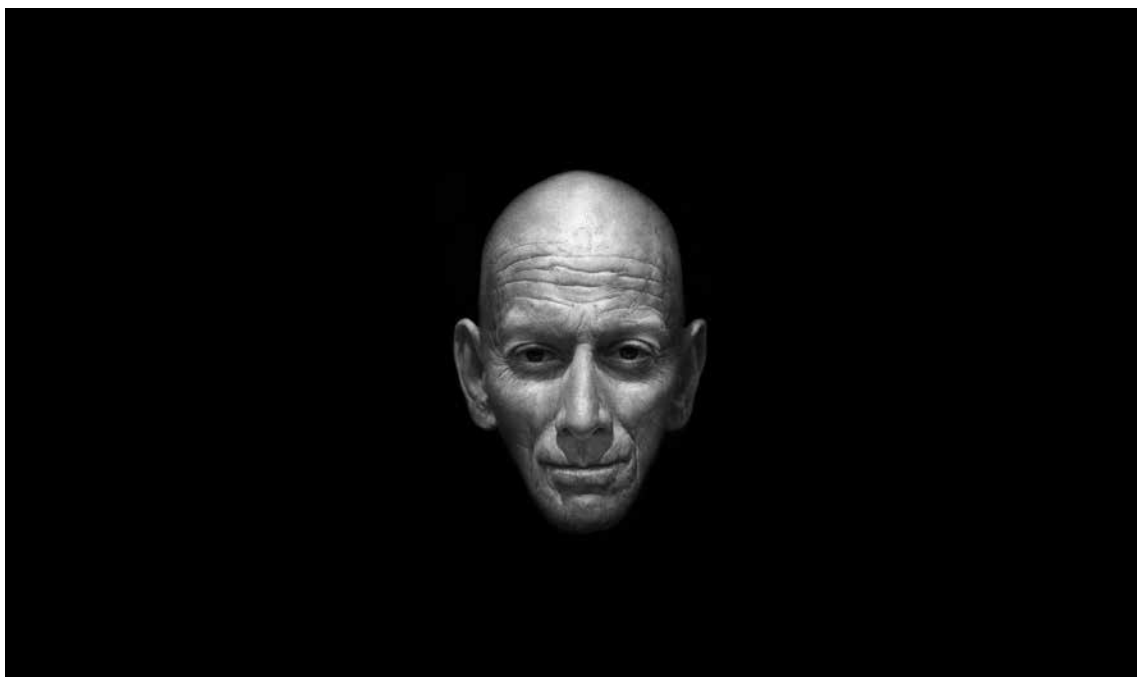
Eliza Hansot nézi, miközben elhangzanak a szavak, amik annak idején az életébe kerültek volna. A férfi egy pillanatra behunyja a szemét, aztán biccent.

– Ich weiß. Ich wußte es damals schon.

Állnak a kerítés két oldalán.

Ezt nem kell lefordítani.

A beállt csendben Helga kis kezításkája bűgi kezd. Felcsendül a Für Elise. A kertkapu kitarul.

Harijs Brants: Pince-ember

Horváth Florencia

Tombol

A gerincre fenyőerdők nőnek,
ki kell húzni gyökereiket, mielőtt
átérnék a mellkast. Kábelek fonják
körül a testet, ha rájuk csöppen a víz,
megráznak. Két kábeltest találkozása
áramütés. Amikor egy idegen anyag
leválasztja őket egymásról, szenesedni
kezdenek, majd semlegessé válnak. Hátuk
nehezül, görnyedni kényszeríti őket.
A hajlottakat csak egy erős rántás,
a gerincoszlop amputálása egyenesítheti ki.
Megtisztulnak a testek, de ember alakot
ölteni alkalmatlanok. Próbálják
levedleni elhagyott múltjuk,
de nyomukban ott az elégetett fák,
a kitépett szálkák, a csonkítottság szaga.

Kulcsár Géza

Theogonia

Isten megszületett
ragadd hát magadhoz a csillagot
ami csak érted és általad gyúlt
a kozmikus gyertyát
és bár kiolvad egyszer szívünkből a viasz
de te örökké élsz Istengyermek
ha úgy tűnik is hogy ugyanabból a halandó
porból formáztad is magadat mint engem
az ujjad bár még gyenge az ütéshez
ugyanarra a sírgödörre gondol mint én és ő ti és ők
irreálisan redős bőröd bár tökéletes
a titkok leleplezésében éppoly erőtlen
akár a tudód mely vagy van vagy nincs
de még doketikusan is bizonyos hogy
a mindenséggel együtt annak ritmusára
szíved végtelenjén majd ez is elenyészik
büszke hússágod dominál nem tolakszik
de minden egzegétánál ékesszólóbban
adja értésre hogy nincsenek párhuzamok
csak te az egyetlen végtelen Isten
akinél a kegyelmi pillanatban
semmivel sem vagyok alább sőt
a kegyetlen pillanatban sem
de olykor győz a holló a galamb felett
a kárpit sóhajtva lassan széthasad
és feltárul a rekeszizmod renyhesége
pedig olyan fiatal még
ez még az a rekeszizom ahol Homérosz
hőseinek a lelke lakik a kacajt kiváltó szent szerv
ahonnan kormányzol világkirály
minden égtájt leigázol úgy hogy egyik felé sem hajolsz meg
csak nevensz a napba hisz egy vagy vele
kegyel nevensz talán majd vissza rám
ha egyszer meglátlak királyi valódban
melyben szemernyi rejtély sincs
mégis hermetikus mint a három királyok

ahogy hódolatod imperatívuszának engedve
pogány igékkal lábához hajtották a csillagot
ami te vagy a barlang egyetlen gyertyája
arcodban fürdenek a fények
azok a pihés kabbalisztikus cserépszilánkok
Lucifer angyali homlokán az ékkő
a sebzetlen ifjú halászkirály
a vörös földek és minden állatok ura

nem is értem miért nem vagyok egy veled
mikor nincs rövidebb út a megváltáshoz
mióta megszülettlél a napban az isteni ölben
amikor téged látlak az utcafényben
az óriásplakátban a romlott téli égben
akkor értem hogy miért szülted meg magad
és boldog vagyok mint az angyalok
hiszen az istenmosoly gyermekké sokszorozza
az ÚR arcának ikonját
hogy ne essen bűnbe az ikonfestő
(kiki önnön kozmoszának végtelenül termékeny ikonfestője)
tehát mondom boldog vagyok mint az angyalok
sőt jobban mert bár képes volnék a bűnre
sőt meg is teszem újra és újra minden percben
bűnt lehelek ki minden lélegzetben
de időtlenségeden eloszlik a miazmám
ezért az egyetlen pillanatért
szülöd meg szüntelen magad
de valahogy mégis véget ér a végtelen
ahogy a te végességed titka is rettenet
nincs semmi új csak itt épp az időben tükröződik
a hús ősz paradoxonjának egy másik formája

de akkor mi végre születtlél
miért akarsz minket mindenáron
Áron papságába visszaállítani a bronzkígyót
magadra öltve felkeresni a szégyenmarta őspárt
fához szegezni a bűnt a mocskot a rágalmakat
a házasságtörést a karmikus vérfolyást
a haszontalan tisztasági rítusokat
hisz tudod a szenny belül van
az igaz és hamis esküket a rendőrskutyákat
a parttalan folyókat a testvérgyilkosságot
az öngyilkosok holdját a végtelen kékség rettenetét

a vérvádat a hegycsúcs gögjét
a Gangeszbe szórt hamut az Antikrisztust
az isteni rendelést a permanens háborút
a porfír oszloprendet a karzaton elvetélteket
az isteni színjátékokat
magadat
ha Krisztus már érted is meghalt
mit akarsz még bizonyítani
dacolsz mit neked Kronosz
Kronidész te karomban Kairosz
végtelen egyszerűségben
tudod hogy boldogságom Tamásé
és nem a kétszerszületetteké
tudod hogy nem hiszek eléggé
és nem elég a tényed
gyógyító Melkizedek rendjéből
forma kell nekem hús
éppen a te formád
a tökéletesség
az örökkévalóság mintája
nevetsz rajtam de nem bánom
tu in excelsis
én a fakuló festék
te az örök aranyfény
mi mind az ikon
te révész a világladikon
aminek bordái a bordáid
rakománya az üresség
utasai az üresség
a te ürességed ami a hús paradoxonjának
feloldott formája
abszolút

éppen a te formád
a tökéletesség

Louise Glück

Teleszkóp

Van egy perc, amikor elfordítod a szemedet,
amikor elfelejtet, hogy hol vagy éppen,
mert úgy tetszik, máshol éltél,
valahol máshol, az éjjeli égbolt csöndjében.

Abbahagytad ezt a világot.
Valahol máshol vagy, egy olyan helyen,
ahol semmit sem jelent az emberélet.

Nem vagy teremtett testben.
Úgy létezel, mint a csillagok,
része vagy csöndjüknek és roppant méreteiknek.

Azután újra a világban vagy.
Éjszaka van, egy hűvös dombon
szeded szét teleszkópodat.

Utána jössz rá:
nem arra, hogy a kép maga rossz,
hanem hogy rosszak a viszonylatok.

Újra látod, milyen messze van
mindentől minden.

Gömöri György fordítása

Krišs Salmanis: Mengyelejev álma

Vasas Tamás

nyakatekert erato

fétise a tarr béla filmek zenéje.
és én ezt sosem értettem,
hogyan lehet elmenni
a londoni férfi
becsúszó

orgona dallamaira. annyira
békések és egyenletesek,
simák, mint víg mihály
lassan teljesen fehér
lófarka.

ő persze mindent megmagyaráz,
ahogy ezt is. hogy ez olyan,
mint nekem rachel
weisz lábfeje.

és így végül is... bár vele
mindig nehéz vitatkozni.

Jayde Will

Kortárs lett irodalom 2013–2020

Amikor a *Tempevölgy* folyóirattól megkaptam a felkérést, hogy állítsunk össze egy kortárs lett irodalmi blokkot, úgy gondoltam, hogy ez a lehetőség leginkább a lett szerzők legfrissebb műveinek bemutatására ad alkalmat. Így a jelen számban közölt szövegek mindegyike 2019 decembere és 2020 decembere között jelent meg.

Tudatosan választottam ki olyan szerzőket, akik a legkülönbébb stílusokat, korosztályt és tapasztalatokat képviselik. Annak ellenére, hogy Lettország mindössze 1.9 millió lakossal rendelkezik, az irodalmi közeg meglehetősen sokszínű.

Ezt a változatosságot látom elveszni, amikor egy ország irodalmának bemutatóját igyekszünk kirakatba tenni. Azok, akik a jellemző jegyeket egybegyűjtik, megpróbálnak olyan munkákat összeszedni, amelyek mind-mind ugyanazt a benyomást keltik; olyan, mint egy koktél vagy egy jó ebéd, ami jólesik, amikor megesszük vagy megisszuk, de amire őszintén szólva utólag alig emlékszik bárki is. Szerintem ez azt jelenti, hogy nincs benne élet, kaland, disszonancia, amikor szövegről szövegre haladunk. Azt remélem, hogy ez a válogatás megnevetteti, sokkolja az olvasókat, érezteti velük a világ súlyát, és talán reményt is ad akkor, amikor a legnagyobb a szükség a reményre. A legjobb fajta irodalom ezekre mind képes, és biztos vagyok abban, hogy ahogyan bármely más ország irodalma, a lett irodalom is képes rá.

Három szerző – Eduards Aivars, költő és író, Amanda Aizpuriete, költő és fordító, és Gundega Repše – még a Szovjetunió összeomlása előtt kezdte meg írói pályáját, és azóta sem váltak érdektelenné, a mai napig befolyást gyakorolnak az irodalmi körökre. Jānis Jonevs író, Jana Egle író, költő és Katrīna Rudzīte költő-író, valamint Agnese Rutkēviča költő, drámaíró és színész azonban csak az elmúlt évtizedben léptek színre.

Miután kiválasztottam a szövegeket és nekifogtam a bevezető megírásának, mélyebbre kezdtem ásni, hogy megnézzem, azok a szövegek, amelyeket kiválasztottam, kiadnak-e valamiféle első látásra egyáltalán nem nyilvánvaló, de a mélyben áramló, egységesebb folyamatot. Rájöttem, hogy emiatt érdemes megvizsgálni, hol vagyunk most (a kortárs trendeken keresztül) és érdemes visszatekinteni is arra, honnan jövünk.

Úgy döntöttem, hogy a 2013-as év jó fordulóponthoz, hogy ezekre a folyamatokra ránézzünk, hiszen ekkor, amikor fontos könyvek jelentek meg, jelentős kezdeményezéseknek lehettünk tanúi a lett regényirodalomban. Ez a kezdeményezés a lett történelem előző száz évére összpontosított – olyan téma ez, amely rendkívül népszerűvé vált mind Lettországban, mind külföldön. Érdekes az is, hogy ezek közül a szerzők közül sokan, akik 2013-ban indultak, éppen azok, akik hozzájárultak ahhoz a képhez, amilyenné manapság a lett irodalom vált.

Próza

A kiadók hanyatlása (a többség számára), valamint más kiadók fellendülése és sikere (keveseknek)

Mindig nehéz egyetlen olyan eseményt kijelölni, ami fordulópontnak tekinthető a folyamatosan fellendülő lett irodalom történetében, mégis érvelhetnénk ilyen szempontból Jānis Jonevs *Jelgava*⁹⁴ (magyarul *Metál*, Vince Kiadó, 2018) című első regénye mellett. A regény a '90-es évek közepén játszódik egy Jelgava nevű kisvárosban, amely a posztszovjet Lettorszában való felnőtté válásról szól, az első szerelmekről, amelyek egyike a heavy-metál zene volt. A regény eddig hét kiadást ért meg, és 2013-as megjelenése óta több mint tízezer példány kelt el. Ezt a kötetet megelőzően lett szerző könyve alig-alig jutott el a második kiadásig, még akkor sem, ha egyébként az elsőt gyorsan elkapkodták.

Ezek a számok azért tűnhetnek olyan valóságosnak, mert a könyvkiadás pár évvel korábban igazi mélypontot tapasztalt meg. A 2008-as recessziónak rettenetes következményei voltak a legtöbb területen, és szinte a világ minden táján érintette a könyvkiadást is, Lettország pedig különösen megszenvedte. Az írók és a kiadók támogatása jelentősen megcsappant, a vásárlóerő is visszaesett. 2008-ban 2.855 kiadvány jelent meg összesen 5.2 millió példányban. 2009-ben már csak 2.244 kiadványról és 3.2 millió példányról beszélhetünk, és a számok még a következő években is fokozatosan csökkentek. Ezzel szemben Jonevs regénye bebizonyította, hogy irodalmi szerzők még a recesszió utáni időszakban is betörhetnek a piacra.

Lett történelem és a történeti fikció

A 2013-as év más miatt is jelentős volt, nevezetesen annak a műfajnak a sikere miatt, amit a Lettországgal foglalkozó modern történelmi regénynek nevezhetünk. A lett irodalom népszerűségének a lett olvasók körében kirobbant masszív lendülete közvetlenül Gundega Repše kezdeményezéséhez és a Dienas Grāmata kiadóhoz köthető: 13 kötetes sorozatot terveztek *Mi, Lettország! A 20. század* címmel, amely a lett történelem utolsó száz évének különböző aspektusainak feltárását tűzte ki célul. A könyveket 2013 és 2018 között tervezték megjelentetni, ez az időszak pedig éppen egybeesett Lettország 1918-as függetlenségének centenáriumi megünneplésével. Ezek közül a könyvek közül jó néhány rendszeresen szerepelt a top 10-es listán, és az olvasóközönséget visszacsábította a lett szerzőkhöz az idegen nyelvekből fordított kommerciális és irodalmi fikció bűvöletétől, amelyek addig a sikerlistákat uralták. A legnépszerűbb Nora Ikstena *Anyatej* (magyarul 2017-ben a Vince Kiadó gondozásában jelent meg, angol fordításban *Soviet Milk* címmel; a regényt 15 nyelvre fordították le azóta, és világszerte húszezernél több példányban kelt el) egy anya és lánya nézőpontjából beszéli el az egész szovjet időszak történelmét. Az anya úgy érzi, hiányoznak anyai ösztönei, a lány pedig megpróbálja megérteni az anyját és az őt körülvevő szovjet rendszert, ami azért bánik vele másképpen, mert nő. Az EU Irodalmi Díj nyertese, Osvalds Zebris regénye, *A kakasdomb árnyékában* (amelyet csaknem tíz nyelvre fordítottak már le) egy ember életét veszi számba az 1905-ös végzettszerű események idején, míg Māris Bērziņš díjnyertes könyve, *Az ólom íze* Lettország náci megszállásáról és a zsidók sorsáról szól a második világháború alatt. Andris Akmentiņš regénye, *A tanárok* szovjet időkben működő iskolai tanárok életét dolgozza föl, és azokat a nehézségeket, amikkel szembesültek. Megjelenését követően a kötet első helyre került a toplistákon.

A projekt meglehetősen nagy érdeklődést váltott ki az olvasók, írók és kiadók körében egyaránt, minthogy az önálló Lettország életében ez volt talán az első nagy léptékű államilag finanszírozott irodalmi projekt, és sokan kíváncsian várták, milyen eredményt hoz majd. Minden egyes szerző kapott ösztöndíjat ahhoz, hogy megírassa a könyvet arról az időszakról, amit kijelöltek neki, vagy amit maga választott, és a végeredmény az lett, hogy ezek a támogatott szerzők számos olyan könyvvel jelentkeztek, amelyek lekötötték olvasóik figyelmét mind Lettországban, mind pedig külföldön. A projekt megmutatta, hogy igenis lehetséges egy koncepció mentén sorozatot létrehozni, és lehetséges lebilincselő könyvek megírásába bevonni a szerzőket.

Ebben az időszakban más könyvek is születtek, amelyek formailag nem képezték részét a sorozatnak, de beilleszthetőek a történelmi fikció műfajába, és amelyek népszerűvé váltak, majd fordításban is megjelentek. Ilyen többek között Māra Zālīte regénye, *Az öt ujj* (magyarul Magyar Napló, 2020), amely egy kislány szemszögéből megírt történet, ahogyan családjával együtt az 1950-es években visszatérnek Lettországba, miután az 1940-es évek második felében Szibériába deportálták őket, és rengeteg viszontagságon mennek keresztül, mivel szülőföldjük nem azzal a meleg szeretettel fogadta őket viszont, mint amit reméltek. Folytatása, a *Madarak paradicsoma* ott folytatódik, ahol *Az öt ujj* végződik. Mindkét regény elnyerte a legjobb prózáért járó LALIGABA díjat.¹ Egy másik figyelemre méltó történelmi regény, Inga Ābele *A vesszőfonó szerzetes* című könyve szintén nem a sorozat részeként jelent meg.

A sorozat sikerén felbátorodva egy újabb sorozatot indítottak, amely a híres lett írók életét dolgozza föl. Ez az új életrajzi regénysorozat ismét Gundega Repše és a Dienas Grāmata kiadó közreműködésével fut, valamint nagyjából ugyanazokat a szerzőket támogatja, akik az első projektben is részt vettek. Ennek a projektnek az első gyümölcsei 2020-ban jelentek meg, többek között Inga Gaile második regénye *A dolgok írója*, amelyet már számos kritikus recenzált is. A történet Ivande Kaija élete körül forog, aki egy háború előtti botrányos szerzőnek számít, hiszen az *Eredendő bűn* című 1913-ban megjelent kötetében kiállt a nők azon jogának védelmében, hogy saját sorsukat maguk választhassák meg.

A rövidpróza fellendülése

A rövidpróza műfajában igen jól érzékelhető fellendülés következett be. Számos szerző, köztük elsőkötetes szerzők is megjelentek az elmúlt évtizedben és elsajátították a műfajt. Ezeknek az íróknak a könyvei, mint például a korábban már említett Jana Egle visszatérő szereplői a LALIGABA díjnak, Egle 2017-ben el is nyerte a Legjobb Rövidprózának járó díjat *Fény* című kötetével. *Adósság* című novellája, amit ebben a számban is olvashatnak, a legutóbbi, *Születésnap* című gyűjteményből származik.

Kreatív szépíróként induló pályáját követően és első kötetének megjelentetése után, amely *Moszkva–Riga* címmel jött ki és a 2016-os Legjobb Próza Művek között LALIGABA díjra jelölték. Sabīne Košeļeva második kötete egy rövidpróza gyűjtemény, *A magány minisztériuma* címen, és

1 A Lett Éves Irodalmi Díj vagy a LALIGABA díj olyan, minden évben megrendezett esemény, amely felvonultatja az előző évek lett irodalmának legjobbait a Legjobb Elsőkönyves Szerző, a Legjobb Gyerekkönyv és a Legjobb Fordítás, az évenként adományozott Életmű Díj kategóriában és olyan egyéb különdíjak kategóriáiban, amelyek kívül esnek a szokásos díjakon.

amelyet a 2019-es LALIGABA Legjobb Prózai Művek díjra jelölték. Olyan szerzők, mint Dace Vīgante, Laura Vinogradova, és Svens Kuzmins szintén otthagyták kéznyomukat a lett rövidpróza irodalmában.

Még olyan elismert szerzők is, akik az elmúlt években főként a regényírásra koncentráltak, belefogtak új novelláskötetek megírásába, ilyen például Paul Bankovskis kötete, a *Bolond Öregek*, Inga Gaile, író és költő, *A tejek útja* és Guntis Berelis *Nem halandzsázom* című kötetei, amely utóbbi szinte Tarantino-szerű stílusban íródott egyfajta jellemzően kellemetlen, szinte kísérteties indulással és véres befejezéssel. Jānis Joņevs, a *Jelgava94 (Metál)* díjnyertes szerzőjének ismertsége még inkább fölerősödött a *Tigris* címmel megjelent könnyed hangvételű szövegeket sorakoztató novellakötetének 2020-as megjelenésével, amelyből itt, ebben a lapszámban a *Betűk* című novellát olvashatják. A *Betűk* arról szól, hogyan próbálja meg egy társadalmilag különös státuszú főszereplő saját vonzalmát kimutatni egy pénztáros kisasszony felé, de minden kudarc ellenére is kitart, amíg eszébe nem jut egy zseniális ötlet, amivel megkövacsolhatja a szerencsésjét. Gundega Repše novellakötete *Ritka levegő* címmel a 2020-as LALIGABA díj Legjobb Próza-kötet shortlist-jére került. Az itt olvasható *A fehér abrosz* című novella ebből a kötetből származik.

Költészet

A lett költészet látszólag ellenáll annak, hogy koherensen gondolkozzunk róla, és ez nem is kortárs jelenség. A 2013 előtti időszakra visszatekintve ilyenek azok a címkék, amiket többnyire egyes költészeti csoportokra aggattak – elnevezések ezek, amelyek egy könnyebben meghatározható kategóriát állítanak fel, hogy egyes trendek kijelölhetőek legyenek. Az alább felsorolt költők ezekből a kategóriákból könnyen átsorolhatóak lennének más kategóriákba is egyes jegyek alapján, mégis azt érzem, ezek az alapkategóriák legalább részben tükrözik azt, amit én lenyűgözőnek tartok a költészetükben. Minden egyes szerzőnek 2013 óta egy vagy több könyve már megjelent, így beleilleszthetőek a lapszám összeállításának koncepciójába.

A narratíva

Azt mondhatnánk, hogy a narratív költemény vagy prózavers hasonlít ahhoz, amikor egy teljes történetet beszélnek el egy vers terjedelmében, és olyan költők, mint Arvis Vīguls, Aivars Madris, Agnese Rutkēviča, és Eduards Aivars ezt nagyon is jól csinálják, noha más-más technikával. Arvis Vīguls, költő és fordító, első kötetének megjelenése óta stabil szereplője a költészeti színtérnek. Legutóbbi kötete *Könyv* címmel 2018-ban jelent meg, és olyan történetek sorakoznak benne, amelyek többnyire egy oldal hosszúságúra vannak szabva. Történelmi témáktól – felidézi egy ember akasztását majd' száz évvel ezelőttről, illetve azokat az érzéseket, amelyek a végső aktus előtt feltolulnak – kezdve más írók, például Johannes Bobrowski és Oszip Mandelstam belső gondolatvilágát feltárva, vagy olyan hétköznapi, drámai történetekről szólnak, mint például egy elvált apának és lányának a története, akik egy gyorsétteremben költik el a közös ebédet. Aivars Madris képről képre ugrik a versekben, amelyek az álmos tengerparti kisvárosban, a Balti-tenger melletti Liepājában játszódnak – ahonnan egyébként maga a költő is származik –, más képekre ugorva pedig akár egy rigai lakás nappalijában találjuk magunkat, ahol egy házaspár éppen szeretkezik, ám

mindeközben egyfajta egyszerűséget és sérülékenységet tart meg a szövegekben, ami éppen annyi ideig érzékelhető, hogy beleszerethessünk a költemények központi alakjába. Agnese Rutkēviča második kötete, *Emberok helyeken*, olyan (gyakran utazáshoz vagy zenéhez kapcsolódó) pillanatok ragad meg, amelyekben vagy az emberek, vagy a csend a főszereplő. Eduards Aivars általában meglehetősen egyszerű jelenetekkel dolgozik, amelyek rövidek és tömörök, gyakran használva az általa „versek hosszú címmel” technikáját, hogy kis helyre sok mindent bepréselhessen. Legutóbbi kötete, a *Költészet-javító bolt* ennek a stílusnak a folytatása, vegyítve a múlt és jelen képeit, hogy megmutathassa azt a bölcsességet, amelyre életében szert tett.

A személyes és a vallomások

Noha Amanda Aizpuriete 1980-ban kezdett publikálni, a mai olvasók számára éppen olyan érzékeny, magánéleti témákat érint, mint korábbi műveiben, hiszen ahogyan Guntis Berelis kritikájában megjegyzi, költészetének három nagy témája van – az én, a költészet és a szerelem. Legutóbbi kötete, *Távozás előtt*, jó példa erre a három visszatérő témára, azok legtündöklőbb ragyogásában. Nem fél beszámolni saját tragédiáiról, azokról a gondolatairól, amelyeket gyakran megtartunk magunknak attól a félelemtől vezérelve, hogy mit tartanak majd rólunk mások. Itt, a lapszámban ebből a kötetből található néhány verse.

Inga Gaile, aki költőként és drámaíróként indult, nagy váltással regényíróvá lépett elő, és úttörőnek mondható az utóbbi évtizedek vallomások költészeti világában. Inga Žolude *A vallomások költészet trendjei* című tanulmányában azt mondja róla, hogy „önmaga identitásának feltárása a tapasztalat prizmáján keresztül központi szerephez jut, és saját női identitásának, illetve a színpadművészet, a drámaírás, a rendezések és a stand-up comedy előadásokon keresztül a női diskurzusnak meglehetősen sok figyelmet szentel.” Legfrissebb kötete, *Húsvét* címmel jelölést kapott a 2019-es LALIGABA Legjobb Költői Mű díjára.

Madara Gruntmane a *Narkózis* című kötetével debütált, és a személyes élmények leírásának erőteljes példáját adja, vagyis annak, hogyan lehet megbirkózni azokkal a nehézségekkel, amelyeket az élet elének állít. A középpontjában a négy versből álló „Narkózis-ciklus” áll, amely négy különböző helyzetről szól, ahol a lírai én narkózist él meg, aztán pedig ez ebből fakadó zavaros kimenetelt. A kötetet a 2016-os Legjobb Elsőkötetes Szerző díjra jelölték a LALIGABA-n. Második kötete, a *Részeg lánya*, ugyanabban a stílusban folytatja, amelyet már előzőleg megismerhettünk tőle.

A prózaszerű

A prózai költészet Lettországból 2016 óta egyfajta fellendülésben van. Talán a legjobb példája ennek Artis Ostups munkája, akinek legutóbbi könyve, a *Gesztusok*, nagyban inspirálódott Walter Benjamin, Rilke és Kafka által. Szerintem ez a kötet több későbbi verseskötet előzménye, mint például Ivars Šteinbergs *Méhkaptár* című kötete, amely 2020-ban jelent meg, vagy az elsőkötetes költő és kritikus Raimonds Ķirķis *Térképek* című kötete, amelyet a Legjobb Elsőkötetes Szerzőnek járó díjra jelöltek a 2020-as LALIGABA-n. Más, ebben a stílusban alkotó, említésre méltó költők közé tartozik Jānis Vādots, akinek harmadik kötete, *A csend alakja* begyűjtötte a 2020-as LALIGABA Legjobb Költészeti Kötetéért járó díját, miközben más, már ismert és elismert szerzők, például Anna Auziņa is, elég sikeresen elmozdultak ebbe az irányba.

A kísérleti és a szürreális

Talán egyetlen másik költő sem sajátította át úgy kísérletivé saját stílusát, mint Einārs Pelšs költő és fordító. Habár a késő '80-as években indult, csak mostanában kezdte saját verseit megjelentetni, amelyek gyakran ironikusan reagálnak a kísérleti költészetre magára, számokat és betűket használva föl, amelyek hol egy számítógépes programra emlékeztetnek, hol pedig olyanok, mintha játszanának az alakzatokkal. Einārs Pelšs egyike az orosz költészet és rövidpróza legismertebb fordítóinak, aki nemrégiben az orosz Danyil Harmsz rövid novelláskötetét fordította.

A költő és fordító, Edvins Raups töredezett sorai a kezdetek óta költészetének jellegzetességeként határozható meg. Ezeket a verseket nehéz felfogni első olvasásra, de ahogyan újraolvassuk őket, egyre világosabbakká válnak kápráztató komplexitásukban, és egyre nagyobb hatást is gyakorolnak ránk. Legutóbbi könyve, az *Ez a pillanat* címet viseli, és a Legjobb Költészeti Kötetért járó díjra jelölték a 2014-es LALIGABA-n. Spanyol nyelvből történő fordításai, például Federico Garcia Lorca szövegei, szintén elismerést aratott.

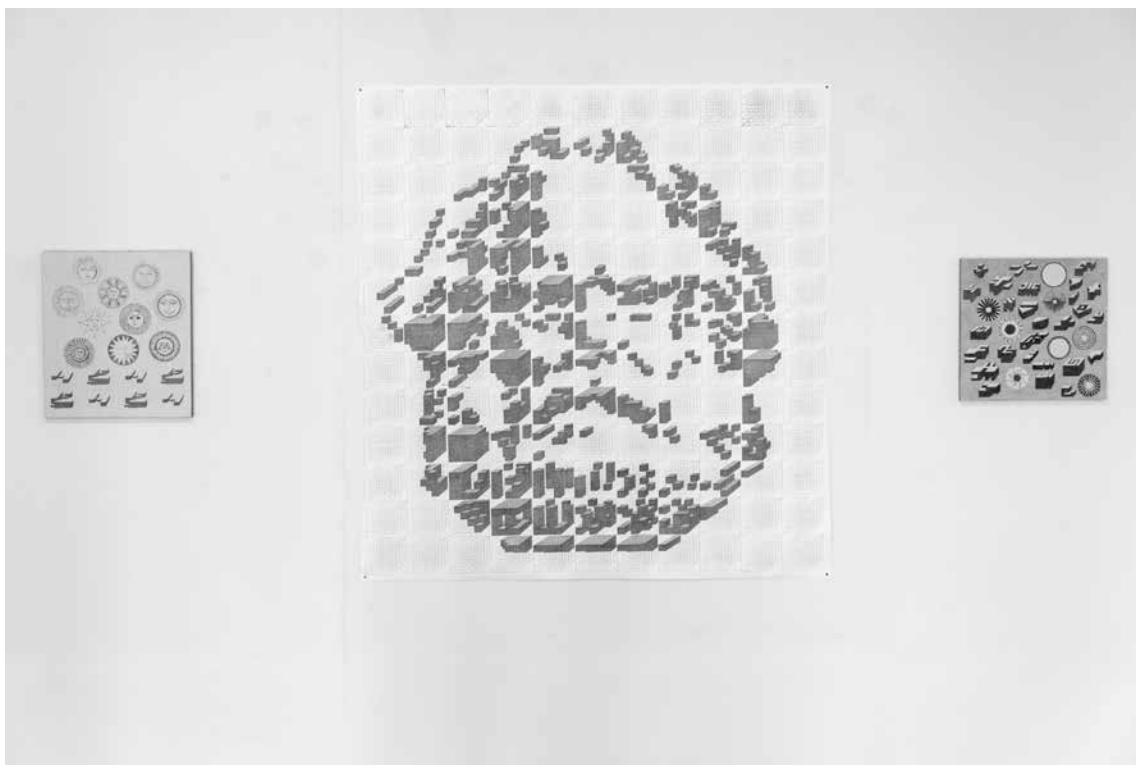
Jelena Glazova olyan orosz–lett író, aki gyakran elektromos zenével társítva elő is adja a verseit. Fényes, gyakran eklektikus előadásában sokszor szerepelnek Európa minden részéből származó társelőadók. Legutóbbi könyve, a *Kapzsiság*, egy ütős orosz–lett kétnyelvű kötet, amelyben Ilva Skulte kritikus szerint „a kapzsiságot, mint valami libidót érzékeljük, de az élet utáni sóvárgásként is, a valóság és a szabadság utáni vágyként, amelyet különféle okoknál fogva még nem érezzük megragadhatónak vagy kézzel foghatónak neo-liberális társadalmainkban.”

Az egyik, e lapszámban is szereplő költő, Katrīna Rudzīte munkáját nem a ragyogó képek szürrealizmusa vagy a tónusok éles elkülönülése jellemzi, hanem inkább az elmosódó képek, vonalak, szavak és gondolatok szürrealizmusa, amelyek lógva maradnak, mintha egy párkányra, szirtre, valaminek a szélére lennének kitéve, és nem tudjuk, hova vezet majd a következő lépés. Legfrissebb kötete, a *Könnyen szállítható szárnyak* olyan helyzetek egyvelege, ahol sohasem lehetünk biztosak abban, hol vagyunk éppen. Ezek a szövegek olyan keresések, amelyek azt akarják megérteni, mi vesz körül minket.

Lett szerzők, akik más nyelven írnak

Azoknak a kisebbségi és regionális nyelveknek a sokszínűsége, amelyeken a lettországi szerzők megszólalnak, meglehetősen lenyűgöző ahhoz képest, amekkora országról szó van. Leginkább olyan szerzőkre koncentráltam eddig, akik lettül írnak, pedig vannak más szerzők, akik rendszeresen egyéb nyelveken publikálnak.

Van egy kisebb színtér, amely az orosz nyelven eredeti műveket íróknak van fenntartva. A legismertebbek ezek közül az Orbita kör, egy audio-vizuális költészeti kollektíva, amelynek a magját költők és egyéb, cserélődő tagok alkotják. Az elmúlt húsz évben rengeteget utaztak előadásaikkal, amelyek házi készítésű hangszereket, videókat, elszavalt költeményeket és egy sor egyéb dolgot vonultattak föl, hogy egyedi érzéki élményt nyújtsanak. Több mint húsz kötetre rúgnak a fordításokban megjelent csoportos vagy egyéni (Szemjon Hanyin, Szergej Tyimofejev, Artur Punte és Vladimir Svetlov nevei azok, amikbe leginkább belefuthatunk) kiadások, amelyek az Orbita név alatt jelentek meg.

Vannak kevésbé elterjedt nyelvek is, mint például a latgal, amit fontos még megemlítenünk. Ezt a kevésbé elterjedt nyelvet nagyjából 164 ezren beszélik, főként Latgale-ben, amely Lettország délkeleti csücskében terül el. A latgal irodalom tekintetében, és hogy mennyire játszik szerepet a lett irodalomban azt látjuk, hogy az utóbbi években végül is egy latgali kötet eljutott a LALIGABA díjig. 2015-ben Ilze Sperga novella gyűjteményének, az *Élet* című kötetnek szavazták meg a Legjobb Elsőkötetes Szerzőnek járó díjat (ebben a kategóriában együtt szerepel a próza és a költészet). Ezt követően minden második évben szerepelt latgal kötet a díjra felterjesztettek között. Anita Mileika 2016-ban nyerte el a Legjobb Elsőkötetes Szerzőnek járó díjat az *Örökké szerencsétlen ünnő* című kötetért, amely egy különös kötet, amennyiben az első fele lett nyelvű költeményeket tartalmaz, míg a második fele latgal nyelven írottakat. 2018-ban Raibis első verseskötetét *Pisztácia* címmel a Legjobb Költészetért járó díjra jelölték és 2020-ban Ligija Purinaša kötetét, a *Nő* címmel, a Legjobb Első Kötetért járó díjra. A latgal írók nem csak Lettországban kaptak figyelmet: a három latgali költőt – Ligija Purinaša, Raibis és Ingrida Tārauda – felvonultató, a *Legfrissebb Modell* című antológia 2020-ban az Egyesült Királyságban is megjelent.

Habár meglehetősen csekély számú beszélője van, a lív irodalom szintén kapott az elmúlt időben figyelmet. A lív olyan finnugor nyelv, amely a Lettország területén beszélt két ősi nyelv közül az egyik. Habár már nincsenek anyanyelvi beszélők (a legutolsó 2013-ban halt meg), a nyelv életben tartására irányuló erőfeszítéseknek ma is tanúi vagyunk. Közülük a legismertebb Valts Ernštreits, költő és akadémikus, aki egyben a Lív Intézet vezetője is, akit ismertségben a művész és költő Baiba Damberga követ Ķempju Kārlisszal (Karl Pajusalu észt akadémikus és költő álneve) együtt. Ernštreits egy kétnyelvű, észt–lív könyvvel rukkolt elő, *Olyanok, mint mi* címmel, amely 2019-ben

az Egyesült Királyságban is megjelent. Ez a kötet eredeti lív költemények gyűjteménye, amelyek az angol fordítást is tartalmazzák. Érdeemes megemlíteni azt a kétnyelvű észt–lív *Trillium* című költészeti antológiát, amelyekben eredeti lív költemények szerepelnek Ernštreits, Damberga, és Ķempju Kārlis tollából. Az antológia elnyerte a különdíjat a 2019-es LALIGABA-n.

És itt jön Hollywood

Az utóbbi évek egyik elég izgalmas trendje a népszerű regényekből készült filmek elszaporodása: számos régebbi és újabb regény, vagy akár rövidebb prózai munka találta meg útját a filmhez. A *Bille* ugyanezen a címen megjelent trilógiára alapul, amelyet Vizma Belševica írt; a *Lelkek Hóviharában* Aleksandrs Grīns azonos című első világháborús nagyregényéből született; a *Homo Novus* Anšlavs Eglītis azonos című regényéből, amely az 1930-as évek művészeinek életét mutatja be; a *Melanie Krónikái* Melānija Vanaga életrajzi kötetein alapul; a *Jelgava*⁹⁴ Jānis Joņevs felnőtté válásról szóló regényéből készült; a *Kőfejtés* pedig Jana Egle ugyanezen a címen megjelent elbeszéléséből, amely a *Fény* című rövidprózákat egybegyűjtő kötetében szerepel. Forgatás alatt van az *Anyatej*, amely Nora Ikstena azonos című sikerkönyvéből készül.

A lett irodalom híre külföldön

Az, hogy Lettország Litvániával és Észtországgal együtt a 2018-as londoni könyvvásáron vendégként szerepelhetett, mindenképpen katalizátorává lett annak a folyamatnak, amelynek köszönhetően rekord mennyiségű lett szerző munkáját fordították le idegen nyelvre. 2016 és 2020 között több mint 280 kötet (főként fikció, próza és gyerekirodalom) kiadási joga kelt el külföldi kiadóknál. Ez beindította a lett irodalom láthatóságát mind Lettországon, mind pedig külföldön. 2018 és 2020 között több mint 500 írás, köztük 200 recenzió jelent meg a lett szerzők fordításban elérhető műveiről.

Ez a hatás Magyarországon is érezhető; 2017 óta Osvald Zebris, Nora Ikstena, Jānis Joņevs, és Māra Zālīte regényei megjelentek magyar fordításban, Inga Žolude novelláskötete is elérhető, valamint Szemjon Hanyin, lett–oroszlívi költő és fordító verseskötete és egy balti költészeti antológia, *Rejtett kamera* címmel, amely három lett költő, Inga Gaile, Krišjānis Zelģis, és Szergej Tyimofejev verseit tartalmazza.

Nagy Gabriella Ágnes fordítása

Gundega Repše

A fehér abrosz

Szervusz, kedves fivérem, köszöntelek!

A kórházból írok, a tétlenség úgy gyötör, mint a szomjúság, ismersz engem. Hát akkor szedd össze magad és figyelj! Nem, ne izgasd fel magad, az utóbbi időben senki nem halt meg a családból, Anton bácsi volt az utolsó, de erről már értesítettelek. Most másról van szó. Hiányzol. Egész életemben. Most azonban be kell bizonyítanod, mit jelent egy testvér.

A legelején kezdem. Szóval, Laila megint kitalált egy családi összejövetelt. Tudod, hogy soha nem nyugszik, azt akarja, hogy állandóan együtt legyen a rokonság, bármilyen alkalmat kihasznál erre. Mivel húsvétkor mindenki beteg volt, és maga Laila is a sokadik gyógyüdülőhelyen kúráltatta magát (ami értelmetlen pénzkidobás, hiszen még soha nem lett belőle semmiféle legalább rövid távon megnyugtató eredmény sem), ezért, a médiára támaszkodva, úgy döntött, hogy meg kell ünnepelni május 4-ét, ez most állítólag a Fehér Abrosz Ünnepe, és miért ne használnánk ki ezt az alkalmat arra, hogy találkozzunk. Biztosan emlékszel még, hogy május 4. az a nap, amikor huszonvalahány évvel ezelőtt a képviselők megszavazták Lettország függetlenségét, megrészegettek saját bátorságuktól és most nosztalgizva siratják ugyanezt, a saját egykori bátorságukat.

Egyszóval, május 4. volt, ragyogó tavaszi nap üde szellővel, és mi mind, akiket sikerült összefogdosnia, a keleti mólónál találkoztunk. Tudod, Mangaľsalában. Emlékszel egyáltalán, hogy Rigában van egy ilyen hely? Te semmire sem akarsz emlékezni. Hogy leljen be a hó ott Malagában! Na persze, a Te idődben nem lehetett oda bejutni, az orosz hadsereg járőrözött azon a részen. Folytatom, nem fecsegek itt neked. Remélem, boldog vagy.

Pontban déli tizenkettőkor a móló parkolójába megérkezett Zigmunds fekete bársony zokésapkában, Minjonával. Hely nem volt. Mikor ők megérkeznek valahová, soha nincs hely. Mindegy, hogy színházba mennek, a Nemzeti Könyvtárba vagy a strandra. Ügyetlenül araszolt hátramenetben, aztán tett egy kört, újra elment a faluig, ott a mocsáron túlra, aztán vissza, de akárhogy is, hely nem volt, hiszen senki nem úgy jön Mangaľsalába, mintha gyufáért szaladna le, az emberek órákat töltenek ott, van, aki az egész napot. Akkor Zigmunds kirakta Minjonát a piknik-kosarakkal meg a limonádés szatyrokkal, ő meg elhúzott. Nem tudom, végül hol hagyta a kocsit, de sapka nélkül jött vissza, kócosan, mint aki nagyot futott.

Az alatt az idő alatt, amíg Zigmunds futott, mi Minjonával, Lailával és Čagával tavalyi fűszálakat rágcstunk, a messzeségbe bámultunk vagy dohányoztunk, és arról értekeztünk, hogy a nagyobb gyerekek mind erre-arra vannak, és hogy így csak ilyen soványka társaság jött össze. Szédültem, pedig nem is én cigiztem, de hát tudod, mindegy, hogy dohány vagy bor, én mindentől szédülök. Čaga alaposan beparfümözte magát és vörös-fehér teveszőr sálat tekert a nyaka köré, egészen a szeméig. Ő mindig és mindenhol fázik. Nekem viszont, bátyám, megvan a saját misszióm. Te ezt

nem értetted, elbújtál abban a te Malagádba, én viszont harcolok. A magam módján. Én minden-
nel meg vagyok békélve, jól van úgy, ahogy van. Elvégeztem egy tudatosságfejlesztő tanfolyamot,
egyébként már születésem előtt is tudtam, hogy semmin sem kell idegeskedni. Az utolsó szó ugyanis
az enyém lesz.

Tovább. Ezután végre elindultunk a mólóra. Jó darabot kell caplatni. Műanyag fejű biciklisták
kimeresztett fenékkal, azok csak úgy hemzsegnék. Olyanok, mint valami guruló templom: egy-
folytában szól a csengettyű, azt lehetne gondolni, hogy valahol a közelben esküvő van. De legalább
az úton az embernek kellene a legfontosabbnak lennie, nem? Hiszen mindenkinek a maga útját
kell végigjárnia. Aztán ott vannak a kutyák: mindenfélék, zsebkutyák, ölebek színes masnikkal a
homlokukon, lompos farkaskutyák meg elhízott labradorok. Tekeregnek erre-arra, és egyfolytában
a lábukat emelgetik. Csupa pisi az egész út. A kisgyerekekről már ne is beszéljünk. Az életerőtől
vörösek, mint a napkelte, visonganak, ki vannak öltözve, mint valami papagájok! Na és aztán az
apukák meg anyukák azokban az uniszex bélelt hálósákokban, kapucnival vagy kapucni nélkül,
de többnyire egymástól jó messze mennek, mintha egyáltalán nem ismernék egymást. Valószínű,
hogy nem is ismerik, és egy munkaszüneti nap az utolsó esély, mikor valamit még meg lehet men-
teni. Hát, hiszen tudod.

Egyszóval, továbbküzdöttük magunkat a pakkjainkkal, Zigmunds meg dühös volt, vagy amiatt az
értelmetlen rohanás miatt vagy valami más oka volt, mindenesetre csak fortyogott magában – hogy
hát ugyan miféle ünnep ez? És ugyan mit csináljon az ember ezen a május 4-én? Megint egyszerűen
telezabáljuk magunkat valahol, aztán hazacuccolunk. Soha semmi nem jó neki. Minjona viszont
ünnepélyesen mosolygott és mindenki előtt az élen masírozott. Most éppen kékre festett félhosszú
nyúlprém bundája van, a széle úgy ugrándozott, mint a halak a serpenyőben, a szempilláját is kékre
festette és narancsszínű fűzős bokacsizmát húzott. Nekem tulajdonképpen tetszik, hogy ő ilyen
provokatív. Én sem tudom elviselni ezt a lett kormányt, csak én nem tudok ilyen módon lázadni,
az én harcom sajátos. De erről később.

A délelőtt jóságos volt, mint anyánk, a napsugarak simogattak, a szél viszont olyan ellenséges,
ahogy az már kelet felől lenni szokott, onnan soha semmi jó nem jött, időnként telement a fogunk
köze homokkal, de én boldog voltam. Mellettem Laila, a könyököm alatt fogta a karomat, hogy el
ne essek – a mólóig olyan ott az aszfalt, mint földrengés után, mert itt mindig is tankok jártak és
mostanában senki semmit nem tett rendbe.

Az égen madarak repültek át. Nem tudom, mifélék voltak, a szélben a kiáltásukat egyáltalán
nem lehetett hallani, mert maga a Daugava is zúgott. A rügyek, hát, épp hogy előbújtak, aprócskák,
mint a horgolótű feje, fű még nincs, csak azok az első gyomok, podagrafű, és hirtelen kis fenyők, a
kanyarban a szélárnyékban meg olyan édeskés illat volt, nos, olyan volt az az illat, hogy önkéntelenül
felkiáltottam: talán a gyerekkorom, talán az az idő, amikor Bökővel voltunk együtt, de olyan kímé-
letlenül belém mart és belém döfött, hogy meginogtam. És annyira szerettem volna, hogy megint
minden úgy legyen, hogy minden tiszta legyen és érintetlen, és ne gondoljak a halálra. Hogy egyál-
talan ne legyen halál. Csak egy pillanat volt, és sehogy sem találtam azt a növényt, melyik a bódító
illatot árasztotta, de most is, mikor Noked írok, félig lehunyt szemmel utazhatnék az időben. Mikor
még Te is, testvérem, itt voltál az életemben, mint egy örökzöld boróka. De... hát jól van.

Mikor a homokos tengerparton odaértünk a móló elejéhez, veszekedés kezdődött: hogy legelő-
ször menjünk ki a móló végébe a messzeséget bámulni és integetni a világitótoronynak, vagy később,

miután ettünk és kiürültek a szatyrok. Laila a mólón akart enni, Čaga meg morgott, hogy már nincs hely, mind a két oldalon mintha kerítés lett volna emberekből, váll váll mellett. Kik ezek itt?!

- Demonstráció!
- Hülye vagy? Horgászok!
- Ugyan miféle horgászok?!
- Mit értesz te a halakhoz!
- Lehet, hogy valami különleges jachtot várnak, ide szoktak jönni mindenféle jachtok.
- Menjünk a dűnék közé, ott megterítünk.
- Nem, ki kell deríteni, mégis mi folyik itt.
- De fontos ember lettél abban a csizmában!
- Legalább magassarkú. És amúgy a saját pénzemem vettem.

Laila súgott valamit Čaga fülébe, mire ez megnyugodott: mintha egy vödör osztrigát nyelt volna le, és azzal elindultunk helyet keresni, ahol letelepedhetünk. Lailának olyan hosszú, zsíros barna haja van, végig az egész háta hosszában, hiszen tudod. Igaz, hogy az arca kicsit elhízott, de a dereka, mint a homokóra. És azok a hatalmas, ragyogó szemek! Jó, hogy azért olyan sűrűn nem néz Čagára.

- Nézzétek, ahol a farönk van, menjünk a farönkhöz, lesz egy kis padunk.
- Ilyen szélben? Feljebb kell menni, a fenyőkhöz.
- Feljebb még jobban fúj, gondolkozz már logikusan.
- Akkor áss egy gödröt! És ne csak nekem, hanem mindenkinek.
- Nincs értelme túl messzire menni, mégiscsak a mólóhoz jöttünk.
- De így akkor minden étel csupa homok lesz.
- De hát te magad akartál kijönni a tengerhez!
- Én a mólóra akartam!
- Nekem van terítőm!

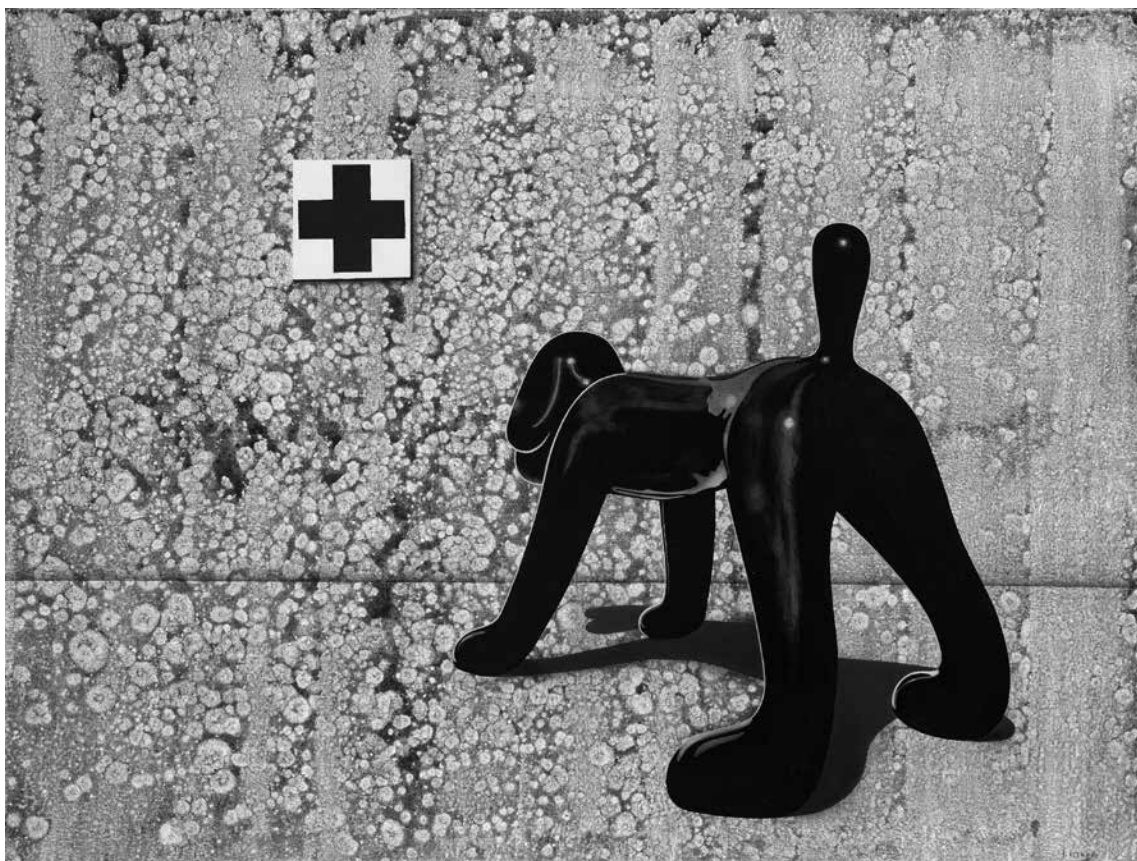
Laila elővett a hátizsákjából egy *Jysk*-es zacskóba csomagolt fehér szövetet, kiterítette.

- Ez egy lepedő!
- Mégis mit akartál? Lenvászon kendőt hajnalcsillagokkal?
- Nem, persze, jól van ez így, ugyan minek a homokba igazi abrosz.
- Fiúk, keressetek köveket, amiket a lepedő sarkaira tehetünk!
- De hát ez nem a vidzemei tengerpart, itt egyáltalán nincsenek kövek.
- A férfiak már arra sem képesek, hogy köveket találjanak!
- Vedd azt, ami a nyakamon lóg!
- Na, akkor Laila el fogja foglalni az egész lepedőt!
- És nem marad hely a kajának.

Fogták és kiterítették a fehér vásznat, egyik húzta jobbra, a másik balra, húzták átlósan, de megint nem volt jó, végül aztán Minjonának elege lett abból, hogy senki nem veszi figyelembe az ő véleményét, csizmáját a homokban csikorgatva odébb vonult és elkezdte műanyag zacskókra kipakolni az élelmiszeres dobozokat meg a termosztornyokat. Egy *Stockman* szatyorba belekapott a májusi szél, és Zigmundsnak megint futnia kellett. Laila sem bírt nyugton maradni, a fejére húzta a lepedőt, a szél vele sem finomkodott, belefújt, mint egy vitorlába, ő meg szinte énekelve rikoltotta:

- Csodálatos élet, mennyire kevés az értelem benned!

Egy pillanatra mindenki elhallgatott, mint mindig, amikor Lailának sikerül valami váratlant művelnie, valamelyikünk meggondolatlanul emlékeztetett arra, hogy Laila még nincs húszéves,

leva lthere: Kiállítás. Kazimir Malevich és Yoshitomo Nara

de közben sikerült köveket találni és összegyűjteni, és így Minjona dobozai felsorakoztak a fehér vásznon. Mi minden elő nem került! Mint a bűnök kertjében, ott tornyosultak a lazacszeletek és a saját készítésű pástétom, szardellával töltött olajbogyó és aranyló hátú szalonnás pirogok, illatos sajtok, kolbászok és szőlőfürtök, fúrjtojások, sőt még egy doboz vörös kaviár is! Laila az asztal minden sarkába benyomott egy kis vörös-fehér-vörös zászlócskát és megpróbált meggyújtani egy gyertyát, de Minjona felvisított, hogy ez olyan temetői gyertya. Lettország halálát kívánod?! Laila bársonyos alt hangon türelmesen magyarázta, hogy a szél miatt vett olyat, aminek kis fedele is van, a szimbólumokban való hit pedig a sötétség jele. Erre Minjona nevetni kezdett, hogy éppen Laila az, aki horoszkópokat olvas és a tudósokat kritizálja. Laila nagy levegőt vett, aztán még egyet, de végül is azt mondta, hogy elmegy pisilni. Mire Čaga a tarisznyájából egy messzelátót húzott elő, de nem a távolodó Lailára irányította, hanem a mólót célozta meg.

- Fekete gébek! Világos!
- Azok élősködők. Bevándorló faj! Tulajdonképpen megszállók. A mólóra nem kell engedély, azért vannak ott annyian. A hullámtörők rései a legjobb helyek.
- De hát vannak ott nők is!
- Ők adogatják a fiúknak a szendvicseket meg a vodkát. Azok ott nem limonádé mellett ücsörögnek.
- Nem, nem, a nők is botokkal állnak. Na, hová jutottunk.
- Csalival pecáznak.

– Zabáljanak csak, és robbanjanak szét. A Balti-tengerben minden hal meg van fertőzödve hengeresférgel, azokkal, tudjátok, amik az orsóférgesek meg a bélgiliszták rokonai.

– Azokat nematodáknak nevezik!

– Igen? Először hallom. Beszélj lettül, halihó!

– Senki nem fog neked erről szólni, de ezek a férgek könnyen bejutnak az emberi szervezetbe. Két hétig betegállományban leszel, az biztos.

– Mit tesznek a horogra ezeknek a migránsoknak?

– Csirkeszívet meg garnélát!

– Hagyd már abba, ne hülyíts már.

Minjona mindig ezt mondja, amikor kokettálni akar Čagával. Emez viszont mindig félt Zigmundtól, ezért játszotta a bambát, mint akinek épp csak úgy vág az esze, mint egy rozsdás sarló. Vagy egy kalapács.

Laila kedvesen fordult hátra, mint egy kutya pofája és azt mondta, hogy most már le kell ülni az ünnepi asztalhoz.

Nem tudom, mi történt velem, de miközben arra készülődtem, hogy úgy kuporodjak le, hogy lássam a tengert, elestem. Laila azonnal felrántott és nyugtatni kezdett, a pulzusomat tapogatta és megnézte, nem ferdült-e el a szám, de minden rendben volt. Csak a kolbászhoz való vörös szószt borítottam ki, ahogy az asztalra estem. Csúnya, sűrű paca lett. Szerencsére senki nem mondta, hogy ez őseink vére, amit az országért ontottak. El kellett menni a vízhez kezet mosni. És akkor észrevetük, hogy a tengerben még mindig ott van az a régi hajóroncs. Pont azzal szemközt telepedtünk le.

– Egyáltalán, hogyan lehet egy hajó vasbetonból?

– Azt hiszed, hogy a hajókat még mindig kivájt fenyőtörzsből készítik?

– 1951-ben már lehetett vasbetonból is.

– Hohó, te még az évet is tudod.

– Ez valamikor a Lady Cotlin volt és svéd zászló alatt hajózott. Amikor az a rettenetes novemberi vihar volt, ez a hajó egy rakomány sót szállított Rigába. Az egész legénység berúgott, emiatt a lady majdnem egy kilométerrel túlmént a rigai kikötőn és ott zátonyra futott. A törzse kettétört, a tengerészeket viszont kimentették a szovjet határőrök.

– Lám, lám! Neked olyan nosztalgiád van azok után a szovjet idők után, hogy képes vagy hőseposzt írni a határőreikről. Vagy inkább egyszerűen elhúznál Oroszországba.

– Ne beszélj ostobaságokat. Én, tőled eltérően, soha nem voltam párttag.

– Úgy néz ki, mint egy foltos, koszos vitorla.

– Azt mondják, az a roncs egyre közelebb jön a parthoz.

– Akkor az a roncs, ezek szerint, ugyanannyi idős, mint te!

És ezt az utolsó mondatot Laila mondta az ő Čagájának. Ijesztően hangzott. Mindenkit kivert a veríték, és a szél már egyáltalán nem fújt.

Az enivaló mégis megnyugtatót minket, noha a fivérek azon vitatkoztak, hogy azok közül a képviselők közül, akik megszavazták a május 4-i nyilatkozatot, hányan voltak csekisták¹.

– A Legfelsőbb Tanácsban 201 képviselő volt! A szavazatok kétharmadára volt szükség. A szükséges 134-ből 138-an szavaztak a függetlenségre!

– Abból a szükséges 138-ból a cseka zsebében van 23 darab!

1 A szovjet állambiztonsági szervezetek ügynökei (a fordító).

- Ki volt az a négy plusz?
- Te menthetetlenül beteg vagy.
- Jó, hogy apánk már nem hallja ezt.

Ettünk, megittuk a kávé, de Laila Zigmundsszal még kitalálta, hogy elmennek a móló végére megnézni, hogy igazából mit művelnek ott azok a horgászok, mi van a hálójukban, mi van a világi-tótoronyban. Én is mentem velük, minek maradjak ott Minjonával és Čagával, így végre van idejük, hogy tanúk nélkül beszéljessenek.

Laila úgy hasított előre, mint egy tengerjáró hajó. Mint akit megcsípett valami. Odarohant, fennhangon kérdezgetni kezdte a horgászokat, kiáltozott, fogdosta, tapogatta a kifogott halakat – na, ezek a bevándorlók igazán ellenszenvesek – olyan, mint egy felhízalt, de zömök harcsa kövér fejjel, és Laila mindegyikkel úgy kerepelt és bugyborékkolt, mintha egész életét egy tavon, csónakban töltötte volna, vagy legalábbis egy hajóskapitány lánya lenne. Zigmunds csak nevetett, Zigmundsnak egyébként tetszenek az aktív nők, ha nem Minjonáról van szó, de aztán, amikor túljutottunk az egész halászkománián, Lailának kedve támadt megsimogatni egy kiskutyát, egy olyan foxterrier kinézetű csöppséget, amelyik ott ült a hullámtörők hasadékaiban egy pecás párral.

Ugyanazt ette és itta, mint mi, mégis hirtelen megcsúszott, csúszott szótlánul, és anélkül, hogy bármiben megakadt volna, belecsúszott a tengerbe. A szél megint süvített, tornyosodtak a hullámok, Zigmunds ordított és Laila után vetette magát. Kinyújtotta a kezét. Egy hullám a kövekhez csapta Lailát.

Vér nem volt, legalábbis én nem láttam. Én egyáltalán semmit nem tudtam tenni, nekem igazából mintha valami vattán keresztül szűrődött volna át az egész, ez a tavaszi levegő becsapós, mint a legjobb barát. Zigmunds beugrott Laila után. A foxi ugatott. Ott borzasztó mély a víz. És amilyen hideg. Zigmundsnak sikerült kihúznia Lailát. Mások nyújtották a kezüket. A horgászok vodkát adtak. Laila elfogyasztotta, nem ellenkezett. Aztán Zigmunds Laila fenekére csapott és ráparancsolt, hogy fusson a táborhelyünkre.

– Mozogj, öreg kanca! – kiáltotta nekem, és ez ellenszenves volt, de csak azért kiabált így, mert rettenetesen ki volt készülve.

Én botorkáltam utánuk, mint egy eltévedt fonálgombolyag, senkinek nem volt rám szüksége, én úgy érttem. Ilyen rendkívüli eset, ilyen exkluzív dolog éppen az ünnepnapon.

Minjona mosolyogva fogadta a csuromvizes túlélőket. Mire nem képes Laila, csak hogy magára irányítsa az általános figyelmet, ezt üzente félreérthetetlenül az arckifejezése. Čaga elkapta a feleségét és letépte róla az átázott ruhát, közben ugyanúgy lerángatta a sajátját is.

- Néznek az emberek!
- Talán mégis a mentőket?

– Te magad lehetnél az. Soha nem vagy ott az életem döntő pillanataiban! Még a fiunk születését is átaludtad. Vedd el a kezéd.

Minjona kettétépte a terítőt és azzal a részével, ami nem volt összemaszatolva a szósszal, Laila hosszú haját törölgette. Egy pillanattal később Čaga fehér hátsóját bebugyolálta a lepedő maradék darabjával, Laila pedig belepaszírozta magát a férje száraz farmernadrágjába. Korábban szinte egyforma természetűek voltak. A dzseki már pont jó volt. A vörös szósz viszont most Čaga fenekére került. Mind úgy tettünk, mintha nem látnánk.

- A legrövidebb úton a kocsihoz indultunk.
- Itt rögtön keresztül!

- De hát azon az úton kell menni, amin jöttünk!
- Ez itt pont oda visz!
- Honnan tudod?
- Tök logikus.

Egyáltalán nem volt logikus, a füves rész közepébe keveredtünk, valami mesterséges tóhoz, ami szögesdróttal volt körülvéve. Sehol egy aprócska ösvény. Csak valami legyek röpködtek meg a fejünk felett megint azok a vándormadarak. Nem volt időm gondolkozni, csak mentem, vigyázva, nehogy elbotoljak. Egyáltalán nem éreztem már semmit: se a gyerekkoromat, se Bököt, se a halált. Csak nehogy Lailának megfázzon a feje, meg egyáltalán, csak nyugodna meg.

Út nem volt, előttünk drótkerítés. Nem maradt más lehetőség, mint visszavergődni egészen a tengerig, és azon a zsúfolt úton visszamenni, amin idejöttünk. Minjona és Čaga a csomagokkal, Laila azzal a sapkával a fején, amit én kötöttem, és végül az átfázott Zigmunds, aki a többieket szidta, amiért nem a jó utat választották. Mégis mind hallgattunk. Aztán Zigmunds megint nekiiramodott, mert az ő kocsija valahol az ördög tudja hol állt a sziget elejénél. És még mindig csurom víz volt.

– De élünk! És mégiscsak olyan klassz együtt lenni – dadogta Laila, miközben beszállt a kocsiba. A vodka megtette a magáét.

Az, hogy miért mesélem el neked ezt az előzményt, fontos, hogy megértsd a kérésemet. Sok mindent nem tudsz, hogy milyen az élet itt, Lettországbán. Rólam, kedves bátyám, egyáltalán nem tudsz semmit. Igen, semmin nem kell felizgatnia magát az embernek, ez meggyőződése, de neked fogalmad sincs, mennyire gyűlölöm a fennálló rendszert. És most az a kérdés: Te megmentesz engem? Vajon megmentheti-e egyáltalán egyik ember a másikat?

Fáradtan vártam az éjszakát. Mifelénk Purvciemsben mindenki tizenegy körül megy aludni. Kettőkor már totálisan kihalt minden. Apránként összegyűjtöttem tíz *Tikkurilla Maalinpoisto-t*. Festéklemaró. Nem lehetek egész életemben passzív. Nem tűrhetek el mindent, ha a családtagjaim belecsúsznak a Balti-tengerbe!

Öt dobozzal sikerült kilocsolnom, az összeset egyszerre zaj nélkül nem is tudtam volna kivinni az utcára. Már korábban feltűntek nekem azok az ellenszenves alakok az új házból: béenvék vagy hogy hívják ezeket, roverek meg valami dzsipek. Legalább tíz kasznira ráborítottam. Nem találkoztam senkivel. Nyugodtan visszajöttem a lakásba. A sötétben csak a szárnyak surrogását hallottam, újra meg újra, az égen szinte nyögve szálltak azok a tavaszi madarak. De a fejem tényleg zúgott. Lebiggyesztettem a számat, hogy olyan legyen, mint agyvérzés után. Nagyon meggyőzően sikerült. És hívtam a mentőket. És a kakas se fog szólni utánam.

Úgy néz ki azonban, hogy valószínűleg még ma hazaengednek. Hozzád akarok menni. Hiszen érted, hogy szükségem van egy kis kikapcsolódásra. De a jegyet neked kell megvenned! Egyszer az életben, bátyám! És minél gyorsabban, hiszen tudod.

Kishúgod, M.

Laczházi Aranka fordítása

Jana Egle

Az adósság

Odakinn esik. Az ablakpárkányon koppanó esőcseppek hangzása ritmikus, olyan, mint valami könnyű dzsessz. Időről időre fehér fény villan valahol messze, néhány másodperc múlva aztán mennydörgés robaja hallatszik a magasban. Ez az első tavaszi vihar, holnap már le lehet majd ülni a földre.

Dita a feltépett levéllel a kezében a házuk ablakánál áll és azt várja, hogy az udvarra begördüljön Niks autója a két kisebbik gyerekkel. Még reggel mentek el Niks anyjához krumpliért, a sajátjuk már elfogyott. A mamánál biztos felgyűltek a férfimunkák, azokat Niksnek el kellett végezni, de most már minden pillanatban jöhetnek. Odakinn az eső csapkodja a hársfák friss zöld lombját, és a selymes szirmokat erőszakosan tépdesve a földre hajlítja a piros tulipánokat meg a kék gyöngyikeket. Szép itt náluk. Dita szeret a házzal foglalkozni. Tervezgetni, beszerezni, kapálni, ültetni, mindezt békés, hálás szívvel csinálni. És várni a virágokat meg a gyümölcsöket. Csak idén érez valami fáradtságfélést, talán a tél volt kicsit túl hosszú és hideg.

A levélben az áll, hogy ha egy hónapon belül nem kezdik meg az adósság fizetését, a bejelentett lakóhelyükön minden vagyont lefoglalnak. Dita kezét a hasára teszi, és finoman simogatva beszél hozzá: „Ne félj, minden rendben lesz. Mami kicsit ideges, de te biztonságban vagy. Nagyon szeretlek és nagyon várlak. És a testvéreid is várnak téged. Van egy nagy házunk meg egy szép kertünk hintával és csúszdával, nagyon jó lesz neked itt.”

Dita tudja, hogy a terhesség alatt jó dolgokra kell gondolni, már a hatodik gyermekét várja. A kicsik, a négyéves Dárta és a hatéves Silvestrs nagyon lelkesek voltak ettől a hírtől, és rögtön összevesztek: Dárta kishúgot szeretne, Silvestrs meg öcsit. A nagyok csak meglepődve mosolyogtak, Niks arcán pedig semmi sem változott. A húsvét vasárnapi közös reggelinél volt, hogy Dita, az izgatottságtól égő arccal, egyszerre mindenkinek bejelentette ezt a kis csodát. Niks néhányszor elgondolkozva a tölgyfa asztalra koppintott és nem szólt egy szót sem. Az azóta eltelt hat hét alatt sem beszéltek erről. Dita emlékezett, milyen mérges volt Niks, amikor a harmadik gyermekük, Marts bejelentkezett. „Dita, a gyerekeket el kell tartani, gondoskodni kell róluk legalább tizennyolc éves korukig! Teljes értékű gondoskodás kell nekik, érted?” Most meg éppen a tizenhárom éves Marts az, akivel a legjobban megértik egymást. És Marts annyira hasonlít az apjára. Mikor egymás utána világra jött Silvestrs és Dárta, Niks egyre békésebben és csendesebben ellenkezett. Most nem mond semmit. Valószínűleg megértette, hogy nem érdemes erre szót vesztegetni.

Az ablakpárkányon Dita mellett egy macska ül, a fiatal fekete-fehér Minna. Szemét félig lehunyva csendesen dorombol és figyeli az ablakon csordogáló esőcseppeket. Minnának nagyon kövér a hasa. Dita érzi a finom, anyai köteléket, ami kettejüket közel hozza egymáshoz. Csak Minna még nem tudja, milyen öröm és milyen kedves dolog a kicsi gyerek, neki ez lesz az első alkalom. Talán mind a hat megszégyenítő alomból.

Dita elfordul az ablaktól és hallgatózik, a mosógép valószínűleg elhallgatott. Megy és kiveszi a dobból a tiszta, nedves ruhákat és átviszi a ház másik végében lévő üres szobába kitergetni. Ott még padló sincs, csak vastag deszkák, amik közé fűrészport szórtak. Óvatosan kell mozogni, hogy el ne essen. Dita szereti ennek a szobának az illatát, a fa- és könnyű almaillatot. Ősszel itt szokták tartani a télire való almát, amíg meg nem eszik, és az illat mintha beleitta volna magát a fűrészporba, nem tűnik el egészen tavaszig. Miután a ruhaneműt kitergette az egész szobán keresztül kihúzott kötelekre, Dita visszajön és beteszi a következő adag mosnivalót. Niks munkaruháját mossa utoljára. A szervízben mindig összekoszolja magát olajjal meg rozsdával, ahhoz a hosszú program kell és erős mosópor. Most van egy kis idő, a levest később teszi fel főni, lehet, hogy Niks meg a kicsik már ettek a mamánál, a nagyok meg ingyen kapnak ebédet az iskolában. És a krumpli sincs még itt. Telefonálni kéne, hogy Niks tegyen kitérőt és útközben szedje össze Martsot, Robertset és Asnatét, gondolja Dita, ám valamiért ezt mégsem teszi, hanem nekilát a padló felmosásának. Sok helyiség van, és ezt a munkát könnyebb elvégezni, mikor senki más nincs otthon.

Mire az autó behajt az udvarba, minden tiszta és rendbe van rakva. Niks és a kicsik akkor jönnek be az ajtón, mikor Dita éppen kiveszi a mosógépből a következő adag kimosott ruhát, belepakolja egy nagy, kék műanyag lavórba és ezt is elvonszolja a ház másik végébe. Niks odanéz, de nem veszi ki a nehéz terhet Dita kezéből. Végül is nem kell messzire vinni, Dita mégis megbántódik. Miközben a nedves ruhadarabokat rendezgeti a kötélén, hallja, ahogy a konyhában csattognak a fedők a fazekakon. Valaki biztos keresi, mit lehet enni. Aztán kinyílik a szoba ajtaja és bejön Niks, ugyanazzal a levéllel a kezében. Dita a konyhaasztalon hagyta.

– Végre igazán el kéne gondolkodnunk, hogy mit csinálunk, és el kell kezdenünk fizetni – mondja Niks.

– Igen – feleli Dita és tovább matat a ruhákkal. Megfog egy párnahuzatot, két kézzel úgy meg-rázza, hogy csattan, és aztán a tenyerével gondosan kisimítva a kifeszített kötélre rakja. Kiveszi a következő párnahuzatot, aztán egy törölközőt, aztán Dárta kis takaróját. Kirázza, a kötélre teszi, kezével kisimítja. Niks áll ott egy kis ideig, aztán visszamegy a konyhába. Dita valami fájdalmat érez a hasában, de tudja, hogy a várandósság alatt ez szokott így lenni és nem izgatja fel magát.

Dita nem tudja, szereti-e még Nikset. Néha arra gondol, hogy soha többé nem fogja már érezni azt a finom vibrálást a napsütésben, mint mikor randevúra ment. Soha nem fog már ismeretlen ajkak érintése után vágynakozni. Dita lehunyja a szemét és szinte fizikailag érzi a hosszú, nyugodt csókot, ahogy a nyelve hegye végigkúszik a férfi ajkain. Niks már régen ellustult, kéthetente egyszer vagy még ritkábban felületesen végighúzza a kezét Dita hálóinggel fedett mellén, és aztán a hálóinget felhúzza nyugodtan, de túlságosan korán behatol és sietség nélkül eléri a maga kielégülését. És már rég nem kérdezi meg, vajon Ditának jó-e. Lehet, hogy van valakije.

Dita magában többször elismétli ezt a gondolatot és próbálja megérteni, mit érez. Fáj, vagy nyugtalanítja? Azt szeretné, hogy Niks menjen el? Lehet, hogy egyedül élni jobb, könnyebb és nyugodtabb? Roberts már tizenhét éves, mire a kicsi megszületik, tizennyolc lesz. És mire a legkisebb megnő, ők már öregek lesznek. Lehet, hogy akkor neki már minden mindegy lesz. Lehet, hogy már most mindegy. Ditának soha nincs ideje, hogy megálljon és elgondolkozzon, hogy megértse, mit érez valójában Niks iránt. Vagy az is lehet, hogy ő maga igyekszik bebeszélni saját magának, hogy nincs erre ideje, hogy ne kelljen szembenéznie azzal az igazsággal, amit még nem tud. Hiszen mihez kezdjen aztán azzal az igazsággal?

Mennie kell levest főzni. Niks útközben nem hozta haza a nagyobbakat. Már délután van, éhesek lesznek. Valahol a sarokban Minna kezd nyávogni, a nyávogása elnyújtott és rémült. Dita odamegy, és egy kosárban találja a macskát a régi lepedők között. A rongyok valami vörös folyadékkal vannak összekelve és a macska kicsi, foltos teste már tekereg az összehúzódsoktól.

– Minna, Minnácska, minden rendben van, ne aggódj – suttogja Dita a macska fejét és oldalát simogatva.

Az állat a kezéhez simul, egyszerre dorombol és nyávog. Mellső mancsaival a levegőt gyömöszöli, a szeme a rémülettől tágra nyílt, ám ösztönösen tudja, mit kell tenni, se nagyanyára, se segítségre nincs szüksége.

Dita kimegy a szobából, jól becsukja az ajtót, egyelőre nem szól a kicsiknek, hogy a macska zavartalanul elvégezhesse a dolgot a kölykeivel. Dita megint enyhe nyilallást érez a hasában, lehet, hogy legközelebb beszélni kellene az orvossal, a görcsök gyakoribbak, mint a korábbi alkalmakkor. De hát persze ő sem lesz fiatalabb. A teste a sok terhesség alatt bizonyára kimerült ...

– Anya, Silvestrs nem adja vissza a babámat!

Dárta odaszalad és belesimpaszkodik a lábába, miközben jól érthetően, dühösen mondja a bátyja nevét. Az „r”-t csak a múlt héten tanulta meg kiejteni, ezért erősen hangsúlyozza minden alkalommal, mikor lehetősége adódik bemutatni új tudományát. Dárta hajából az anyósa házának szaga árad: összetapadt, porlepte drapériafüggönyök, corvalol és vanília szaga.

Dita émelyegni kezd, el kell tolnia magától a kislányt. Silvestrs összevissza ugrál egyik szobából a másikba és a lábánál fogva pörgeti a babát a feje fölött. Dárta dühös, szökdécselve rohan a bátyja után, de minden próbálkozása, hogy visszazerezze a tulajdonát, reménytelen, hiszen a fiú magasabb és ügyesebb, és imádja cukkolni a hógát.

– Silvestrs, hagyd már békén a hógátat! – kiáltja Dita, csak hogy Dárta már elkezdett bömbölni, és amit az anyjuk mondott, azt senki sem hallja. Bejön Niks, kitépi a fiú kezéből a magasba emelt babát és odaadja a sírástól kivörösödött, kócos lánynak. Aztán a vállánál fogva erősen megragadja Silvestrset és megrázza.

– Nem hallottad, mit mondtak neked? – kérdezi nyersen.

Silvestrs nem válaszol, csak próbálja kitépni magát az apja kezei közül. Dita megsajnálja a fiút, hiszen még csak gyerek, de nem avatkozik bele a férfiak dolgába. Nézi a férje magas, inas természetét, kicsit hajlott hátát, fekete haját, ősz halántékát és próbál saját magában felfedezni még valami különlegeset, ami összekötné őket. De nincsen semmi más. Csak a hitel, a ház meg az őt, nem, most már hat gyerek. Mikor ránéz bármelyikre a lányai és fiai közül, Dita mindig valami nagy, sűrű meleget érez a mellkasában, szeretne vigyázni rájuk, óvni őket, gondoskodni róluk, szeretné megérinteni őket. De a férje... Néha, amikor távolabbról figyelni Nikset, Ditának úgy tűnik, hogy ez csak egy véletlen, hogy ők ezzel az idegen férfival már tizennyolc éve egy fedél alatt élnek és egy ágyban alszanak. Niks soha nem mondta: szeretlek. Vagy csak Dita már elfelejtette.

Dita vizet önt egy tálba és beviszi az üres szobába. Miután gondosan becsukta az ajtót, leteszi az edényt a lepedők közé, a macska orra elé. Minna abbahagyja a forgolódást a piros váladékkal átitatott alomban és mohón lefetyeli a tiszta, hűvös vizet. Dita bedugja a kezét az állat hasa alá, igen, mozog ott egy kicsi, puha, meleg valami, Minna bundájába bújva. Dita gondosabban kitapogatja: egy. A cica felvisít, és az anyja azonnal abbahagyja az ivást, hogy az orrával ellenőrizze, mi történt a kicsinyével.

– Ne aggódj, Minna, nem bánom – suttogja Dita és Minna oldalát simogatja. Az megint teke-regni kezd, megmerevedik, és Dita hagyja, hogy az orrát hangosan szuszogva belefurkálja a karjába. Minna tekergőzve dorombol, aztán egy pillanatig mintha nem kapna levegőt, és aztán Dita látja, hogy még egy nyálkás kis csomó csusszant ki és levegő után kapkodva emelgeti a kis fejcskáját. A macska anélkül, hogy körülnézne, sietősen és gondosan nyalogatja az apró, tarka testet meg a kis pofácskát, míg ez is vinnyogni kezd és billegő fejjel, remegő lábakkal mélyebbre bújik az anyja bundájába.

Dita leteszi a vizestálkát a padlóra, közel az alomhoz, és megint kimegy, csendesen becsukva az ajtót. Amíg a füstölt sertésborda a nagy fazékban forr, Dita egy kis lábosban feltesz tíz tojást főni, megpucolja a krumplit, lereszeli a répát és egy éles késsel felvágja a hagymát meg az apró, erős, a saját kertjükben most tavasszal termett sóskát. A harag, a büntudat és a megbántottság érzése változtatja benne egymást, miközben a hitelre gondol. Abból a pénzből rendbe hozták a házuk egy részét, az egészre nem is volt elég. A gyerekek jól vannak táplálva, ruházva, a nagyoknak mindegyiknek számítógépe van meg egy normális telefonja. Marts komolyan hokizik, az drága sport, és Asnatének az apja vett egy rendes hegedűt, hogy ne az internetes hirdetések között talált olcsó hangszert kelljen nyúznia. Asnate tehetséges, külföldi versenyeken is részt vesz, a tanárai nagy reményeket fűznek hozzá. Ki vethetné a szemükre, hogy a pénzt nem értelmes dolgokra használták fel? Nem arról van szó, hogy ha végiggondolják és számolgatnak egy kicsit, akkor nem tudtak volna rendszeresen befizetni egy bizonyos összeget. Niks ügyes mester, a szervízben rendszeresen keres. Csakhogy mindig fontosabbnak, sürgősebbnek tűnt valami más. Dita mérges, bár a szíve mélyén érti, hogy igazából csak saját magára haragudhat. Meg Niksre. A megnövekedett kamatokkal együtt már huszonötezer. Ennyi pénzük nincs, még ha a házat is eladják, akkor sem. Ettől a gondolattól Dita megremeg.

– Szia, mami!

Az előszobában Asnate szőke feje tűnik fel és nyomban el is tűnik a lányok szobájának ajtajában.

– A fiúk nem jöttek haza veled? – kiált a lánya után Dita. Senki nem válaszol, biztos megint be van dugva a füle a fülhallgatóval. Amúgy jó dolog az ilyen fülhallgató, Dita bele sem mer gondolni abba a zajba és kakofóniába, ami itt kitörne, ha mindenki hangosan hallgatná azt, ami kedvére való. Csak beszélgetni nehéz így, mindenki a saját világában van a számítógépe vagy a telefonja előtt.

Dita a keményre főtt tojásokat pucolja és kinéz az ablakon. Az eső elállt, és ott jönnek a fiúk is, csoda, hogy ketten együtt. Roberts általában nem szeret az öccse társaságában lenni, szerinte Marts még túlságosan gyerekes és szószátyár, különösen, amikor az edzésekről kezd szenvedélyesen mesélni, miközben egész testével eljátssza a helyzeteket. De most kettesben, békés egyetértésben beszélgetnek valamiről. Ditának újra melegség árad szét a szíve körül.

Egy madár szállt a konyha ablakpárkányára. Kicsi, szürke madárka. Annyira jellegtelen, hogy alig lehet észrevenni. Dita majdnem minden madarat ismer, itt, az erdő szélén lakva az állandó lakókat szinte arcról megkülönbözteti egymástól. De ez se nem rigó, se nem pinty, nem légykapó, nem csuszka. Olyan apró, amelyet Dita még nem látott. Ül, kicsiny karmaival a göcsörtös bádogba kapaszkodva, és hol egyik szemével néz, hol a másikkal. Dita megpróbál kicsit közelebb menni, a madár fel-le billegeti tömzsi farkát, de nem repül el.

– Ejnye, ki vagy te, milyen hírt hozol? – suttogja magában Dita mosolyogva, és valamiért az jut eszébe, hogy ez a madárka éppen olyan kicsi és védetlen, mint az ő még meg nem született gyermeke.

A gáztűzhelyen minden forr, a hús már készen van, lecsontozta és vékony szeletekre vágta, a sóskát felaprította és a tojást megpucolta. Mikor a húslében megfő a krumpli, mindent beleszór a

Kristaps Ģelzis: Olimpia XXI

fazékba és azzal a leves kész lesz. A fal túloldalán megszólal a hegedű. Asnate először pár gyakorlatot játszik, aztán belekezd valami darabba. Dita nem ismeri a klasszikus zenét, de amióta a lánya koncertjeire jár, kezdi figyelni és átéléssel hallgatni. A szomszéd szobából szép, finoman ringató dallam szól, míg egyszer csak az ütem közepén megszakad. És ugyanígy még egyszer. Dítát általában nem zavarja Asnate hegedülése, de most érzi, hogy megint rájön az émelygés. Megnézi, mennyire puhult meg a krumpli, aztán kimegy az udvarba. Még legalább tíz percig főnie kell.

Niks valamit rendezget a szerszámoskamrában, egy percig sem bír nyugton ülni. Marts ugyanilyen lesz. Ahogy közelebb ér, Dita látja, hogy azok ketten együtt ügyködnek a sufniiban. Az udvar átázott az esőtől, kint nem lehet dolgozni. Pedig munka lenne, végtelen sok. Tavasz van. Dita odamegy a kamra nyitott ajtajához és figyel, ahogy a férje meg a fia szorgoskodnak. Nem beszélnek sokat, mégis minden mozdulatuk összhangban van, ritmikus. Niks fog egy esztergálatlan deszkát, kissé hátrafordulva, oda sem nézve középre állítja, és Marts már ott is van, megfogja, átrakja a sufni másik sarkába. Dita nem tudja, mi és miért történik itt, de mosolyogva figyel kettejük összehangolt mozdulatait. Niks, mikor ismét hátrafordul, észreveszi a sufni ajtajában álló, mosolygó feleségét és ő is rámosolyog. Dita émelygése azonnal elmúlik, visszamegy a konyhába.

Este Dita bebújik az ágyba Niks mellé, a férfi még ébren van és meleg kezével szorosan magához húzza a feleségét. Dita hagyja magát és elhelyezkedik Niks vékony testének hajlatában.

– Holnap elmegyek a bankba. Tisztázni kell, mi mit tudunk tenni, ők mit tudnak ajánlani – mondja halkán Niks.

– És ha semmi értelmeset nem sikerül megbeszélni?

– Akkor kitalálunk valamit. Lehet, hogy elmehetnék úgy egy évre Dániába dolgozni, ott szükség van építőmunkásokra, ahhoz értek. Legalább a tartozásunk egy részét megkeresném. De amúgy biztos meg tudunk állapodni. Havonta százat vagy kicsit többet valahogy ki tudunk szorítani.

Dita próbálja fejben kiszámolni, mennyi ideig kell fizetni, ha megengedik nekik, hogy havonta száz eurót fizessenek meg a banknak. Csakhogy nem tudja a kamatokat, és nem is igazán érti, hogyan változnak, ezért minden számítása összezavarodik. Niks keze és teste nagyon forró, Dita kicsit szorosabban odahúzódik a férfihez és érzi, hogy Niks ezt is viszonozza.

– Tudod, hogy Minnának ma három kölyke született – kezdi mondani, reméli, hogy sikerül a születendő gyerekre terelni a beszélgetést. Csakhogy Niks már a mellét simogatja, és ezúttal egészen leveszi róla a hálóinget. Dita elhallgat, a mellbimbója nagyon érzékeny és kicsit fáj, mégis, ennek ellenére azt érzi, hogy akarja, hogy valahol mélyen felébredt benne a vágy és most várja a férfi behatolását. Lassan, nyugodtan szeretkeznek, és Dita tetőtől talpig felhevül, ég az arca és a térde, és a testének a legbelseje egyre erősebben lüktet, míg szétrobban, ritmikus hullámokban szorosan körülfonja Niks péniszét, és akkor ő is még mélyebbre hatol, még egy kicsit mélyebbre, míg fojtott nyögéssel bebújik a felesége legmélyébe és kiürülve elernyed, úgy marad fekvé a nő testén.

– Csinálhatom, nem fáj neked? – kérdezi.

Dita megint érez valami szorítást a hasában, az enyhe fájdalom összekeveredik a gyönyörteli elernyedéssel, mégis azt mondja:

– Nem. Jólesik.

Niks mellé fekszik és megint a mellkasára húzza a feleségét és szinte ugyanabban a pillanatban már alszik is. Dita még egy picit arra gondol, hogy Niks talán elutazik, hogy pénzt keressen. És most fél ettől, nem akar egyedül itt maradni a gyerekekkel, a közelgő szüléssel, a házzal meg a háztartással. De aztán szorosan odabújik Nikshez és elalszik.

Reggel Niks már fenn van, mikor Dita arra ébred, hogy fél. A görcsös fájdalom nem szűnt meg. Tízpercenként könnyű, perzselő remegés fut végig Dita testén, aztán megszűnik.

– Útközben elviszem a nagyokat az iskolába – mondja Niks, aki benyitott a szobába. Dita nézi a férjét és mintha undort érezne, úgy érzi, előző nap nem kellett volna szeretkezniük, hogy pontosan emiatt fáj neki. De hiszen ő maga is akarta. Ditának teljesen össze vannak zavarodva a gondolatai, a szívében pedig valami homályos félelem ébredzik.

– Niks, talán menjenek gyalog, azt hiszem, be kell mennem az orvoshoz. Megyek veled, csak nem leszek kész olyan gyorsan, hogy mind együtt menjünk.

Niks figyelmesen végignézi a feleségén és becsukja az ajtót. Dita hallja, hogy a gyerekek csaldottságukban nagyot sóhajtanak, de aztán csapódik az ajtó és mind a három nagy eltűnik. Dita meztelenül felkel az ágyból, felhúzza a hálóingét, hogy kimenjen a zuhanyzóba, és akkor hirtelen barnás csikokat vesz észre a lepedőn. A szíve hevesebben kezd verni, fehér hálóinge szélével megtörli a lába között. A sötétbarna váladék vastag rétegben összekeni a ragyogóan fehér pamutanyagot, és Dita most már egészen meg van rémülve.

– Niks! – kiáltja és a férfi rögtön nyitja az ajtót. – Niks, elmegyek zuhanyozni, te vidd el a kicsiket anyádhoz.

Niks zavarodottan nézi Dita koszos hálóingét és még nem érti, mi történik. De azonnal indul Silvestrsért és Därtáért, hogy gyorsan felöltöztesse őket és elvigye az anyjához. Az csak három kilométer, mindjárt visszajön. Dita hallja, hogy miközben megy ki az ajtón, Niks már hívja az anyját telefonon, hogy figyelmeztesse.

Dita a legkíméletesebb hőmérsékletre állítja a vizet és bebújik a zuhany alá. Megint nyilall a hasa, összegörnyed és vár egy kicsit.

– Kérlek, kicsikém, tarts ki. Többet nem teszek ilyet, csak tarts ki, jó? Kérlek, tarts ki, kérlek – dünnyögi halkán és könnyű, puha mozdulatokkal simogatja a hasát. Mikor megmosdott, újra lepillant, minden tiszta és fehér, úgy látszik, nincs több váladék.

Dita lépne ki a zuhany alól, hirtelen forróság ömlik végig a lábain, előnti az egész zuhanytálcát, és a fájdalomtól az egész teste összerándul. Lehajol, látja vérrel telefröcskölt combjait és érzi, ahogy

a gyermeke, fájdalmasan kitépve magát, áttör rajta, kicsúszik a lába között és mint egy nyálkás húsdarab odatoccsan a padlócsempére. Az éles fájdalom megszűnik, Dita üres fejjel és üres öllel bámul a finoman remegő gombócra, ami az imént még az ő része volt. Egy kicsivel nagyobb, mint a macska újszülött kölyke, és az első gondolat, ami az agyán átcikázik: talán még él, talán az orvosok valahogyan még vissza tudják tenni a gyereket, talán meg lehet menteni valamit...

Nem. Kelletlenül magához tér. Nem. Vége.

Dita még mindig meztelenül, remegő kézzel megkeresi a szekrényben a papírtörölt és összeszed mindent, amit össze lehet szedni. Nyílik az ajtó, felbukkan Niks arca, de ahogy meglátja csurom vér feleségét és a padlót, a férfi újra bevágja az ajtót.

– Hívjam a mentőket? – kérdezi a csukott ajtón keresztül.

– Nem kell, most már minék, mindjárt megyünk... – feleli Dita, mintha álmában beszélne és tovább szedegeti a nyálka- meg húsdarabkákat, mindent, amit fel lehet szedni, és begöngyölni a papírkendőbe. A fejében, egyfolytában ismétlődve, valami dallam hintázik, egy rövid futam, ő pedig csak a lélegzetével dúdol hozzá. Szereti a gyermekét, az ő kis madárkáját, szereti őt és neki, az egyetlennek énekel. Dita mindent, amit a padlóról felszedett, az ablakpárkányon talált cipősdobozba tesz, már teljesen erőtlén kézzel fog egy rongyot, feltörli a padlót és megint visszalép a zuhany alá, hogy leöblítse magát.

Mielőtt elindulnának, Dita szinte önkívületben bedugja a dobozt a központi fűtés kazánjába és bekapcsolja a tüzet. Miután szorosan becsukta a kazán ajtaját, bezárja a házat és beszáll a kocsiba. Niks megérinti a vállát, Dita önkéntelenül lerázza. Akkor a férfi mindkét kezét a kormányra teszi és elindulnak.

Kihajtanak az autópályára, ami a városba vezet. Niks nyugodtnak látszik, de időről időre Ditára pillant a szeme sarkából. A másfél hetes eső után a felhőkön végre áttörő nap pont a szemébe tűz. Dita lehunyja a szemét.

– Minden rendben? – kérdezi Niks. A nap arany színűre festi a felesége arcát és megvilágítja rajta a kis pihéket. Dita még mindig szép, és olyan törekeny.

– Rendben? De hát mi lehetne itt rendben? Niks, épp most veszítettük el a gyerekünket! Érted? A gyerek nincs többé. Érted te ezt egyáltalán? Neked ez nem számít? – Ditának nincs ereje, hogy kiabáljon, de a szeme most nyitva van, tágra nyitva, úgy mered Niksre.

– Ide hallgass! Az még nem volt gyerek! Igen, és engem nem érdekel, hogy nem lesz. Öt gyerekem van, ez pedig még nem volt gyerek! – Niks szavai mintha fejszecsapások lennének. – És nekem csak az a fontos, hogy veled minden rendben legyen, hogy neked ne fájjon semmi, hogy el ne vérezz egészen, hogy élj és egészséges legyél. Fontos vagy nekem, érted?

De Dita az utolsó mondatokat már nem hallja. Niks fütyül rá, hogy a gyerek nincs többé. Niksnek teljesen mindegy, hogy a gyerekük, az a kis madárka, meghalt. Hogyan szerethetett egy ilyen férfit! Azt se mondta soha, hogy szereti Ditát, ez a férfi üres, még üresebb, mint Dita öle. Dita egészen a kórházig nem szól egy szót sem. Niks keze úgy szorítja a kormányt, hogy az ujjai egészen elfehérednek, és teljesen figyelmetlenül vezeti az autót, ennek ellenére mégiscsak begurul valahogy a kórház parkolójába.

– Az üres szobában benn van a macska, tegnap kölykei születtek. Engedd ki sétálni, de figyelj, hogy vissza tudjon menni. És tegyél oda neki friss vizet. A gyerekek még nem tudják – mondja Dita, fogja a táskáját, kiszáll és elindul, nem néz hátra.

– Telefonálj, mikor haza kell menned – kiált utána Niks, de nem tudja, hallja-e Dita vagy sem.

Ditának kitisztítják a méhét és a doktornő egy éjszakára benn tartja a kórházban.

– Nem vagy már olyan fiatal, egy ideig megfigyelünk – mondja.

Ditának úgy tűnik, mintha a doktornő kicsit össze lenne zavarodva és a hangjában mintha büntudat csengene. Egy héttel azelőtt minden a legnagyobb rendben volt, a leletei is tökéletesek, lehetetlen, hogy valamit ne vettek volna észre...

Dita azonban nem mond el neki mindent. Nem mondja el, miket gondolt arról, hogy Niks közömbös számára, nem mondja el, hogy arról álmodott, milyen lenne valaki mással lefeküdni, és hogyan feküdt le végül mégis a saját férjével. És azt, hogy azon az éjszakán milyen erősen görcsölt a méhe, olyan erősen, ahogy korábban sohasem, mikor a gyermekei fogantak. Már semmi jelentősége nincs annak, hogy mindezt elmesélje, a gyerek nincs többé. És minderről ő tehet, ő maga az, aki nem tudja, mit akar, és mit nem akar.

Éjszaka Dita fekszik a kórteremben és időről időre nyugtalan álomba merül, hogy mindig ugyanazt az álmot lássa. Nagy és egészséges gyermeket szül, a szülőszoba üvegajtaja csukva van, de az ajtó túloldalán ott áll Niks. Ő szül és látja, ahogy Niks szája kinyílik és becsukódik, idegesnek és gondterheltenek látszik, de nem lehet hallani, mit kiabál. Minden alkalommal megfeszülve figyel, hogy a gyereksírásán át meghallja a férfit, és minden alkalommal éppen ebben a pillanatban felébred. A kórteremben egyedül van, az ablakon bevilágít az utcai lámpa fénye, és minden csendes. Reggelfelé végre álmatlan álomba zuhan és csak akkor ébred fel, amikor a nővér behozza a reggelit.

Az éjszaka éber pillanataiban Dita a hamura gondol az otthoni kazánban. Szét fogja szórni a kertben az almafa alatt. Hogy tudja, hol... Dita saját magának se tudja megmagyarázni, minek kell ez neki. De kell. Csak nehogy Niks közben valamit égessen és újra begyújtsa a kazánt.

Dita nem akar telefonálni Niksnek, nem akar vele beszélni és másnap busszal megy haza. A kicsik biztos az anyósánál vannak még, a nagyok az iskolában. Niks sincs otthon, nyilván dolgozik. Dita húzza az időt, még nem néz be a kazánba, és először az üres szobába megy. Minna ugyanabban a dobozban fekszik összetekeredve, de ahogy a háziasszony belép, felemeli a fejét és barátságosan nyávogni kezd. A vizestálcája tele van és enivalót is tettek oda neki. A macska hasánál két kicsi fekszik, mindkettő foltos, mint maga Minna, a harmadik pedig, amelyik teljesen fehér, valamivel odébb nyújtózkodik. Dita két ujjal megsimogatja a fehérét, a kiscica meleg és pelyhes. De nem mozdul. Az anyjuk megfontoltan kimászik a kuckóból és odamegy Dita mellé. A foltos kölykök álmukban közelebb húzódnak egymáshoz, a fehér viszont ugyanúgy kinyúlva marad. Dita bátortalanul rápillant, de többet nem nyúl hozzá.

Keres egy agyagtálcát meg a kis hamulapátot és a kazánhoz megy. Kinyitja az ajtót és egy ideig nézi. Nem tud rájönni, hogy azóta fűtöttek-e, a kazán oldala hűvös, de az mindig gyorsan kihül. Dita úgy dönt, hogy nem kérdezi meg erről a férjét. Kikotorja a hamut a kazánból és beleszórja a tálba, egy lapáttal, kettő, három.

– Szervusz, gyermekem – megint teljesen hangtalanul beszélget a hamuval. – Szervusz – mondja újra és nem tudja, mit mondjon még.

Ha nem támadtak volna helytelen gondolatai, ha nem engedett volna a vágyainak, a gyermek talán még mindig élne a testében. A lelkiismerete gyötri, nyomasztja, a kezéből kiszáll az erő, mégis megfogja az edényt és kiviszi az udvarba. Minna mindenhová követi, egy lépéssel sem marad le. Így mennek együtt a ház mögött álló a fiatal almafáig. Útközben megálltak, Dita tépett néhány erdei tulipánt, amik a déli oldalon nyílnak, és a tálcára tette őket. Leteszi a súlyos edényt és leül az almafa

alá. És aztán kiszórja a hamut a fűbe, egy maréknyit, aztán megint egy marokkal. A fejében egyetlen gondolat sincs, csak a csend, végül apránként egy vékony, éneklő füttyögés zökkenti ki ebből. Dita felnéz: a tegnapi szürke madárka ül ott az almafa ágán, az énekel. Aztán elhallgat, megrázza rövid farkát, villámgyorsan átrepül egyik ágról a másikra és megint füttyül, gondtalanul és zengően. Dita az összes hamut kiszórja az edényből, feláll, elrendezi a hamun a tulipánokat, egy ideig csukott szemmel, arcát a nap felé fordítva áll. A madárka egyre csak dalol, dalol, és amikor Dita kinyitja a szemét, a könnyű szellő már széthordta a hamut és betakarta vele a fűvet meg a sárga virágokat, mintha fehér dér lenne.

Az udvarban motorzúgás hallatszik. A szürke madár felrebben, egy pillanatig egy helyben verdes a szárnyával, aztán meredeken felrepül a levegőbe és eltűnik az öreg almafák mögött. Dita fogja a hamutól poros tálat és elindul vissza az udvarba. Niks, ahogy meglátja a feleségét, nagy, fáradt szemmel néz rá és mondani akar valamit, de közben az autóból szinte kigurul a boldog Dárta és ezt kiabálja:

– Anya, hol voltál? Kiscicáink vannak az üres szobában!

Dita leteszi a tálkát a ház mellett a pad alá, mindjárt kimászik az autóból Silvestrs is, és a két kicsi kétfelől kézen fogja Ditát és bevezeti a házba, hogy megmutassák neki a jövevényeket. Dita keze és a ruhája poros, és nem akar azonnal beszélni Niksszel, ezért hagyja magát, és a gyerekekkel együtt bemegy az üres szobába. Összekoszolja a kis kezüket a hamuval. Minna velük együtt belopakodott és visszamászott az alomba. A két foltos kiscica felemeli reszkető fejcskáját és sívítva bújik be a macska bundájába az emlőit keresve. Csak a fehér fekszik még mindig ugyanúgy, mint az előbb. Ditának rogyadoznak a lábai, rájön, hogy a fehér halott, már legalább félórája nem mozdul. Dita szeretné kitaszigálni a gyerekeket a szobából, hogy ne lássák, és fél megérinteni a kölyköt. Biztosan kihűlt már.

Dárta viszont odaszalad és ujjával megböki a fehéret. A kiscica minden irányba kinyújtja pöttöm mancsait, nyújtózik egy kiadósat, ásít és egyik oldaláról a másikra fordul. Dárta hamutól maszatos kezébe fogja a kicsit és orral előre bedugja Minna bundás hasa alá.

Dita nem bírja tovább, a szemére köd ereszkedik, érzi, hogy minden kiszakad belőle: a szeméből, a mellkasából, a fejéből – minden, ami tegnap óta, de valójában már sokkal hosszabb ideje felgyülemlett, fehér áradatként tör utat mindenfelé, folyik az arcán, rázúdul a szája elé tett, hamuval megszentelt kezeire, ráömlik Dárta szőke fejcskéjére és a macska bundájára. Könnyeinek keresztül látja, hogy Silvestrs rémülten mered rá, és érzi, ahogy a fia hozzásimul. És ugyanakkor Dita érzi, ahogy két erős, védelmező kéz átkarolja a vállát. És akkor hirtelen eszébe jut, mit mondott Niks tegnap a kocsiban. „Fontos vagy nekem.” Dita nem tud megszólalni, csak szorosan odabújik a férfihez és arcát annak durva szövésű dzsekijébe rejti, amit a könnyek egyáltalán nem áztatnak át.

– Miért nem telefonáltál? – kérdezi Niks. Egy pillanatig hallgat, zokogó feleségét ölelve, aztán hozzáteszi: – A bankkal mindent elrendeztem tegnap. Százhatvan euró havonta. Túléljük.

Laczházi Aranka fordítása

Jānis Jonevs

Betűk

Bármit teszel, tedd a szerelemért
Jim Butcher

Egy barátom kitalált egy újfajta írást. Vagy írt egy verset, ahogy vesszük.

Ervínsnek hívják, sokat olvas, mást se csinál, mint hogy egy könyvbe vagy a képernyőre mered. Egy napon Ervins meggondolatlanul kilépett a lakásából és elindult a boltba. Szeme hunyorgott a nagyvilágban és megszokásból kereste a betűket. „Végül is – gondolta –, a világ a legjobb könyv. Így mondja a Talmud!” Ám körülötte csak a napfény volt, kutyák, emberek. Ervínsnek hirtelen eszébe jutott az egyik szeminárium az Akadémián. A professzor ezt mondta:

– Ma azt szeretném hallani, hogy mit olvastak. Mindenki elmés szövegeket akar gyártani, olvasni viszont senki nem akar.

Ő meg pont akkor, pont akkor egyszer, ami ritkán fordult elő, éppen nem olvasott semmit. És az egy ugyanilyen ragyogó nap volt.

Ahogy belépett a boltba, megkereste a zsebében azt, amit tényleg el kellett olvasnia, a bevásárlólistát egy rafinált étel receptjéhez. Egyáltalán nem is volt olyan nehéz. A tojást megtalálta, a padlizsánt is, csak a csicsókát nem sikerült felismernie. Nem baj, jó lesz anélkül is.

Egy lány ült a pénztárban. Lecsippantotta a tojást, majd hosszú ujjai közé fogta a padlizsánt és nem megjátszott érdeklődéssel végigmérte. Aztán kinyitotta és lapozgatni kezdte az árujegyzéket. Megállt a cukkininél, összehasonlította, továbbhaladt. Nem is uborka. Hogy is hívják ezt a dolgot?

– Padlizsán! – akarta mondani Ervins, de nem bírta.

Félénkség lett úrrá rajta. Ez nem volt rá jellemző, egyébként az interneten heves vitatkozó volt, most azonban képtelen volt kimondani ezt az egyetlen szót.

A lány öntudatlanul, ahogy a gyerekek teszik, mikor valamin elgondolkoznak, az ajkához érintette a padlizsán végét. Mulatságos és csábító látvány volt. Aztán felocsúdott, elpirult, hatalmasra nyílt szemekkel nézett Ervinsre és a pénztárgép kijelzőjén megnyomta a csicsókát. Ervins fizetett és tekintetével a lány nevét kereste. A mellén, az egyenruha felsőjére tűzött kis lapocskára ez volt írva: „Tanuló”.

A következő napon Ervins már lelkesen indult bevásárolni, és ahogy a bolthoz közeledett, odabenn valami csak az ő számára látható fény ragyogott. Vajon ott van ma a lány? Nem bocsátották el?

Nem, belépvé látta, hogy a lány ugyanott van, piros egyenkabátjában, és ekkor Ervinst megszállta az ihlet.

Talán érzett valami rokonságot a lány félénkségében és zavarában. Talán a saját maga váratlan zavara ösztökélte. Ma másmilyen bevásárlólistát állít össze. Figyelmesen végigjárta a polcokat és

átkozta az üzlet szükös kínálatát. Olyan izgatottan lépett a kasszához, mintha az iskolában lenne, és a lánnyal együtt olvasta a kijelzőn:

Habzóbor „Mezzo”

Pohár, 2

Vörös rózsa

Gyertya, temetői

Ez volt a legromantikusabb, amit itt össze tudott szedni. A lány szeme azonban nem mondott semmit, az ajkai pedig ezeket a szavakat ejtették ki:

– Tizenöt euró tíz cent.

Nem értette meg Ervīns invitálását. Ervīns lesütötte a szemét és elpirult, mintha váratlanul kinyílt volna az az ablak, amin ő éppen próbált belesni. A lány mellén a táblácska most az „Anna” nevet viselte.

Odahaza Ervīns itta a bort és azon gondolkozott, miért nem reagált Anna legalább egy mosollyal a romantikának erre a szeme előtt zajló kitörésére. Talán azzal, hogy nevet kapott, egyúttal emocionális függetlenségre is szert tett? Talán nem tetszett neki a temetői gyertya? Egészen jól nézett ki, semmi gyanús nem volt benne, de a pénztár kijelzőjét nem lehet becsapni. És más gyertya nem volt a boltban.

Egyébként meg miért kellett volna Annának bárhogyan is reagálnia? Hiszen gondolhatta azt... Ervīnsnek muszáj volt egy másik, direkter kommunikációs csatornát találnia.

Béirta a Facebook keresőjébe, hogy Anna. Először a szerencsére hagyatkozott, aztán a kitartására, ám egyik sem vált be. Túlságosan sok Anna volt, akik virágok közül, a grimaszuk mögül vagy egy jachtról néztek a kamerába. És ha úgy regisztrált, hogy Annácska? Nem, ez sem a helyes út volt. Annát nem a Facebookon kell keresni, hiszen itt van, Ervīns orra előtt.

A következő napon is ott volt előtte. Ervīnsnek kicsit remegett a keze, ezért elejtett egy pénzérmét, begurult a kassza mögé. Anna lehajolt és Ervīns a szemüvegén keresztül, az atmoszféra rétegén keresztül, az egyenruha nadrágján keresztül meglátta a bugyiját. Olyan formája volt, mint egy latin betű. De most is csak ennyit bírt mondani: – Köszönöm.

Otthon kitalálta magának a felmentő magyarázatot. Közöttük lehetetlen volt az egyszerű beszélgetés. A szakmai kapcsolat jellege volt az akadálya. Lehet ismerkedni egy csapossal, mikor segít talpon maradni és megbocsátja a négy koktélt. Nehezebb egy ápolónővel, akire véres, nyálas szájjal mosolyog az ember. Teljesen lehetetlen összeismerkedni egy eladóval úgy, hogy 10 tojást veszel. Egy vagy a nála nap mint nap megforduló ezek közül, udvariatlanság volna bókokkal fásasztani. Ráadásul ott állnak mögötted mások, koktéllal, fagylaltnal, hússal, és ők nem várnak. Aztán ott volt a társadalmi akadály is. Ő egy eladónő. Őt nem érdekli ez a titokzatos alak a csámpás szemüvegével. Ők ketten soha nem fognak máshol találkozni, az útjaik nem keresztezik egymást, Ervīns nem tudja azt, amit a lány tud, nem érdekli az, ami a lánynak tetszik. A Blikk és az Élet és Tudomány, egy diszkó és egy alternatív klub. Vannak közöttük bizonyos feltételezések. Ervīns már elképzelte és elfogadta, hogy milyen a lány, és nem képes ezen túllépni, és emiatt szégyelli magát. Ezért nem lehetséges, hogy megszólítsa Annát.

Két világ ez, távoliak és összeegyeztethetetlenek. Az üzlet az egyetlen érintkezési pontjuk.

És Ervins megint a boltban bolyong. Valószínűleg már ugyanolyan jól ismeri a helyet, mint egy akciókra vadászó nyugdíjas. Körülötte a friss és olcsó termékek ezrei, olyan, mintha Ádám lenne a Paradicsomban, vedd el, amit kívánsz, csakhogy ő a szavakat keresi. Mindenről Anna jut eszébe. Itt ez a barack, olyan, mint Anna. A vodka olyan, mint Anna. Az ananász olyan, mint ő. Mikor a portugálok elérték Amerikát, azt hitték, hogy megtalálták a Paradicsom nevét. Könnyedén találtak erre bizonyítékokat. Az indiánok azt mondták, hogy ezt a koronás gyümölcsöt ananásznak hívják, és egy bölcs szerzetes ebből az evangélium egy sorát olvasta ki: „*Anna nascitur...*”

Ekkor Ervins felhördült. És visszaroht a polcokhoz. Most már egy konkrét ötlet irányította a mozdulatait. Nem ment hamar, de az ember mégiscsak legyőzi a rendezetlen kozmoszt, így Ervins is a kassza felé indult. Ott kiérdemelte a mögötte álló vásárló elítélő megjegyzését, mivel a vásárolt holmik hosszú vonalban pakolta egymás után: fontos volt neki a sorrend. Az izgatottságtól emlékezetében felvillant az akrosztichon szó. Olyan vers, amiben a sorok kezdőbetűi fentről lefelé olvasva szavakat adnak. Valamire csak megtanította a prof.

Ervins és Anna együtt nézte a kassza kijelzőjét, amelyen megjelent a termékek listája:

Ananász
Nektarin
Nutella, kakaós krém
Alma

Ervins zseninek érezte magát. Anna ráemelte feneketlen mély tekintetét és megnevezte a végösszeget. Ervins csalódottan lépegetett hazafelé. Miközben a nektarint a nutellába mártogatta, megint azon gondolkodott, hogy ezúttal mit rontott el? Nem, minden jó volt, csak folytatni kell. Visszatért a boltba, visszatért a kasszához és nagy figyelemmel ezeket pakolta a szalagra:

Arcszesz
Nokedli, házias jellegű
Nyers sonka, darabolt
Acél kés, húsvágó

Itt szünetet tartott, köhintett, folytatta az áruk pakolását:

Édesítőszer, folyékony
Napraforgómag, natúr

Szünetet tartott, mintha elgondolkodott volna.

Törlőkendő, nedves *Sensitive*
Élesztő, szárított
Gombóc, szilvatöltelékes
Ecet
Darálthús, sertés-marha

Ismét megállt egy pillanatra.

Súrolókrém, *Lemon*
Zellerszár
Erős Pista, nyers, darált
Rizs, konyhakész
Elem, AA 4db
Tojás, extra sárga
Lecsó, bolgár
Eper, gyorsfagyasztott
Káposzta, lila

A háta mögött már elég dühösen morogtak. Ervins azonban Anna szemébe nézett és mosolygott, bátor és talpraesett fiatalember volt, aki minden akadályt leküzdött. Anna közölte a fizetendő összeget, nem kicsit. Ervins szédelegve ment haza.

A továbbiakban a barátom élete egészen félresiklott. Egyre hosszabb és szebb leveleket írt Annának. A kiadásai figyelemre méltóak lettek, az otthona megtelt teljesen szükségtelen holmikkal. Ervins olykor elveszítette önuralmát, goromba lett és gonoszul vigyorogva hajigálta a szalagra a paradicsomot, islert, céklát, sajtot, almát. Anna nem felelt semmit. Máskor Ervins hagyta, hogy úrrá legyen rajta a féltékenység és azt vizslatta, mások mit vesznek, de csak ilyeneket látott:

Ravioli, gyorsfagyasztott
Boralapú koktél, szamóca ízesítésű

vagy

Macskatáp, száraz *Royal* 2 kg
Sör, alkoholmentes

Ervins otthonát elárasztották a feleslegesen felhalmozott termékek. A pénze fogyott, és a levelek rövidebbek lettek. Már nem mert Anna arcába nézni, csak a kis lapocskát bámulta a nevével, az egyetlen szóval, ami még itt tartotta őt ebben a világban. Anna, mindig Anna. És egyszer az egyenkabát cippzárja le volt húzva, feltárva a nyaka ívét. Egy másik alkalommal a cippzár még lejjebb volt engedve, látni lehetett a fehér pólót, amin valami rajz volt. Legközelebb a cippzár lehullott mint egy csillag, teljes hosszában kettészelte az egyenruha felsőjét és feltárt mindent, amit az rejtegetett, ám ott nem volt semmi, vagyis, ott nem volt se póló, se blúz, semmi, csak Ervins egész élete volt ott, csupasz és lüktető, de neki nem volt ideje, hogy ezt észrevegye, azt figyelte, hogy a kijelzőn a helyes sorrendben jelenjenek meg a termékek.

A pénze elfogyott. Ervins bolyongott az üzletben, keresett, de nem talált semmit. Az üzlet üres volt, mintha az egész világ lemondott volna mindenféle törekvésről. Ervinsnek csak egy hagymát, egy olajat meg egy gyufát sikerült vennie. Ezzel a rövid üzenettel a kassa felé indult, kimeresztette gyulladt szemét, ám ott ez volt kiírva: Bogdans. Ervins jobban megnézte, igen, tényleg egy mosolygó férfi ült ott, elfoglalta a pénztár egész terét, ahol azelőtt Anna táncolhatott volna, ha úgy tartja kedve.

– Hol van Anna? – kérdezte Ervins. Nem illett ilyesmit tenni a boltban, de a szavai természetesen, könnyedén áradtak.

Bogdans ránézett és azt mondta:

– Nem kellene válaszolnom magának. De elbocsátották!

– Miért?

– Háát! Túlságosan kokett volt.

Úgy tűnt, Bogdans nagyon szívesen mesél. De Ervins nem hitt neki:

– Anna? Az nem lehet!

– Igen, igen! Egyre illetlenebbül kezdett öltözködni. Ez nem felel meg a mi üzletünk szabályzatának.

Ervins megint nem találta a szavakat, csak megismételte: – Az nem lehet!

– Igen, igen! Az egyik vásárlóra kifejezetten ráakaszzkodott. A vezetőség megnézte a videófelvételeket. A többi ügyféllel felületes volt, de annak az egynek úgy tette-vette magát, mint aki megbolondult.

– Melyiknek!

– Ezt nem mondhatom meg magának.

Ervins előrehajolt, mintha valamire készülne, ám Bogdans őszinte sajnálkozással megvonta a vállát: – Én tényleg nem tudom. Nekem nem mutatták meg.

– Hol van most Anna?

– Azt sem tudom! Beült az ütött-kopott Audijába és elhúzott, mint egy örült.

Ervins felsóhajtott, elmosolyodott.

– És hogy van amúgy, Bogdans? Hogy tetszik az új munka?

Bogdans mosolygott:

– Tetszik! Korábban már dolgoztam itt, mielőtt áthelyeztek a raktárba. Szeretek emberekkel dolgozni! Csak az a kár, hogy kevesen akarnak beszélgetni. Maga egészen más!

Ervins meghajolt és az ajtó felé indult.

– De mi lesz a hagymával? Meg a gyufával?

– Itt hagyom neked, Bogdans. Minden jól!

Kiment, nem tudta, tulajdonképpen merre induljon. A boltba már nem megy. Haza se. Megállt az utca közepén és gondolkozott.

Törvényszerű, hogy elütötte egy autó. A kórházban tért magához. Egy nővér állt az ágya mellett és ezt mondta: – Ervins, ne aggódjon! Semmi komoly baja nem esett. Megnézem a sebét, inkább csak egy karcolás.

És így is tett. Egészen szokványos karcolás volt. Ha nem számítjuk azt a szokatlan dolgot. Talán az autó rendszámablája találta el ezen a helyen és attól van ez a lenyomat? A sérült lábán két betűt lehetett kivenni: HA.

Laczházi Aranka fordítása

Amanda Aizpuriete

egy pogány vadrózsabokor a templomkertben nézi
ahogy a csillagok között rúnajelek táncolnak gregorián korálok hangjegyeivel
tövises esőcseppek hullanak a kertész kezére
aki megállt hogy megsimogassa kedves bokrát
a kert nedves gödreiben régi sírhelyek tárulnak fel
ott is druidák ropják püspökökkel
ilyen vidám és jóságos ez az éjszaka

a kert palánkja mentén koldusasszony ballag
a kertész kinyújtott kezébe dob
egy marék földet csillaggal a tetején

hiányzik az a városka
ahol az emberek nem zárják az ajtókat
ahol nincsenek tolvajok és összelopott vagyonok
és a tévében éjszakánként régi jó komédiákat adnak
a kerti multságok hiányoznak
a váratlanul rendezett jelmezbálok
ahol senki nem rejti el valódi arcát
azon egyszerű okból
hogy másik arca nincs

a fordításban nem fogok elveszni
két ok miatt:
a kétségbeesés hanglejtése minden nyelvben nagyjából egyformán sikít
az élettől búcsúzó simogatás semleges területen található
ahol fordítani nem szokás

amit nem mondtam el
annak már nincs jelentősége
a félbemaradt simogatás
beleolvadt a reptér aszfaltjába
vagy a te távoli kezébe
örökre vagy pár órára
a te kétségbeesésed nem leszek
nem veszek el se a fordításban
se a folytatásban

mikor szerettelek
nádasban kálmosban tóban
ebédlőasztalon
hitvesi ágyban
mikor szerettelek
mikor semmi nem érhetett véget
susogás illat jövő
mind a miénk
mikor szerettelek
csak az fájt:
tudtam a végét

egy viharos éjszakán
a barátom feltett egy lemezt berlioz requiemjét
állt a nyitott ablaknál
vezényelt a villámoknak
a zuhogó eső átvette a ritmust
a villámok a kedvéért egy pillanatra elszomorodtak

Eduards Aivars

Egyetlen szereplő sem keresi a szerzőt

A szerző bemegy egy bárba
A félhomályban hosszan nézelődik, kivel igyon
Egy kémikust választ, nem is akármilyet
Hanem aki kiküldetésekbe jár Novoszibirszkbe
Mindketten iszunk esténként két-három éve
Akkor én kiszállok a lassan ölő vagonból
Negyed évszázaddal később találkozunk újra
A kémikus nálam jóval öregebbnek látszik
Az iratai szerint egy évvel fiatalabb
Egész idő alatt egy ritmusban ugyanazt csinálta
Munka bár otthon munka bár otthon bár kétszer soha
Csak annyit iszik, hogy el ne veszítse a munkáját
Egész életében egy szobában az anyjával, egyedül lesz már nemsokára
Nem tudja, hogy lesz, csak a tévé marad
És a bánat a lány miatt, akit rég elvett valaki más
Mindketten hallgatnak, végül a szerző száján kiszalad:
– Te fested a hajad?
– Már nem – feleli a kémikus.

Vers pontosvesszőkkel

Aludtam délután, aztán felkeltem, megittam egy bögre kávé és elmerültem a te napodban;
órák percek másodpercek múlva kinéztem az ablakon és azt hittem, a jázmin júliusban nyílik;
úgy káprázott a szemem, mint a gyengénlátó emberé, aki véletlenül feltalálta az
impresszionizmust; elmerülök és egész este és éjjel a te napodban leszek, mint a kitalált város
előtti és utáni helyen, ahol egyszerre várják és elfelejtik az esőt, aminek cseppjei még nem
készülnek megszületni a felhőben, amely mint Vénusz csókja a magasban elúszva megérinti a
hegy csúcsát, ahol szintén emberek élnek

Ráérősen

Két férfi ül a kandalló előtt
A gyertyák rég leégtek
Mindketten matatnak valamivel
Végül megtanulnak kötni
Egyikük egyfolytában latinul sziporkázik
A másik ezt nem tartja fennhézásnak
Csak eszébe jutnak az egyetemi évek
Az idő egyszerre rohan és áll
Míg fény támad
Lassan kifújva a levegőt
Végére jár a tél

A hátára esett bogár pózában

Elkezdem a reggeli tornámat
A fejem fölé emelem a karomat és behajlítom a térdem
Ezután jéghideg zuhanyt veszek, amit a bogarak nem csinálnak
És fejest ugrom a forró feketekávéba
Beteszem a számba a fogaimat, aztán az ételt, soha nem fordítva
A rádiót a hírekre tekerem
És készen állok
Ne kérdezzék, mire.

Vers arról, hogyan érkeznek meg a nyírfás temetőbe a gyászolók az egész koporsóval és persze az elhunyttal, de a sír a talajvíz hatásának következtében az éjszaka beomlott

Kezdetben mind káromkodnak, a pap is
Aztán a rokonok lapátokat fognak és teljesen betemetik a sírt
A sírra koszorúkat tesznek, a halottat pedig visszaviszik a hullaházba
Persze Lázár sehogyan se lesz belőle
Valószínűleg elhamvasztják

Agnese Rutkēviča

a határon túl

talán csak az északi szél az és a vágyakozástól tönkrement szív,
talán a nyelv az, ami nem érvényes többé a határon túl,
a határon túl csak némán emlékezhetünk a hazafelé vezető útra,
amit a búcsúpillantásod megőriz, mint ki nem válthatató zálogot

talán a történelem az, ez a kényelmetlen takaró, amivel már
nem tudunk betakarózni mi ketten, és hosszan kutatva az idegen város
forगतagát fájni kezd a szem, a fáradt kéz meggyújtja
a következő cigarettát,
talán a hosszúra nyúlt függés az a magánytól,
a füsttől tűz nélkül

talán csak a határ az, a nem megfelelő méretű csizma
a könnyekig, izzadásig, kétségbeesésig összeszorított szemhéj,
egy éjszakai buszjárat alvó utasokkal valahol
Európában lassan halad egyik ponttól a másikig,
sötétből sötétbe

hajnalból a hajnalba, ahol a jelen soha nem hunyja le
a szemét és egy városközpont képét mutatja, és a zongorista
fájós kézzel játszik a billentyűkön,
szemek ezrei néznek vissza,
és bennük a csend
kifeszíti íját, a reményeket és vágyakozást,
és bennük a csend
megállította az időt, a nyugtalanságot és a gyűlöletet

Krišs Salmanis: Fonal

még olyan sok az üresség

még olyan sok az üresség és olyan kevés a part
a hely csak a széltépte ágaknak elég
és a sós víztől simára csiszolt kavicsoknak
emberek és az idő dobálta egykor ezeket a köveket
de most hangtalanul belesüppednek
a homok néma síkjába

talán az a folyó már rég szabadon árad bennem
és néha felébredek a sötétben

amikor hozzám érsz
a magad
kételyeivel

Dance me to the end of love

egy dal szól a rádióban
amit valaki elfelejtett kikapcsolni
a dal véletlen
és a szavak túlságosan kiszámíthatóak
hasonlít valakire
akit nem sikerül elfelejteni
mint egy szekrény
amely a nem hordott ruhák súlyától
belülről kezdett szétesni

W. Szymborska motívuma

senki nem érzi jól magát hajnali négykor
mondja és megérinti a takarót mint egy zászlót
ami alatt túl szűk lett a hely
a sötétben egy légy zümmög az is felébredt ebben az éjjeli órában
amikor még nincs semmi
csak a megkezdett és be nem fejezett álmok
a sietős léptektől nem háborgatott utcák
egy tér a belvárosban
amit egy magányos járókelő hasít ketté a sötétben
miközben közönyösen bámul le rá
az állomás órája
annak az a sorsa
hogy örökké
ismételje magát

egymás emlékeiben békések vagyunk
mint lovak a réten pirkadat előtt
és a nap úgy virrad mint a kés
amivel nagyapa álmomban a kenyeret szeli

egymás álmaiban messze vagyunk
mint az ébredéstől megzavart kezek
a búcsú még egy élet
az emlékeink egy buszpályaudvar
ahol egy idegen talál
egy elveszített gyerekkesztyűt
és nem tudja mit kezdjen vele
végül sietve beteszi a kabátja zsebébe
a többi holmi közé
amiket gondosan őriz
de nem tudja
minek

egymás emlékeiben öregek vagyunk és ünnepélyesek
mint a Katedrális tér Vilniusban
és éjszakánként mikor elborítja az üresség
nem mi vagyunk az egyetlenek
akik nem tudnak elaludni

és a nap úgy virrad mint a kés
amivel nagyapa álmomban a kenyeret szeli

Katrīna Rudzīte

az ember belülről olyan mint egy öreg ház
rátapadt porkupacok és az elvesztett idő
cafátjai borítják amikbe beleakad az ember
ha figyelmetlenül lép
kupacokba hajigált köszén és apró piros bogyók
a gerendák alá terítve az elalvás előtti sírás

csendes az ember belülről
bezárva a sötét szekrénybe a folyosón
lidércek és gonosz manók közé
kerek arcú boszorkányok közé
akiket álmában mindig a sötét tenger partján lát
az ember belülről puha mint egy óriási vattacsomó
ijesztő mint Apollinaire mérgező rétje
és értelmetlenül távoli
mint egy szófogadatlan és alig látható csillagkép

vannak akik a konyhában almát sütnek
a nyelv valami elromlott gépezet
minél többet beszélek annál inkább nem hallanak
talán tele a szám a tengerpart homokjával
sült almával
lemegy a nap
az eső kopog az ablakpárkányon
nehéz ezt elviselni
majdnem mint azon a napon amikor felébredtem
mert hosszan és egyhangúan harangoztak a közeli templomban
úgy éreztem a fejemben kalapál valaki egy kis kalapáccsal
ki akartam hajolni az ablakon és kiáltani hogy hagyják abba
hogy nem bírom tovább elviselni
lehet hogy nem jól értettem
de azt hiszem Baudrillard mondta

Krišs Salmanis: Marginália

hogyan az európaiak szeretik felhalmozni kultúrájuk értékeit
mert ez a hatalom szimbolikus tudatát kelti
nekem is nagyon tetszettek régen a tárgyak
rajzok és fényképek a falakon bolyhos szőnyegek
egyszer még a könyveimet is ábécébe rendeztem
de aztán sokszor kellett költözni
és a tárgyak észrevehetően veszítettek jelentőségükből
néha félek átmenni az üres udvaron
ülök a lépcsőn és a macskával beszélgetek
szeretnék neki mesélni a sült almáról és Baudrillard-ról
hogyan mit gondolok a dolgokról és a távolságról
kitalált emberekkel beszélgetek
nagyon hasonlítanak azokra akiket ismerek mindennap
mikor ébren vagyok megnyugtató és szelíd dolgokat mondanak nekem
álomban támadnak leginkább szavakkal
a tarkómban valaki próbálja elfordítani
a megkopott kulcsot

a múlt visszatér
mint a patkányok amik elhagyják a hajót
hirtelen megérzed ahogy tipeg
a második és a harmadik fedélzeten
karmával kapar és húzza maga után az emlékek rózsaszín farkát
kicsit rosszul vagyok kicsit félek
a múlt mindig úton van
pedig szeretnél három napig aludni nem felhúzni az ébresztőt
nem felvenni a telefont nem menni dolgozni
izom lenni ami elegendő fényt tud előállítani
hogyan meghódítsa a földalatti területeket
ahol hemzsegnek a rejtélyes életformák
de a múlt egyre csak közeledik

egyszer olvastam egy könyvben hogy
minden ember életében van valaki
akinek megmagyarázhatatlan hatalma van fölötte
ha ez az ember egy napon üzenetet hagyna neked
és azt ajánlaná, hagyd ott mindent és menekülj
gondolkodás nélkül ráállnál
otthagynád a munkád talán még a közösségi hálóról is törölnéd magad
sietve bepakolnád a bőröndöt csak a legszükségesebb
holmikat vinnéd
ruhákat hajkefét meg valamilyen tárgyat konkrét
gyakorlati felhasználhatóság nélkül
például egy zsírkrétarajzot sárga elefánttal vagy egy régi repülőjegyet

néha arra gondolok vajon én is
ilyen ember vagyok-e valakinek
valaki akit igazán nem ismer
de elképzeli
és közben a mellkasában könnyeden susog a lomb
valaki akiről időről időre álmodik
miközben egy végtelenül összepréselt szerpentinon hintázik

a liftben az egyhangú munkanap után
vagy a valóság más szakaszaiban amikor úgy tűnik
folytatni csak úgy lehet
ha magad alatt kifeszítesz egy mások számára láthatatlan védőhálót

igazából halnak kellett volna születned
szürke lepényhalnak csillogó oldalakkal
vagy törékeny fátyolhalnak
megadni magad a mindent gyógyító vízi hangnak
amely a kiáltásokat a gyökerükénél vágja ki
a fájdalom helyén levegőbuborékokat eregetve

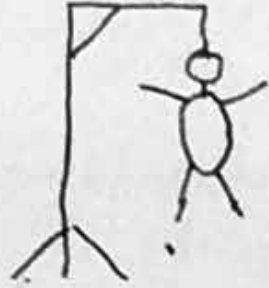
a nyelv elveszi az utolsó erődet
mindent amit gondoltál ismerőssé alakítja
barbár nyelv
lemossa a húst a csontjaidról
a gondolataidat homályos zúrzavarrá gubancolja
ami te a port és a sírást nyelve nem bírsz majd
kibogozni és belegyömöszölni a szavakba

a nyelv szét fog tépni
még élve, meleg testtel

ne ellenkezz
csak egy üzenet vagy, kicsikém

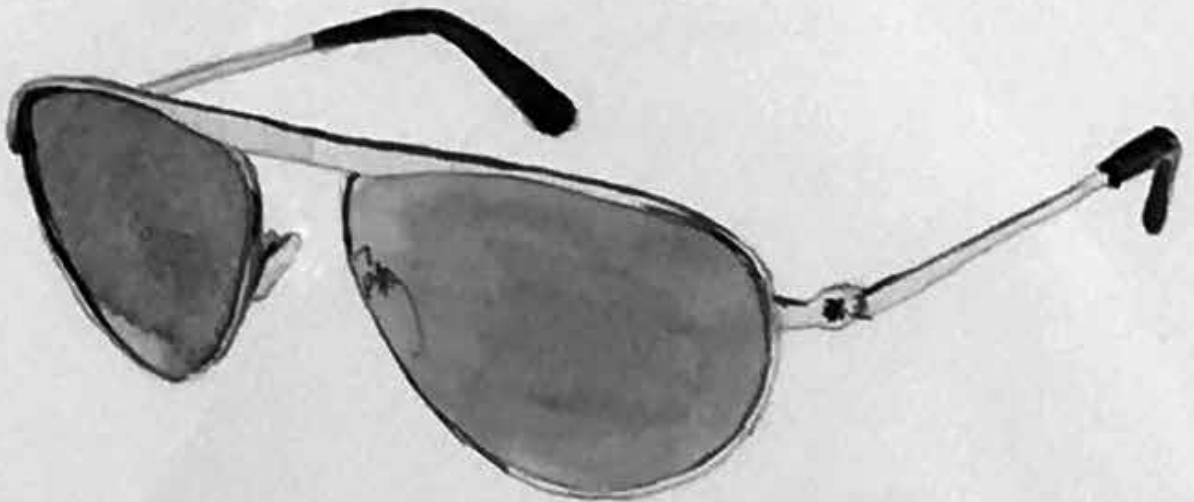
Laczházi Aranka fordítása

Leonards Laganovskis: Szemüveg. Daniel Craig

D - - - - - G

~~A~~ ~~B~~ ~~C~~ ~~D~~ ~~E~~ ~~F~~ ~~G~~ ~~H~~ ~~I~~ ~~J~~ ~~K~~ ~~L~~ ~~M~~ ~~N~~
~~O~~ ~~P~~ ~~Q~~ ~~R~~ ~~S~~ ~~T~~ ~~U~~ ~~V~~ ~~W~~ ~~X~~ ~~Y~~ ~~Z~~

Hansági Ágnes

A Jókai-kártya

A *Pesti Napló* 1898. október 9-i számában rövid híradás számol be arról a vászonkötésű, sárga, szép kiállítású könyvről, amelyet a századforduló népszerű tárcaírója, novellistája és színpadi szerzője, Szomaházy István szerkesztett, és amelynek a fejezeteit Jókai Mór mellett a kor sztárírói, Mikszáth, Herczeg Ferenc, Bródy, a Rákosi fivérek jegyezték.¹ Jókait régi és jó munkakapcsolat fűzte Szomaházyhoz: a *Vasárnapi Ujságban* debütált, és annak a *Nemzetnek* is munkatársa volt, amelynek a címlapján megszűnéséig Jókai neve szerepelt főszerkesztőként.² A *Pesti Napló* kedvcsinálól mutatványt közöl a kötetből, a szerkesztő Szomaházy írását *A jó gibic és a rossz gibic* címmel, és ebből az is nyilvánvalóvá válhatott az olvasók számára, hogy a *Kártya-kódex* nem egyszerű szabálykönyv. A *Pesti Napló* cikke fényes jövőt jósol a kötetnek: „a jövő héten már valószínűleg sok ezer példányban kél el országszerte. Nem lenne csoda, ha két nap alatt az egész kiadást szétkapkodnák, hiszen Jókai Mór, Rákosi Jenő, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Rákosi Viktor, Ambrus Zoltán, Bródy Sándor mutatják itt be a különböző kártyajátékokat. Mindegyik játékról más író ír...”³ Hiába azonban a „csupa elmés, sziporkázó ötlet, csupa aranyos humor”, a *Kártya-kódex* nem élt meg több kiadást, saját korában legalábbis nem.⁴ Bár a gyűjtemény a korszak valamennyi divatos kártyajátékát ismertette, és „a komoly tanítás után mindegyikről tréfás törvényeket is közöl”, irodalmi, kor- és művelődéstörténeti, sőt mentalitástörténeti dokumentum-értéke bizonyosan felülmúlja funkcionálisát. A humor, a szórakoztató, elmés nyelv, ahogyan a szerzők a kártyáról beszélnek, maga alá gyűrte a szabálykönyvet, alapos tanulmányozása után sem hiszem, hogy a *Kártya-kódex*ből egyszerű volna megtanulnunk bármelyik ismertett kártyajátékot.

A tarokkról szóló fejezet szerzője, nem meglepő módon, Jókai Mór,⁵ aki mögött „ötvenéves, viharos tarokkmult fekszik.”⁶ Sőt: Szekeres László cikkének tanúsága szerint a kártyajáték szeretete

1 *Kártya-kódex*, szerk. SZOMAHÁZY István, Bp., Athenaeum, 1898.

2 1882-ben, amikor a pénzügyi csőd elől menekülve Hegedüs Sándor segítségével Jókai megszabadul lapvállalkozásaitól, *A Hon* és az *Ellenőr* egyesüléséből jön létre a *Nemzet*, 1889-ben azonban meg is szűnik.

3 N.N., *Kártya-kódex*, *Pesti Napló*, 1898. október 9., 7.

4 Szomaházy a kötet előszavában arra biztatja az olvasókat, hogy megjegyzéseiket, kritikái észrevételeiket juttassák el a szerkesztőségbe. Hogy „az első kísérlet fogyatékoságain, hiányain” a szerkesztő így akar segíteni, akként is értelmezhető, maga sem volt meggyőződve a kötet gyakorlati használhatóságáról. Az ezredfordulón három reprint kiadása jelent meg (Győr, Szkarabeusz, 1999; Bp., Kossuth, 2005. [Amor Librorum]; Bp., Magyar Egyetemi, 2005).

5 JÓKAI Mór, *A tarokk = Kártya-kódex*, i. m., 11–30.

6 N.N. [SZOMAHÁZY István], *A kártya = Kártya-kódex*, i. m., 4.

a gyermekkorból ered: „A családi házban nem üldözték az »ördög bibliáját«. Ártatlan szórakozást láttak benne. Az esti elcsendesedés idején vagy az ünnepeken Jókai édesanyja is gyakran ült le barát-nőivel egy-egy tarokkpartira.”⁷ Jókay Jolán visszaemlékezése szerint, ha valami bántotta nagybátyját, akkor általában a pasziánszhoz folyamodott, amelyre még édesanyja tanította meg. A tardonai, majd később a füredi mindennapoknak, társasági életnek is része volt a kártya, a Jókai házaspár rendszeres füredi kártyapartnere Jókai földije és egykori pápai tanára, a *Tavaszi* antológia szerkesztője, Tarczy Lajos.⁸ Ferraris Artúr népszerű festményének köszönhetően a Tisza Kálmánnal tarokkozó Jókai képe generációk sora számára válik erős „vizuális inprintinggé”, amely kiválóan alkalmas az olyan narratívák alátámasztására, amelyek szerint Jókai politikai pályafutása az emlékezhelyek szimbolikus logikájával élve „a Nemzeti Múzeum lépcsőjén” kezdődik és „a nagy tarokk partiban végződik”:

Együtt politizált *Petőfi* Sándorral és együtt politizált *Tisza* Kálmánnal, szerkesztőtársai: a debreceni republikánus újságírók és bíborban született szerkesztőtársa: *Rudolf* trónörökös, akivel együtt szerkeszti „Az osztrák-magyar monarchiát írásban és képben.” Politikai pályája a végtelenség küszöbén kezdődik: a Nemzeti Múzeum lépcsőjén, 1848 március 15.-én és talán a *nagy tarokkpartiban* végződik, a dorottyautcai klub elnöki szobájában, ahol a ferencjózsefi béke fata morganájában csendesesen játszik egy elfáradt nemzedék... A Nemzeti Múzeum lépcsőitől Debrecenen, a *Neugebäude* börtönén, a *Schwartzenberg*, *Bach*, *Geringer* és *Schmerling*-korszak nemzeti mozgalmain, majd a balközépen, fúzió, és a szabadelvű párton keresztül pályája nagyjában párhuzamos a magyar politikai élet általános fővonalával. Ott van mindenütt, ahol „a dolgokat csinálják” anélkül azonban, hogy nyoma, hatása magukban az eseményekben agnoszkálható volna...⁹

Vagyis nem egyszerűen hanyatlástörténet, hanem annál sokkal rosszabb, a hatalommal kártyázó művész korrumpálódásának a sztereotípiája az, amit a századforduló után Ferraris képének ikonikus elbeszéléséből kiolvasnak az értelmezők. Erdélyi Mór fotográfiája pedig, annak dacára, hogy beállított jelenet, amelyet Ferraris műtermében készítenek kifejezetten azért, hogy majdan a festő a fénykép alapján dolgozhasson, a fotódokumentumok hitelesítő erejével „igazolja” az ilyen és ehhez hasonló elbeszéléseket. Cieger András, aki Jókai politikai tevékenységét a történettudomány és a politikatörténet szempontjából, dokumentumok alapján vizsgálta, a 20. század első harmadának, Jókai közvetlen utókorának a benyomásait, így Lengyel iménti írásának állításait is mérlegelve, számos vonatkozásban megcáfolta azokat. Max Weber kategóriarendszerét alapul véve Cieger Jókait a hivatásos politikusok „archaikus” típusához sorolja, „aki a politikáért és nem a politikából élt.”¹⁰ Gazdag forrásanyagra támaszkodva jut arra a megállapításra, hogy Jókai pártpolitikusként elhivatott, anyagi áldozatokra is kész, aktív és tudatos politikai tevékenységet folytatott, különösen a politikai kommunikáció és a politikai marketing területén. Erdélyi Mór és Ferraris Artúr képe

7 SZEKERES László, *Tanúink, a relikviák. Jókai Mór tárgyi hagyatékáról = Az élő Jókai. Tanulmányok*, szerk. KERÉNYI Ferenc, NAGY Miklós, Bp., PIM, Népművelési Propaganda Iroda, 1981 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve), 147–183. Itt: 53.

8 Uo., 53–54.

9 DR. LENGYEL Ernő, *Jókai, a politikus = Az Est hármaskönyve. A százéves Jókai emléke*, Bp., Az Est Lapkiadó Részvénytársaság, 1925, 239–245. Itt: 239. [Kiemelés az eredetiben.]

10 CIEGER András, *Jókai Mór, a profi politikus?*, Aetas, 2017/2, 5–15. Itt: 14.

azonban az érzelmekre, intuíciókra és érzéki benyomásokra sokkal erőteljesebben ható képi/ikonikus kommunikáció révén egy olyan sztereotípiát aktiváltak az együtt tarokkozó író(k) és politikusok megörökítésével (feltehetőleg szándékuk ellenére), amelynek az ellensúlyozására a tények nem voltak alkalmasak.

Ferraris Artúr olajképe, *A történelmi tarokkparti* (1894),¹¹ amelynek jó minőségű reprodukciói nagyjából a kép elkészültével egyidejűleg széles körben elterjednek,¹² éppenséggel szintén nem az eredeti, hanem a karácsonyi kirakatokban kiállított színes fotónyomatok okán adott Jókainak témát ahhoz a rövidke tárcához, amely a *Nemzet* karácsonyi számának címlapján volt olvasható.¹³ Ez a kései, alkalmi írás már nem került, nem kerülhetett a szerző életében kötetbe, először a Gángó Gábor által közreadott, hátrahagyott írásokat tartalmazó válogatásban vándorolt át a könyv médiumába, ráadásul címadó szöveggént.¹⁴ A reggeli kiadásban „A *Nemzet* tárczája” öt hasáb, Jókai cikke mindössze hármat foglal el, és ha akadt volna a *Nemzet*nek olyan olvasója, aki nem ismerte ki magát a tarokkjáték „kártyavarában”, nem beszélte a tarokk tolvajnyelveinek egyikét sem, a cikk bevezetésén és zárlatán kívül a lényegből feltehetőleg nem sokat értett. A négy játékos azonosításához ad ugyan a szöveg támpontokat, a cikk végén a tárcaíró megnevezi valamennyi képen látható kortársát. A tréfa ugyanis, amelyet Jókai karácsonyi meglepetésül az olvasóknak kieszelt, nem más, mint egy olyan ekphraszisz, amelyben a képleírás a tarokk tolvajnyelven beszél el, mi (pontosabban: kik?) láthatóak Ferraris képén.

A *históriai tarokkparti* felütése iskolapéldája lehetne a tárca műfajának: a feuillettonista, esetünkben Jókai Mór, a városban sétálva felfigyel a karácsonyi kirakatokban egyre-másra feltűnő reprodukcióra, és ennek kapcsán nemcsak a kép címét, de a tarokk lényegét is elmagyarázza olvasóinak:

A karácsonyi műkirakatokban látható Ferraris képe, igen szépen sikerült heliogravürben¹⁵ visszaadva, melyet a Sváb Károly birtokában levő eredeti olajfestmény után „a *históriai tarokkpartinak*” neveznek. Nem azért nevezik *históriai tarokkpartinak*, mintha az együttjátékosok a nekik asszisztáló „bibiczek” itt csinálnák ennél az asztalnál a világtörténetet; hanem azért, hogy ennek a tarokkpartinak *históriája* van.

- 11 A kép eredetileg Sváb Károly tulajdona volt, 1963 óta a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik. Ferraris műtermében Erdélyi Mór készített fényképfelvételt az „imitált” kártyapartiról, és Ferraris a műtermi fotó alapján festette meg a 73x103 cm-es, vagyis nem is olyan nagy méretű olajképet, amelyet a Jókai-jubileumra szántak, végül azonban csak később készült el. Vö. „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”. *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Kéziratai; az író képzőművészeti alkotása; ábrázolások az íróról*, szerk. E. CSORBA Csilla, Bp., PIM, 2004, 161. Zentai Mária hívta fel rá a figyelmemet, hogy a kép ikonikus jelölőrendszere maga is egyértelművé teszi: a kép tablószerkezetbe rejtett Jókai-portrénak készült. Jókai a kép középpontjában, a szemlélővel szemben helyezkedik el, és a tablón szereplő alakok gesztusaikkal, mozdulataikkal, tekintetükkel „rá is mutatnak” a középponti alakra.
- 12 Nemcsak a Jókai-val kapcsolatos albumokban bukkan fel a kép. *Az Ujság* 1904-ben Mikszáth Kálmán *Az én kortársaim* című, szép kiállítású politikai karcolatgyűjteményével ajándékozta meg az olvasóit (Bp., Athenaeum, I–II). *A Jókai mint képviselő* című fejezethez Ferraris képét közlik illusztráció gyanánt.
- 13 JÓKAI Mór, *A *históriai tarokkparti**, *Nemzet*, 1895. december 25., 1.
- 14 JÓKAI Mór, *A *históriai tarokkparti*. Más hátrahagyott írásokkal*, s. a. r. GÁNGÓ Gábor, Bp., Unikornis, 1996 (Jókai Mór munkái: Gyűjteményes díszkiadás 78).
- 15 Fénykarc vagy fényvéset; mélynyomású eljárás, amelyet 1880 és 1930 között képzőművészeti, minőségi színes reprodukciók előállítására használtak albumokban, folyóiratokban.

Ez a tarokkasztal három miniszterelnököt látott bukni (sőt segített buktatni),¹⁶ s a negyedik (Wekerle) csak úgy menekült meg, hogy nem tud tarokkozni. – Nagy hiba egy olyan szép talentumu embernél! Ugy hiszem, hogy modern társaságban egészen fölösleges fáradság arról értekezni, hogy a tarokkozás milyen nevezetes tudomány, több mint tudomány – művészet! Sőt mondhatnám: diplomácia, – az is a haute financeal összekötve. Itt a szerencse magában nem segít, az ember a legjobb kártyákkal bukik meg, s a nagyon rosszakkal dialdalmaskodik.¹⁷

Az idézet utolsó mondatából érthetjük meg, hogy a három miniszterelnök „bukása” nem (vagy nem elsősorban) a politika történeti valóságára vonatkozott, hanem a kártyajátékra, a tarokkra: a politikai napilap kortárs olvasói nyilván rögtön elértették e kettős beszéd bizarr pikantériáját, amely azután a képleírás egészének jellemzője lesz majd. A tárca megjelenésekor (1895. december 25.) báró Bánffy Dezső már lassan egy éve a Magyar Királyság miniszterelnöke, aki az év elején, januárban váltotta fel a cikkben is emlegetett Wekerlét. Ha tehát, amint Jókai cikke állítja, Wekerle „menekülését” a bukástól az szavatolta, hogy nem tud tarokkozni, akkor a „bukás” a tárca szövegében kizárásos alapon csak a kártyapartira vonatkozhat. A tárca (el)beszélője a kártyáról, a játékról beszél, a tarokk „tolvajnyelvén”, és az olvasó az, aki a tarokkot mint stratégiai és kooperatív szabályjátékot a politikával azonosítja.¹⁸ A tárca szövegének az értelmezője így az *anagogé* retorikájával olvas: a felszíni szöveget, a kártyaparti résztvevőit és a partiban betöltött szerepüket előzetes ismeretei alapján, rendre, következetesen „átfordítja” vagy „lefordítja” a politika diskurzusára. Fontos azonban, hogy ezek az „előzetes ismeretek” csak részben származnak az újságok politikai és társasági rovataiból, nagyjából bizonyosan a városi szóbeszédéből, szóbeli, kortársi értesülésekből, a lokális mikroközösségekben forgalmazott vélekedésekből állnak össze. Az értelmezésnek ez a szabályjátéka a különböző olvasók különböző előismeretei alapján meglehetősen különböző fordítási eredményekre vezethet, vagyis ez magyarázza meg, miért ennyire „nyitott” a szöveg. Hogy a tárca olvasása a századfordulón, akárcsak ma, az anagogé retorikájára épül, nem véletlen: a kártya már a kora újkorban is a politika szimbóluma, G. Etényi Nóra több olyan ikonikus és verbális szöveget vizsgált a 17. század második feléből, amelyek a hatalmi viszonyokat kártyapartiként írják le, de hasonló példa akad már egy évszázaddal korábban is.¹⁹

A szöveg zárata, nem véletlenül, a kártyaparti nyelvi, pontosabban kommunikációs szabályait tárgyalja, és szembeállítja azokat a társadalmi érintkezés szokásos szabályrendjével. A tárcaíró Jókai a tarokk legfőbb nyereségét a játékos számára annak a szabadságnak az átélésében jelöli ki, amelyet a *játék* éppen a mindennapi életből való kiszakadás és a mindennapi interakcióinkat szabályozó

16 A Szabadelvű Párt három miniszterelnöke báró Wenckheim Béla (1875), Tisza Kálmán (1875–1890), gróf Szapáry Gyula (1890–1892). A képen a három miniszterelnök közül Tisza Kálmán szerepel, akinek Jókai belső, bizalmi köréhez tartozott.

17 JÓKAI, *A történelmi tarokkparti*, i. m., 1.

18 Hogy miért alkalmas a kooperatív játékelmélet modellje a *hatalom* megértésére és leírására ld. TÓTH I. János, *Politikai hatalom és játékelmélet = Etikák, identitások, perspektívák. Szemelvények az erkölcselmélet és a kortárs hivatásetikák köréből*, szerk. BERTÓK Rózsa, BARCSI Tamás, Pécs, Ethosz Egyesület, 2013, 36–40. Itt: 38 skk.; TÓTH I. JÁNOS, *Játékelmélet és történelem*, Sic Itur Ad Astra 63 (2013), 35–56.

19 G. ETÉNYI Nóra, *A kártyajáték mint politikai szimbólum a kora újkorban*, Sic Itur Ad Astra 63 (2013), 67–92. Különösen: 70–75.

normák felfüggesztése révén tesz lehetővé a játékosnak. Vagyis a tarokknak mint játéknak azokkal, a végső soron a nyelvben, a kommunikációban realizálódó előnyeivel érvel, amelyek a filozófiai játékelméletekben a játékot a leginkább megkülönböztetik vagy elválasztják az egyéb emberi tevékenységektől. A játék rendje ugyanis lehetővé teszi a játékos számára, hogy feloldódjék benne: vagyis „átveszi tőle a kezdeményezés feladatát, mely a létezés voltaképpeni erőfeszítését alkotja.”²⁰

Talán hát valami nagy pénzbe megy a játék, hogy megérdemli a nap hőse a „főrabló” nevet? Dehogyan megy: krajczárokba játszanak. A nyereség-veszteség számla aként jegyeztetik, hogy az ember tart egy „nyerő” zsebet, meg egy „vesztő” zsebet. Esztendő végén mind a kettő üres, s arról tudja az ember, hogy a „mérleg” tökéletes. [...] Mert hát nagy gyönyörűség az, mikor komoly emberek, a kik belefáradnak egész nap az ország gondjaiba, a magas (és nem magas) politikába, a hivatásuk terheibe, este felé másfél órára összeülnek játékot csinálni, s ez alatt nincs rájuk nézve se keleti kérdés, se venezuela, se második állomáshajó, se börzepingál, se honvédegylet, se nógrádi tisztújítás. De még nagyobb gyönyörűség az, hogy ennél az asztalnál van rendén az igazi „szabad szó”; itt lehet a hatalmasokkal szemben a közlegényeknek, kölcsönösen a jó barátoknak olyan válogatott erős mondásokat közrebocsátani, a minőkéért, ha másutt mondatnának: nyomban magukra vonnák az elnöki rendreutasítást, s küldenék egymásra a szekundánsaikat. S ki „ezt” nem kóstolta: az nem tudja, hogy mi a tarokkban a haut gout.²¹

A zárlat érvelése, amelyet Jókai arra futtat ki, mit jelent a tarokkban a kifinomult ízlés [*haut goût*], a nyereség vs. veszteség bináris oppozíciójából indul ki. A tarokkjátékosok „históriai” „nagysága” (a hatalom, a politika mozgatói) és a krajczáros alapú játék pénzügyi értelemben értelmezhetetlen „kicsisége” olyan szélsőséges ellentétet alkot, amely rögtön alá is ássa a kártyaparti politikai/hatalmi szimbólumként való fenntarthatóságát és egyúttal azt a sztereotípiát, amelyik a kártyapartit és a kártyajátékot a hazardjátékkal, a pénzben kártyázással köti össze. A nyereség–veszteség a luhmanni rendszerelméletben a *gazdaság* rendszerének a bináris kódja. Ennek a binaritásnak a feloldása tehát ezt a kártyajátékot kiemeli a gazdaság és a politika rendszeréből. A kép ikonikus elbeszélése Jókai interpretációja szerint olyan tarokkparti, amelyik elsődlegesen *játék*, vagyis egyetlen „nyeresége” a játékos számára maga a játéktevékenység, és ennek révén az, amit Sigmund Freud a *Rossz közérzet a kultúrában* (1930) című cikkében Theodor Fontanére hivatkozva „segédkonstrukciónak”, vagyis olyan „csillapítószernek” nevez, amely nélkülözhetetlen az élet, a megoldhatatlan feladatokkal, testi és szociális kínokkal járó emberi létezés elviseléséhez.²² Johan Huizinga a *játék* két legfontosabb sajátosságát pontosan ebben határozza meg: „a játék szabad, maga a szabadság. Ezzel közvetlenül összefügg a második jele is. A játék nem „közönséges”, nem „valóságos” élet. Inkább kilépés az

20 Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Gondolat, 1984, 90.

21 JÓKAI, *A históriai tarokkparti*, i. m., 1.

22 „Talán háromféle ilyen szer van: nagymérvű kikapcsolódások, melyek nyomorunkat alacsonyra értékelik, pótkielégülések, melyek csökkentik, és kábítószerek, melyek érzéketlenné tesznek iránta. Valamelyik ezek közül elengedhetetlen.” Sigmund FREUD, *Rossz közérzet a kultúrában*, ford. LINCZÉNYI Adorján, Bp., Gondolat, 1982, 327–405. Itt: 339.

életből, időleges, saját céllal bíró aktivitás.”²³ Ez a cél Huizinga szerint az a kielégülés, amelyet maga a játéktevékenység jelent.²⁴

A tarokkjáték „gyönyörúsége” Jókai okfejtésében a *játék* lényegéből következnek: olyan *teret* jelöl ki a játszma idejére, ahol a megszokott szociális normák nem érvényesek. A játék ideje alatt a játék szabályai határozzák meg a játékosok interakcióit, verbálisan is, hiszen a játék hatályon kívül helyezi mindazokat a kötelezettségeket és tilalmakat, amelyek az egyén viselkedését és lehetőségeit egyébként, a játék terén kívül meghatározzák.

Egy játék lényegét azok a szabályok és rendek alkotják, melyek előírják a játéktér kitöltését. [...] A játéktér, melyben a játék lejátsszódik, úgyszólván belülről méri ki maga a játék, és sokkal inkább a játékmozgást meghatározó rend határolja körül, nem pedig az, amibe beleütközik, tehát a szabad tér határai, melyek a mozgást kívülről korlátozzák.²⁵

Huizinga a játék „zártágán” és „elhatároltságán” szintén a játék tér- és időbeli kikülönülését érti, a játék kvázi szakrális terét meghatározó „feltétlen” és „különleges rend” pedig szerinte a játék legpozitívabb vonása: „rendet teremt, sőt maga a Rend.”²⁶ A Jókai által leírt tarokkparti „rendje” ráadásul nemcsak a hatalmi hierarchiát függeszti fel, és teszi a játékosokat a játékban egyenlővé, hanem a hétköznapi kommunikációt szabályozó nyelvi korlátokat is feloldja: a tarokkparti saját nyelve azért engedi átélni ezt a nyelvi szabadságot, mert nem a verbális jelölők, hanem a kijelentések használati értéke változik meg, a *megnyilatkozásoknak* a játékban érvényes rendje pedig a mindennapi használati szabályokhoz, szokásokhoz *képest* érzékelhető *szabadságként*.

A képleírásban a „titulusok” ezek után értelemszerűen nem a kártyapartnernek a korabeli újságolvasó számára nyilvánvaló társadalmi pozíciójára vonatkoztak, hanem elsősorban a játékban betöltött szerepére, ugyanakkor maga az ekphraszisz mindvégig játszik a grammatikai entitásként értett *szó* játékon kívüli, „bevett” és a játék terében érvényes *megnyilatkozások* kontextuális értelme közötti oda-vissza mozgások, cserék, „csúszkálások” lehetőségével. Ilyen például a „generális”, amelyet a leírás köznévi értelemben, katonai beosztásként, a „közlegény” ellentétéként állít vele szembe, miközben az oppozíció feszültsége és az értelmezési lehetőségek rétegzettsége abból származik, hogy a korabeli olvasó tudja, a „Generális” Tisza Kálmán gúnyneve.

A Forhand az a „generális”, a ki azóta is, hogy magát közlegénynek vallja, megmaradt generálisnak; a középső figura, a ki a pagát fiut nagy aggodalmak között fekteti a kihivott színbe: az a „májszter”: nem azért, mintha ő volna a tarokkban a mester, hanem azért, mert a becsületes pesti csizmadia-czéh megválasztotta tiszteletbeli mesternek. – Az a fekete sapkás, a ki mingyárt elüti az ártatlan pagátot, az a „Gonosz Pista” (dehogy gonosz: hisz ő a honvédek apja) a ki ezt a predikátumot csak az által érdemelte ki, hogy legjobban tud a többiek közt kártyázni; a negyedik végre, a ki háttal van felénk

23 J. [Johan] HUIZINGA, *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására*, ford. MÁTHÉ Klára, Bp., Athenaeum, 1944, 16.

24 *Uo.*, 17.

25 GADAMER, i. m., 91.

26 HUIZINGA, i. m., 19.

fronttal, az a „főrend”. Az arczát azért fordítja félre, hogy eltitkolja rajta a kárörömét felebarátja veszedelme fölött.²⁷

A kulturális kódok „romlékonysága” okán a leírás ma bizonyosan „fordításra” szorul: a *Forhand*, vagyis aki a tarokkban a *hívó*, az osztótól jobbra ülő játékos; Tisza 1895-ben már öt éve nem miniszterelnök; a partiban kezdeményező, a *hívó* tehát a generális, aki közlegénynek vallja magát. A csizmadiacéh tiszteletbeli tagja maga Jókai,²⁸ aki az ekphrasziszban harmadik személyben beszél magáról, ami egyúttal a kép ikonikus jelölőjének és a tárca beszélőjének a távolságára, differenciájára is felhívja az olvasó figyelmét.²⁹ A képleírás Jókai, Nedeczky István és Sváb Károly esetében egy-egy ikonikus jelölő verbális leírásával segíti az olvasót a megértésben: Jókai lapot „fektet”, Nedeczky „fekete sipkát” visel, Sváb pedig háttal ül. A história tarokkparti körülményeiről, hangulatáról Jókai nem nyilatkozik: azt hallgatja el, amit a szemtanútól, a résztvevőtől az olvasók többsége várna. Jókai nem „örökít meg”, nem egészíti ki a pillanatsfelvételt, nem kapcsol hozzá verbális elbeszélést az ikonikushoz, csupán az ikonikus elbeszélést írja le, a *játék* nyelvén. Az „életképet” Mikszáth beszélt el „helyette”: nem csak Jókai életregényében.³⁰ A *Jókai mint képviselő* című írásában, amely kalandos utat járt be a *Pesti Napló* tárcarovatától egészen a Jubileumi díszkiadás 100. kötetéig,³¹ a nevezetes parti helyszínéről, résztvevőiről, szokásos lefolyásáról és hangulatáról árul el kulisszatitkokat. A *históriai tarokkparti* tárcaszövege *képleírás*ként megteszi azt, amit a cím ígér. Ha azonban az olvasói elvárások a címet nem a *kép* címeként azonosítják, hanem olyan deixisként, amelyek egy ismétlődő, állandó szereplőkkel, helyszínnel és időponttal is rendelkező eseményre mutat rá, akkor óhatatlanul is csalódnak a szövegben, hiszen Jókai magáról a tarokkpartiról, amelynek állandó résztvevőjeként hiteles tanúja volt, csak nagyon áttételesen és nagyon keveset beszél el. Vagyis azok, akik visszaemlékezést várnak, bizonyosan csalódnak fognak. Kiss A. Kriszta Jókai önéletrajziként számon tartott elbeszéléseit vizsgálva több, jellemző szövegcsoportot különített el, amelyek közül az itt alkalmazott

27 JÓKAI, *A históriai tarokkparti*, i. m., 1.

28 VÖ. SPÓNER Péter, *A miskolci csizmadiacéh története a megalakulástól a céh felszámolásáig (1667–1872)*, A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 37 (1999), 603–609. Itt: 607. (Jókait 1861-ben az *Üstökös* „politikus csizmadia” karakteréért választották tiszteletbeli taggá.)

29 Ez az eljárás nem ismeretlen a Jókai-életműben, vö. HANSÁGI Ágnes, *Tárca–regény–nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Bp., Ráció, 2014, 283. skk.

30 MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora I–II*, s. a. r. REJTŐ István, Bp., Akadémiai, 1960 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, Regények és nagyobb elbeszélések 18–19), II, 106–107.

31 MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai mint képviselő*, *Pesti Napló*, 1893. december 22., 1–2; a kritikai kiadásban: MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok XXXII.*, 1893. január – 1893. december, s. a. r. SZ. GARAI Judit, REJTŐ István, Bp., Akadémiai, 1988 (Mikszáth Kálmán Összes Művei 82), 43–47. A kritikai kiadás ugyan nem említi, de Mikszáth bevalogatja abba a gyűjteményébe is, amit *Az Újság* olvasóinak adott a lap ajándékba, számos képmelléklettel: MIKSZÁTH Kálmán, *Az én kortársaim I–II*, Bp., Athenaeum, 1904, I, 35–40. Vesztróczy Manó rajzaival, Melléklet: Ferraris: Tarokkparti. Fénynyomat; *A Jókai-jubileum es a nemzeti díszkiadás története. Az előfizetők névsorával es a 100 kötet részletes tartalomjegyzékével, valamint az összes írásainak bibliográfiájával*, Bp., Révai, 1898, 69–73. Itt: 72–73. A jubileumi díszkiadás történetében tulajdonképpen Mikszáth elbeszélése „tölti be” azt az üres helyet, amelyet Jókai „hallgatása” hozott létre valamiről, ami nemcsak a kortársi közvéleményt érdekelte, hanem az utó-kort is.

technika leginkább a „látszólag önéletírói, hibrid” szövegekre hasonlít,³² annyiban legalábbis, hogy miközben *A históriai tarokkparti* esetében is azzal csigázza fel az olvasói érdeklődést, hogy a cím önéletrajzi narratívát helyez kilátásba, az elbeszélő végül ebben a tárcában is gondosan elkerüli, hogy benyomásairól, emlékeiről, egyáltalán, saját magáról elbeszéljen bármit is.

A *Kártya-Kódex* a kártyajátékok sorában elsőként ismerteti a tarokkot, hiszen ez „Magyarországon a legkedveltebb s legáltalánosabban elterjedt kártyajáték.”³³ Jókai fejezetének a bevezetése egyszerre nosztalgikus és ironikus, a békebeli, táblabíróvilág kellékeként beszél a tarokkról, amely a férfitársaságok, a klubélet nélkülözhetetlen „tartozéka”: „Vidéken még jobban értenek hozzá, mint a fővárosban. Ha új képviselő kerül föl a klubba, a ki a nyájas meghívásra: »nem ülsz le negyediknek?« azt válaszolja: »nem tudok tarokkozni«, méltó fölháborodással förmednek rá: »hát akkor hogy választottak meg képviselőnek?«”³⁴ A tarokkjáték Jókai szerint „erős próbája az elmetehetségnek”, hiszen egyszerre szükségeltetik hozzá határozott ítélőképesség, kitűnő emlékezet és fantázia. Az előzőekhez képest másodsorban, de szintén fontos, hogy valakiben egyszerre legyen önmérséklet és merészség, tudjon olvasni az arcokból (Jókai a korban divatos tudományra, az arcismére³⁵ hivatkozik), és csak ez után következik a fontossági sorban a szerencse. Jókai a lapok leírásával folytatja a játék bemutatását, majd a hármas tarokk szabályait foglalja össze, amelyet az utókor Jókai-tarokként vagy magyar tarokként tart számon. A négyes, ún. Paskievics tarokk szabályaira Jókai nagyon röviden tér csak ki, és ennek bővebb magyarozatát egy félmondatos, történelmi utalással meg is kerüli.³⁶

Hogy magának Jókainak is voltak kételyei azzal kapcsolatosan, meg lehet-e tanulni tarokkozni „könyvből”, „elméleti úton”, arra a hosszú oldalakat megtöltő szabályismertetés lezárása céloz is, a tarokkművészet „technikájának” bemutatását ráadásul „körülbelülinek” nevezi. A fejezet hátralevő részében egyrészt a tarokkjáték furfangjairól, másrészt a *tarokkistákról* esik szó. Ebben a részben több olyan, a tarokkjátékkal kapcsolatos megállapítás is szerepel, amely *A históriai tarokkparti* ekphrasziszában is kulcsszerepet kapott, például, hogy a tarokkot a nyereség–veszteség bináris kódjával nem lehet leírni, és a játéknak „önálló” nyelve van:

A legtöbb klubban vannak már egymással összeszokott, egymást jól ismerő kompanisták, a kik egy bizonyos órában a zöld asztalnál összetalálkoznak. Azoknak a játéka aztán valóságos multság, szórakozás számba megy. A nyereség veszteség egész időnyen át körülbelül kiegyenlíti egymást. Azoknak a játékközben folytatott beszéde egy külön tarokkszótárt képez, melynek technikus terminusait csak a

32 Vö. KISS A. Kriszta, *Jókai Mór önéletrajzi elbeszéléseinek kanonizálódása: az önéletrajzi novelláskötetek és az életrajzok kialakulása*, It, 2020/4, 407–420. Itt: 415. skk.

33 JÓKAI, *A tarokk*, i. m., 11.

34 Uo.

35 Az *arcisme* vagy physiognomika (\approx arcelemezés, karakterolvasás) Lavater nyomán itthon is népszerű, 19. századi tudomány, amely az arcvonásokból kísérelte meg az emberi kedély, jellem, karakter, „profil” megalkotását, elemzését. Vö. SZOKOLY Viktor, *Arczisme és phrenológia*, Pest, Hartleben, 1867; SZENTPÁLI Janka, *Arczisme (Pshysiognomika)*. Magyarország sok nevezetes férfja és hölgyének arczképével, Bp., Pfeifer, 1892.

36 „Ma már csak a történelemből tudjuk, ki volt az a Pacskievics. S nem kívánjuk, hogy segítsen a játékunkban.” JÓKAI, *A tarokk*, i. m., 29. Ivan Fjodorovocs Paszkievics a közel kétszázévezres, Magyarországra bevonuló orosz cári hadsereg főparancsnoka 1849-ben.

beavatottak értik. Néha olyan magvas mondások is kerülnek forgalomba a mik a rendes társas-életben lovagias *rencontrere* adnának okot. Itt minden szabad. A „rabló” – a „schwindler” név megtiszteltetés. Bali Mihály (a hóhér) sűrűn invokáltatik. Rabbi Cziczeszbeiszer átkozódásai nagy kelendőségnek örvendenek.³⁷ Végül aztán mint jó barátok kelnek föl gratulálva az ádáz harcolók.³⁸

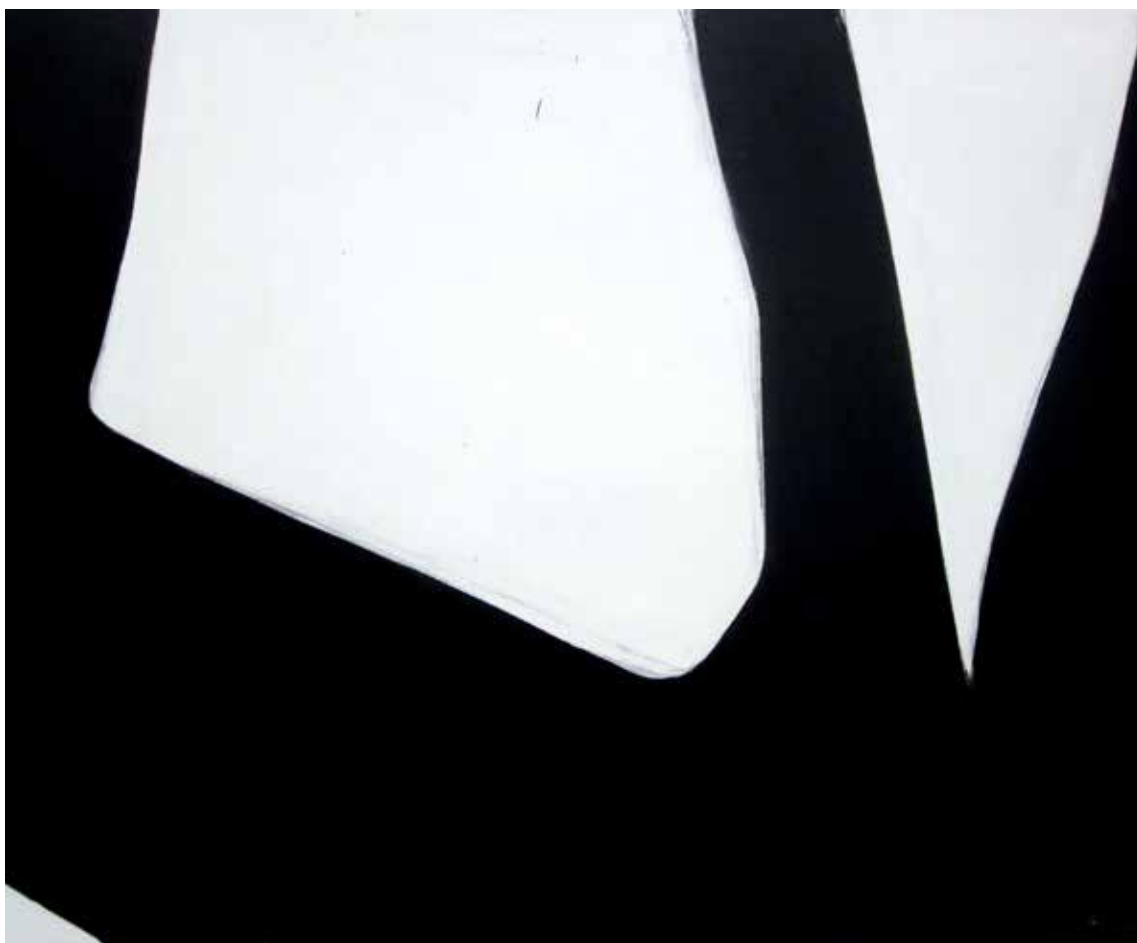
A *históriai tarokkparti* elsősorban a játék rendjéből vezette le a játék nyelvének szabadságát. Abból a különbségből, amely a játék terén kívül, a szavak használati értékében, a *megnyilatkozások* értékének a használók számára mindvégig jól érzékelhető elkülönöződéséből származik. Pontosabban abból, hogy ez az elkülönöződés érzékelhető, és a mindennapi életben érvényes használati szabályok felfüggesztése az élvezet és a szabadság forrása. Ebben a szakaszban kicsit többről, másról van szó: a tarokkisták között az egyes, összeszokott társaságok *saját nyelvéről*, amelynek terminus technikusai önálló szótárt alkotnak. A saját nyelv itt már nem korlátozódik a használati szabályokra, hanem kiterjed magára a szótárra is. Ez az önálló szótár ugyanakkor közösségteremtő erő: a kompanisták csoportidentitásának a kifejezője, sőt alapja. Az összeszokott társaságok saját tarokknyelvét tehát nem egyszerűen a mindennapi élet nyelvétől különíti el Jókai. Az egyes csoportokat, baráti társaságokat azonosító, csak rájuk jellemző saját nyelv a mikroközösséget egyénítő tolvajnyelv, amelyet csak a beavatottak ismernek.

Ha a *Borsszem Jankó* több évtizedes karriert megélt rovatát fellapozzuk, akkor arról is képet alkothatunk, milyen jellegű nyelvi humor érvényesül a kompanisták közötti kommunikációban. A *Reb Menachem Cziczeszbeiszer szörnyű átkozódásai* az agrammatikus, rontott nyelv és a magyar nyelv sajátos, jiddis anyanyelvű beszélőkre jellemző hangzásának fonetikus lejegyzésével, az aktuális belpolitikai, közéleti utalásokkal válik évtizedeken át a humor forrásává. („Ledjél te o modjor todemángyas okedemítul ründüs tog! Essen te beléd o determinizmus! Olejan hósvéti locselásbo részesejdjél te, mint oz otczoi sorok-kű! Sose irjanak te rúlad másutt, sak o »Nyilttérben«! O te feleséged kísérjen el o gráf Zichy Jenüt Ázsióba!”³⁹) A tarokk leírásának ezt a passzusát azért tartom különösen izgalmasnak, mert ezen a ponton, ahol általánosnak, személytelennek tűnik a leírás, az utalás révén mégiscsak egy nagyon intim hangulati elemet beszél el saját kártyatársaságának a nyelvi világáról. Jókait tehát a tarokknál is jobban érdekli a tarokk nyelve, a szonikusként is felfogható

37 Ágay Adolf *Borsszem Jankójának* állandó rovata a „Reb Menachem Cziczeszbeiszer szörnyű átkozódásaiból/átkozódásai”, amelyik 1885 novemberétől 1915-ig folyamatosan jelen van az élclapban. A figura túlélte a rovatot: 1916 és 1919 között mulatságos történetek főszereplője. A *Cziczeszbeiszer* beszélő név, de ellentétben azzal, amit a *Névtani Értesítő* egyik cikkében olvashatunk, nem jellemnév, és nem *harapós* a jelentése. (A hibás etimológiát ld. TAMÁS Ágnes, *Nemzetiségi szereplők neveinek összehasonlító elemzése bécsi és magyar élclapokban*, *Névtani Értesítő* 33 (2011), 121–131. Itt: 125.) A cicesz az ortodox zsidó hagyományban az ún. „szemléelőrojt”, amellyel a négy sarokkal bíró ruhadarabokat látják el és funkciója a hitre, a Tóra parancsolataira emlékeztetni. Az összetett szó másik fele a *beissen*, ’rág, harap’ igéből képzett folyamatos melléknévi igenév. Komoróczy Szonja Ráhel az élclapok zsidó karaktereit vizsgálva szintén említi a *Borsszem Jankó* e kedvelt figuráját, amelyik az asszimilációs folyamatok közepette magyarul beszélő, de ortodox, „az asszimiláció és a zsidó identitás feladását ellenző” fiktív alakként válik népszerűvé. Szonja Ráhel KOMORÓCZY, *Yiddish in the Hungarian Setting = Jewish Languages in Historical Perspective*, ed. Lily KAHN, Leiden, Brill, 2018, 92–107. Itt: 100.

38 JÓKAI, *A tarokk*, i. m., 25–26.

39 N.N., *Reb Menachem Cziczeszbeiszer szörnyű átkozódásai*, *Borsszem Jankó*, 1892. április 17., 3.

utalás pedig a saját kártyaparti saját nyelvének és saját nyelvi humorának az érzékeltetésére egy hangzóságában megragadható példát választ.

Jókai regényeiben és novelláiban, ahogyan a 19. század második felének irodalmában általában is, a legkülönfélébb funkciókban válnak a kártyajelenetek a cselekmény konstituáló elemévé, és a kártya nem feltétlenül az az egzisztenciális kínokból való „kikapcsolást” szolgáló, magáért a játéktevékenységért folytatott játék, amelyet *A történelmi tarokkparti* vagy *A tarokk* leírásaiból megismertünk.⁴⁰ Jókai pályájának a kezdetén, 1845 augusztusában a *Pesti Divatlap*ban jelent meg a

40 Csupán néhány kiragadott példa: A két Tanussy testvér ádázul kártyázik, pénzben, akár egymás ellen is, sőt „[a] 40-es évek országgyűlései arról is emlékeztetnek, hogy azokon rengeteg vagyont változtatta a gazdáját, - a diaetái kaszinók asztalánál.” JÓKAI MÓR, *A kiskirályok* (1885) I–II, s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, ÚJHÁZY Sándor, Bp., Akadémiai, 1968 (JMÖM, Regények 48–49), II, 103. A kártya mint a jóslás eszköze: *Szép Mikhál* (1877), s. a. r. TÉGLÁS Tivadar, Bp., Akadémiai, 1964 (JMÖM, Regények 32), 172. skk. Amikor valaki időtöltésként egyedül kártyázik: *Az élet komédiásai* (1875), s. a. r. KULCSÁR Adorján, Bp., Akadémiai, 1967 (JMÖM, Regények 31), 106; ugyanitt, amikor ketten, de figyelemelterelésként, stresszoldásként kártyáznak: 236.

Kártya című novellája,⁴¹ amelyben a „valamennyi kártyák között a legszerencsétlenebb” a történet narrátorává válik. Ez a különös megoldás, amikor az élettelen tárgy perszonalifikációval elbeszélővé lép elő, a világirodalomban sem túl gyakori.⁴² Jókai korai pályaszakaszában többször is kísérletet tett animális elbeszélők színre vitelére, amikor az emberi nyelvvel nem rendelkező állat válik a történet narrátorává.⁴³ A *Kártya*, ahogyan *A papagájom emlékiratai* is, a kritikai kiadásnak csupán a függelékében kapott helyet, és ez bizonyosan nem független a két novella szokatlan formai megoldásaitól. Bár kétségtelen, hogy ezek az elbeszélések a narrátori pozíció(k), az elbeszélőmód, a cselekményvezetés, a szerkezet tekintetében nagyon különböznek a közvetlen kontextusukat alkotó novelláktól, az élettelen, illetve az animális elbeszélő azonban önmagában is bizonyítéka annak, hogy mindkét esetben fikciós kisprózai elbeszélésről van szó.

A *Kártya* című novellának azonban Jókai pályakezdése szempontjából is lehet jelentősége. A kritikai kiadás „első” novellának a Tarczi Lajos által szerkesztett pápai önképzőkori antológia, a *Tavas* (1845) hasábjain megjelent *Istenítélet. Beszélyke* című írását tekinti, és a Jókai novellaírói pályakezdésére a figyelmet ráirányító Szajbély Mihály és Szilágyi Márton is ezt tekintik az első ismert novellának.⁴⁴ Az *A ki holta után áll bosszút* című önéletírói keretű fikciós elbeszélésében az elbeszélő Jókai szintén az *Istenítéletet* nevezi az első nyomtatásban megjelent novellának,⁴⁵ az elbeszélés egésze viszont éppen azt a kérdést járja körül, hogy van-e hatalma, joga az írónak utólag kijelölni a pályakezdés pillanatát, és kiválasztani az „első” művet, amellyel a sajátjának érzett, felvállalt életmű elkezdődik. Oltványi Ambrus annak a példájaként említi az *A ki holta után ...* című írást, hogy Jókai „mennyire önkényesen, az anekdotikus ábrázolás tetszés szerint formálható nyersanyagaként kezeli [...] még saját életrajzának a részleteit is.”⁴⁶ Az első személyben elbeszélte szöveget aligha tudjuk *nem* önéletírásként olvasni: az

41 JÓKAI Mór, *Kártya*, Pesti Divatlap, 1845. augusztus 7., II. félév/19, 587–591. [A későbbiekben a szöveget innen idézem.] A kritikai kiadás függelékében: JÓKAI Mór, *Elbeszélések* (1842–1848), s. a. r. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1971 (JMÖM, *Elbeszélések* 1), 449–455.

42 Maupassant *Az ágy* című novellájában [*Le Lit*, 1882] a beteg képzelet el saját fekvőhelye „életrajzát”, és írja meg kedvesének, levélben, miről mesélhetne a régi, patinás nyoszolya, amely generációkat látott megszületni, szeretni és meghalni. Magyar fordításban: Guy de MAUPASSANT, *Az ágy*, ford. LÁNYI Viktor = UŐ, *Urak és hölgyek csevegnek. Elbeszélések*, Bp., Európa, 1963, 22–26.

43 JÓKAI Mór, *Egy komondor naplója = Müller Gyula nagy naptára 1853 dik évre*, szerk. FRIEBEISZ István, Pest, Müller Gyula, 1853 [Második évfolyam], 168–173; JÓKAI Mór, *Papagájom emlékiratai* = UŐ, *Elbeszélések* (1853–1854), s. a. r. SZAKÁCS Béla, Bp., Akadémiai, 1989 (JMÖM, *Elbeszélések* 5), 493–502. Az *Egy komondor naplójáról* korábban: HANSÁGI Ágnes, *Műfajok a 19. században. A novella*, Tempevölgy, SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék, 2020, 37–42, https://www.tempevolgy.hu/images/Konyvek/Hansagi_Agnes_Mufajok_a_19_szazadban_A_novella_jegyzet_pdf.pdf

44 SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór (1825–1904)*, Pozsony, Kalligram, 2010 (Magyarok emlékezete), 60; SZILÁGYI Márton, *Jókai, a pályakezdő novellista = „... író leszek, semmi más...”*. Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015 (Tempevölgy könyvek 19), 32–38. Itt: 32.

45 „Már három vármegyében ismertek akkor: Veszprémben, a hol az első novellám megjelent a »Tavas«-ban, Komáromban, a hol nyílt titok volt, hogy a Pesti Divatlapban az –ó–ó aláírású leveleket én írom: és abban a vármegyében, a hol a bántódi uradalom volt.” JÓKAI Mór, *A ki a holta után áll bosszút* = UŐ, *A Maglály család – A ki a holta után áll bosszút. Két elbeszélés*, Bp., Révai, 1887 (Jókai Mór Újabb regényei), 81–168. Itt: 87.

46 OLTVÁNYI Ambrus, *Jegyzetek* = JMÖM, *Elbeszélések* 1, 779.

elbeszélő én az öreg, világkiállítást megjárt Jókaiaként szólal meg, az *elbeszélő én* a történet kezdetén a fiatal patvarista, aki még csak álmodozik az írói karrieréről. A cím paratextusa (*A ki holta után áll bosszut*) azonban nem önéletírásra, hanem narratív fikcióra mutat.⁴⁷ Az először a *Magyar Salon* című folyóirat 4. és 5. kötetében (1885/1886), folytatásokban megjelent elbeszélés címe ugyanis egyszerre utal az elveszettnek hitt „első” novella, „A cifra asszony” „főhősnőjére”, az igazságtalanul hűtlenséggel vádolt és meggyilkolt feleség megnyugvást nem találó lelkére, aki a kastélyba „visszajár” kísértetni, és arra az elégetettnek hitt kísértethistóriára, amelyet a befutott író már el is felejtett, amikor az ifjúkori kolléga az évtizedeken át őrizgetett „kincset” vissza akarja adni, de amelyet a pálya csúcsára érkezett író már nem szeretne az életmű részeként „viszont látni”. Nyilvánvaló, hogy Jókai számára az önéletírói keretbe helyezett narratív fikció *elsősorban* elbeszélés. Művészi próza, amelyet ha ténylegesen irodalmi szöveggként olvassuk, kivonja magát a referenciális olvasás műveletei alól. Az *A ki holta után...* szövegét soha nem vette fel az önéletírások közé, a *Magyar Salon* után a Révai testvérek kiadásában az Újabb regényekben *A Magláy család*, a Nemzeti Kiadás 85. kötetében pedig *A Magláy család* és a *Nincsen ördög* alkották közvetlen szöveggörnyezetét.⁴⁸

Az *A ki holta után áll bosszut* a *Kártya* keletkezési körülményeit is tárgyalja, és az írás születését, megjelenését a tulajdonképpeni az irodalmi pályakezdés elé helyezi:

A mint a bántódi úriszékről hazakerültem, otthon várt egy levél Petőfitől, mely így kezdé:⁴⁹

„Áldás és háboru!

„No Marczy pajtás most már vigan vagyunk! Horváth Lázi azt írta rólunk valamennyiünkről a Honderűben, hogy „ein Lumpengesindel von Gemeinheiten.” Ezért Imre (Vahot) kihivta: megverekedtek: nagy bolond lyukat lőttek a levegőbe. Hanem már most Imre arra kér, hogy több komáromi levelet ne írj neki, hanem inkább küldj valami humoreszket, a min röhöghet a publikum. Egyébiránt van nálam valami epizód, a mit Kecskeméten irtál, azt legközelebb beszúrom, - stb.”

Magam is kíváncsi voltam rá, hogy mi lehet az?

Szavának állt a barátom. A legközelebbi száma a Pesti Divatlapnak meghozta tőlem a legelső cikket: „A kártya” volt a czime. Nem tudom én már, hogy mi volt benne; csak azt tudom, hogy a „makkfilkó” benne a hős. - Olyan diákgyermekmunka lehetett biz az: hézagöltő.⁵⁰

47 Vö. Kiss A., i. m., 408.

48 JÓKAI Mór, *Nincsen ördög – A Magláy-család – Aki holta után áll bosszut*, Bp., Révai, 1898. (Jókai Mór Összes Művei Nemzeti Kiadás 85) A nemzeti kiadás logikája szerint a kötet élén álló regényt két kisregény követi.

49 Petőfi „levelei közül igen sok örökre elveszett: Tompa és Jókai, mikor összeveszték vele, későbbi nagy sajnálatukra maguk égették el a hozzájuk írottakat.” BADICS Ferenc, *Bevezetés = PETŐFI levelei*, s. a. r. BADICS Ferenc, Bp., Kunossy, Szilágyi, 1910 (Petőfi-könyvtár XXIII), 11–28. Itt: 15. Petőfi leveleinek a stílusára azonban annyira hasonlít a Jókai által szó szerint citált részlet, hogy valójában az „eredeti” helyére lép, a dolgozat írásakor viszont nem találtam arra vonatkozó utalást, milyen forrás állhatott Jókai rendelkezésére a Petőfi-levél megalkotásához, vagyis elképzelhetőnek tartom azt is, hogy a levél nem re-konstrukció, hanem konstrukció, az elveszett szövegdokumentumnak a narratív fikció általi „pótlása”. Mivel a bizonytalan „hitelességű” levélrészlet olyan utalásokkal keveredik, amelyek kulturális kódokként pontosan azonosíthatóak, az elbeszélés a fikció és a valóság közötti határvonal elmosásával játszik. Az újrafelismerhető, referenciális kulturális kódok fiktív, de valószerű kulturális kódokkal keverednek, ezzel pedig olyan narratív fikció építőelemeivé válnak, amelyet az olvasó egyfajta „alternatív, de lehetséges” történelemként tud stabilizálni.

50 JÓKAI, *A ki a holta után áll bosszut*, i. m., 116–117.

Az elbeszélő azonban nemcsak arról számol be, hogy a „zsenge” Petőfi baráti „beavatkozásának” köszönhetően jelent meg, hanem arról is, milyen volt a fogadtatása. A Simon István olvasói leveléből vett idézet („No gratulálok a bécsi vörös toronynak az új kandidátusához, a kit benned megnyert.”⁵¹) a *Kártyát* „bolond beszédként” értelmezi, amely ilyenképpen nem veendő komolyan. Jókai névhasználatára szempontjából a *Kártya* azért is érdekes láncszem, mert ellentétben azzal, amit a kritikai kiadás állít,⁵² a *Pesti Divatlapban* a Petőfi által közreadott többi Jókai-szöveghez hasonlóan ez is „Jókay Mór” névaláírással jelenik meg. A „Mór” brandként tehát korábbi, mint ahogyan azt eddig hittük, és feltehetőleg Petőfi volt az, aki először döntött emellett a szerzői névváltozat mellett.⁵³ A fenti citátum végén az elbeszélő én maga nevezi az elbeszélő én valamikori munkáját „hézagoltónak”, diákmunkának, az elbeszélés címében utalt „első” novella története azonban példázatként is olvasható, amelyet az olvasó óhatatlanul is tükröztet a *Kártya* esetére, alternatív utótörténetként, amely akár ezzel az elbeszéléssel is megtörténhetett volna.

Az *A ki holta után áll bosszút* ugyanis annak a históriáját beszéli el, miként írja meg Jókay Móricz (az elbeszélő én) az „első” novelláját még patvaristaként a bántódi kastélyban egy olyan történetből kiindulva, amelynek az elejét az úriszékre összegyűlt társaságban hallotta, a végét pedig, jó hermeneutaként, helyesen következtette ki („a költői igazságtételben logícának kell lenni.”⁵⁴). A „valóságot” eltaláló befejezés „hitelességét” a történetet elkezdő fiskális erősíti meg („hallotta ezt valakitől? – („Nem én soha!”) Csaknem úgy esett, a hogy leírta.”⁵⁵). A novella megírásának a története összefonódik az író történet elbeszélésével: a metafikció itt azonban egy olyan fikció megszövegeződését, irodalommal válását meséli el, amelyet a helyiek a megtörtént eset lejegyzéseként, írásos rögzítéseként azonosítanak. Az elkészült novellát a társaság kérésére a fiatal patvarista felolvassa, és a szerzői felolvasás nagy sikert arat. Az intéző és saját principálisa azonban óva intik a közreadásától. A principális azért tanácsolja ezt, mert „ha bele talál kóstolni az íráságba”, soha nem lesz belőle ügyvéd. A tisztartó viszont azért, mert „bolondság”, és „a Palárdy grófok megölik érte: nem szeretik, ha ez a története az ősapjuknak publicitásra kerül.”⁵⁶ A „valóság” leírva nem egyszerűen kínos, hanem annyira abszurd, hogy az író a „bolonddá” nyilvánítás veszélyezteti. A hallgatóság más tagjai azonban olyan történetbefogadók, akiket sem az író személye, sem a történet referencialitása nem érdekel. Az *önéletrész* elbeszélésének a bonyodalma ebből keletkezik:

51 Uo., 118.

52 A kritikai kiadás tévesen állítja, hogy a *Kártya* „Jókay Móricz” aláírással jelent meg. Vö. JMÖM, Elbeszélések 1, 777.

53 1844-től hat irodalmi szövege jelenik meg „Jókay Mór” névaláírással a *Pesti Divatlapban*. Három verse: *Románcz* (1844. VIII. 4., II. félév/5. szám); *Az arany és az ember* (1844. X. 27., II. félév/17. szám); *Hármas kín* (1844. XII. 15., II. félév/24. szám). 1845 márciusában és májusában ezt követi a *Hétköznapiok* két részlete, a tartalomjegyzékben „elbeszélésként” feltüntetve (*Ingovány oáza* és *Csodák* címmel), majd 1845 augusztusában következik a *Kártya*. A pápai *Tavaszi* antológiában 1845-ben „Jókay Móricz” névaláírással jelenik meg az *Istenítélet*, majd Frankenburg Adolf lapjában, az *Életrész*ekben 1845. szeptember 20-án *A Nepean sziget* első része szintén, a következő számban a befejező rész „Jókay Móritz” változatban. 1845 novemberében és 1846 márciusában viszont már az *Életrész*ekben is a rövidített „Mór” keresztnévvaltozattal jegyzi a *Hétköznapiok* újabb két részét (*Csavargó*), vagyis Petőfi javaslata a szerzői névre itt véglegesül, és válik Jókai által is elfogadott, alkalmazott szerzői névvé.

54 JÓKAI, *A ki holta után áll bosszút*, i. m., 93.

55 Uo., 114.

56 Uo., 115.

a hallgatóság egyik tagja elkéri és lemásolja a már kész novellát, majd a tisztázat szép kalligráfiája okán a szerző tartja meg a másolatot, míg a lelkes olvasó az eredeti kézirat tulajdonosává válik. „A cifra asszony” szövegét az elbeszélő a figyelmeztetések ellenére átadja Pesten a barátjának, Petőfi Sándornak, és Frankenburg a közlése mellett dönt. A tisztázat elégetésére azután kerül sor, hogy a cenzor, nem politikai, hanem esztétikai megfontolásból, törli a lapból a francia romantikának, vagyis olcsó lektúrnek minősített kísértethistóriát. („No hát, édes ifju szabadelvü, kálvinista barátom, hogy tudtál te egy ilyen kísértetes história leírására tollat venni a kezvedbe? Hát azért adta neked az Isten a talentumot, hogy babonát terjessz vele?”⁵⁷) A kézirat eltüzelése „valóságos temetés”: „Az első szülött takarítása”. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, meg kell születnie és meg kell jelennie a „Numero I” -nek:

A legelső leczkének a hatása alatt neki ültem s addig ki sem jöttem az odumból, a míg meg nem irtam a „Sonkolyi Gergely”-t. Ezt azután kiadta Frankenburg igazán, pompásan is díjazta. Petőfi sokat nevetett rajta (pedig hej, de ritka madár volt nála a kacaj) s Reseta bátyánk megdicsért érte, mikor az utczán összetalálkozott velem. A nyájas olvasó ezt találja az összes munkám elején, mint Numero I et.⁵⁸

A régen elfelejtett „első” novella, a kísértethistória eredetije megalkotóján és megsemmisítőjén valóban „holta” után sok évtizeddel áll bosszút: a világiállítás Jókai-szobájába ellátogató fiatalkori barát meglepetésnek szánja a híres íróvá lett egykori kollégának a kéziratot („Boldog Isten! Ez az ember negyven év óta tartogatja bebalzsamozva azt a halottat, a kit én magam elégettem.”⁵⁹). Amit évtizedekkel korábban a még műkedvelő szerző olvasójának odaajándékozott, a professzionális író már nem szeretné visszakapni. Az *Aki holta után áll bosszút* fordulatokban gazdag cselekménye a zárlatba helyezett váratlan csavarral, a „csattanóval” tulajdonképpen azzal a problémával konfrontálja az olvasót, mit kezd a sikeres író azokkal a „zsengékkal”, amelyek nem férnek bele írói brandjébe. Az elégetettnek hitt, majd váratlanul előkerülő „első” novella felbukkanásával nem csak a pályája csúcán lévő, „nagy” író szembesíti egykori, pályakezdő önmagával. Azzal a ténnyel is szembe kell néznie, hogy a megírt és akárcsak egyetlen példányban, de „sokszorosított”⁶⁰ kézirat, műalkotás fölött már nem rendelkezhet, nincs a mű utóélete fölött hatalma.

A *Kártya* olyan elbeszélő fikcióba íródik bele kulturális kódként, amely valójában megkettőzi a szöveg utóéletének történetét. Az elbeszélő a *Kártyát* a professzionális írói karrier kezdete elé helyezi, amelynek ily módon a szerzője még a műkedvelő ügyvédbojtár, következképpen „alkotása” nem is tartozik hozzá az írói brandhez, az életműhöz. „A cifra asszony” kéziratának a sorsa viszont azt beszéli el, mi *történhetett volna* abban az esetben a *Kártya* című elbeszéléssel, ha azt a fiatal írójelölt (még nem professzionális író) jóakarátú barátja (Petőfi), ha nem is a szerző akarata ellenére, de mindenképpen proaktívan és talán kissé kritikátlanul támogatva a pályakezdest, nem adja közre nyomtatásban, ráadásul a *Pesti Divatlapban*. A *Kártya* című novellát újraolvasva talán

57 Uo.,125.

58 Uo., 128.

59 Uo., 136.

60 Létezik olyan jogfelfogás, például az észak-amerikai, amelyik a szerzői jog keletkezését ellentétben az európai felfogással, nem a szerzéshez, hanem a sokszorosításhoz, a kópiák keletkezéséhez köti.

kissé szigorú az iménti ítélet, amint a kritikai kiadása is az. A *Kártya*, ha nem is tekinthető kiforrott elbeszélésnek, mindenképpen érdekes és tanulságos kísérlet. Nyelvi fordulataiban, humorának retorikájában már megfigyelhetőek azok az eljárások, amelyek a Jókai-próza nyelvét a modern magyar prózanyelv megteremtőjévé teszik az elkövetkező évtizedekben. A keretes elbeszélés negyvenes években divatos formájában a keretelbeszélés elsőfokú narrátora a közreadó.⁶¹ Jókai szövege is ezt az eljárást választja: az elsőfokú narrátor ráadásul olyan kisvárosi kószáló (flâneur), aki sétája közben talál rá az elveszett kártyalapra, arra a makk hatosra (!), amelyet aztán az arcába, a szeme közé vág a feltámadt szél. A „talált” szöveg lesz a tulajdonképpeni történet, amelynek az elsőfokú narrátor külön címet is ad: *Egy üldözött kártya autobiográphiája*. A kártya másodfokú narrátorként való megszólaltatását az elsőfokú narrátor gondosan előkészíti. A keretes elbeszélés esszészerű bevezetővel indul, amely a kártyajáték kultúrtörténetébe avatja be az olvasót.⁶² A kerettörténet, a kártya önéletrajzának megtalálását elbeszélő szakasz alcíme, *A kártya, mint tudva van, bolondok számára találtatott fel* viszont olyan olvasói utasítás, amely az olvasó önértelmezésére vonatkozik. A „kártya” a címben ugyanis nemcsak a kooperatív szabályjátékra vonatkozhat, hanem arra a novellára is, amelyet az alcím olvasója most szándékozik elolvasni. Ez az értelmezési lehetőség egybevág *A ki holta után áll bosszut* két interpretációs aktusával is. Az intéző „első” novellára vonatkoztatott, „A cifra asszony” kapcsán megfogalmazott jóslatával, valamint a *Pesti Divatlapban* már megjelent *Kártya* Simon Pista szájába adott olvasatával. Ez viszont alátámaszthatja az *A ki holta után áll bosszut* fenti értelmezését, miszerint „A cifra asszony” mint „első novella” vagy „zsenge” története a *Kártya* egy lehetséges „alternatív” utóéletét beszéli el.

A *Kártya* a kerettörténet alcímének köszönhetően eleve fikcióként jelenti be magát, bolond beszédként vagy még inkább játékként, amelynek szövegét nem lehet betű szerint értelmezni: az olvasónak fordítóként, értelmeznie kell a szöveget. Az életmű későbbi szövegeinek nyelve és nyelvjátéka a felütésben egyértelműen felismerhető. „VI. Károly francia fejedelem megtévelyedése volt azon ok, mellynek a későbbi *művelt és nem művelt világ*, annyi lelki éldeletet⁶³, annyi szívcsiklándó örömet, annyi boldogító szenvedélyt köszönhetne, – *ha benne találna*.”⁶⁴ A nyelvi humor forrása ebben a mondatban kétszer is azon alapul, hogy a használati gyakoriság szerint várt frazémát bővíti, mégpedig oly módon, hogy a bővítés azt vonja vissza, amit a szokásos használatban az állandósult fordulat állít. A *művelt világ* így egészül ki az ellentétével, a *nem művelt világgal*, a „valaki valaminek valamit köszönhet” viszont egy olyan feltétel megfogalmazásával, ami az ellenkezőjébe fordítja a szintagma eredeti értelmét: vagyis éppen azt állítja, hogy *nem talál*. Ebből a felütésből bontakozik ki a bevezetés érvelése: a kártyajátékot először orvossággal azonosítja („ezen panacea”), majd pedig finomítva az állításon a homeopátiás szerekekkel, amelyeknek az a sajátosságuk, „hogy a minő nyavalyát beteg emberen meggyógyítanak, egészségesen ugyan azt idézik elő: ugy ezen örülség ezerjófüve,

61 Erről bővebben: HANSÁGI, *Műfajok a 19. században*, i. m., 38. skk.

62 Nem ismeretlen ez a megoldás a negyvenes-ötvenes évek novellisztikájában: ilyen esszéisztikus bevezetővel indul Petőfi *A fakó leány s pej legény* (1847) vagy Jókai *A falu bolondjai* (1853) című novellája is.

63 A Czuczor–Fogarasi szótár szerint: élv, élvezet, kék, gyönyör.

64 JÓKAI, *Kártya*, i. m., 587. [Kiemelés tőlem.]

ezen nézetben valóságos hasonszervi gyógyszer.”⁶⁵ A kártya tehát a felütésben egyszerre hasznos és ártalmas játék, amely a „bolondokat” kigyógyítja, miközben az egészségeseket bolonddá teszi.

Ezt a felvezetést követi a „makk hatos” megtalálása, amely a Tell-kártya vagy magyar kártya egy nem létező lapja (a legkisebb értékű számozott lap a hetes). A kártyalap autobiográfiájára a kószáló elbeszélő úgy bukkan rá, hogy a ragasztott kártyalapot szétszedi: a kártya ekkor hangokat ad, mégpedig „nyögött”. A fájdalmat kifejező emberi hang tulajdonképpen a test hangja, nem fordítható le fogalmi nyelvre, ugyanakkor két ellentétes érzet, a fájdalom vagy az élvezet akusztikus jelzése. Az elsőfokú narrátor végül a másodfokú narrátor, a „makk hatos” életrajzának emberi nyelvre fordítójává és lejegyzőjévé válik: „a két egymásra ragasztott papiros köze, tele van írva kártya nyelven, jómadarak tollával írt szavakkal, mik is általam lemásoltatva ekként következnek.”⁶⁶ A kései Jókai-írások ismeretében azon már meg sem lepődünk, hogy létezik „kártyanyelv”, amelyet a kószáló természetesen ismer. A „jómadarak tolla” jelzős szerkezet esetében a nyelvi humor forrása ismételten a várható bővítmény „bővítése”, mégpedig úgy, hogy a birtokos szerkezetben a birtokos olyan összetett szóként jelenik meg, amely az őt alkotó egyik szóelemnek (*jó*) pont az ellenkezőjét jelenti (hiszen a „jómadár” az biztosan nem „jó”), miközben a madártollal szemben a jómadarak tolla ugyan többféleképpen értelmezhető, például írószókként vagy a „tollas a háta” frazéma átsejlése nyomán a becsaphatóság jelölőjeként, de semmiképpen nem olyan testi „jegy” (madártoll), amely aztán lehetne másra is használni (írásra).

A kártyalap önéletrajza vallomással kezdődik, amelyből kiderül, miért lett költő, és arra az ellentmondásra, hogy ha a kártya magyar, miért latinizmussal kezdi a vallomását, a lejegyző-tolmács, vagyis az elsőfokú narrátor közbevetése hívja fel az olvasó figyelmét.

Minekutána preamittálnám – (megjegyzendő, hogy a kártya magyar kártya volt) – minekutána tehát praemittálnám, hogy én valamennyi kártyák között a legszerencsétlenebb kártya vagyok, csak annyi jóban sem részesülve testvéreimmel, hogy bár egy embernek is rossz napot és álmatlan éjt valaha szerezhetnék, hanem azoktól kitagadva, száműzve heverek a néptelen szemeten, játéka a viharnak és utczagyerkőczőknek: ezen való halálos bosszúságomban elhatározám magamban, hogy költő, még pedig hősköltő leszek, így legalább, ha egykor emberek kezei közé jutandok, azoknak szívöket, ha mint kártya nem, legalább mint papiros, bosszantandom. Készülj tehát múzsám, és segíts leirni azon nagyszerű csetepatét, melly történt a minapában három kártyanemzet fejedelme között, melly nemzetek egyike, saját kevésre haladott hazám a magyar, másik a török – vulgo tarock, harmadik a legsokadalmasabb a francia.⁶⁷

A múzsák segítségül hívása a komikus szövegben a műfajiságot, vagyis azt emeli ki, hogy az elbeszélte történet hőskölteményparódia. A költővé válás motivációja a bosszúság, amelyet a makk hatos számkivetettsége miatt érez, pontosabban amiatt, hogy nem töltheti be a hivatását. Ha tehát eredeti „foglalkozása” művelése közben, kártyaként nem állt módjában rossz napot és álmatlan éjszakát szerezni az embereknek, akkor megteszi majd költőként. Az irodalom, az írói hivatás

65 Uo.

66 Uo., 588.

67 Uo., 588–589.

tehát olyan pótszer, amelyet a kártya (az ember?) valami *helyett* választ, oka a keserűség, célja pedig rossz napok és álmatlan éjszakák okozása. A műfaji paródia ironikus bejelentése tehát az irodalom és művelőjének a karikatúrájába fordul, és ez az önreflexív mozzanat talán kárpótolja a mai olvasót is azért az itt-ott még nehézkes nyelvért,⁶⁸ amelyen a Jókai-nyelvjáték amúgy jellemző és ismert retorikai fogásai először megszólalnak. A három kártyanemzet csatájának az elbeszélését már valóban kártyanyelven vezeti be a makk hatos: a fiókban „kongresszust csináló” három kártyanemzetet a „főnökök” képviselik, a magyart a makkfilkó, a tarokkot a skíz, a franciát a kőrász („vulgo vörös disznó”), vagyis azok a lapok, amelyek a különféle kártyanemekben mindent visznek vagy ütnek. A „vezérek” közötti csetepaté, „amelyben volt mit szenvedniük a közbeszorult dámáknak”, a kártyavezérek közötti rivalizálással kezdődik, és deus ex machinával végződik („... tán még most is hadakoznának, ha csak mint minden hősköteményben, ugy itt is, egy Deus ex Machina közbe nem jó vala, a veszedelmesen bonyolódott gordiusi csomót, miután a szegény költő már maga magát megfogta benne, kimetélni; vala pedig ezen felsőbb hatalmasság egy *marqueur*, ki a vendég uraknak kártyával volt szolgálendő.”⁶⁹)

A három kártyavezér szócsatája a hitviták karikatúrisztikus színreviteleként is olvasható, amelyben a másíknak tartott görbetükrözés, az ellenfél elbizonytalanítását szolgáló ócsárlás valójában „kártyakarakterológia”. A tarokk skíze azzal vádolja a makkfilkót, hogy „piszkos, feltörött tenyerek között” hízott meg, nem ért franciául, nem tudja, mi az előkelő társaság, az etikett, a makkfilkó viszont azzal hanceg, hogy a (magyar kártyával játszott) ferbli ért a legjobban a zsebeléshez, amit természetesen a kőrász vitat: szerinte a (francia kártyával játszott) makao és halber „kopasztnak” a legeredményesebben, „ezek veszik el az éhezőtől a kenyeret, a tisztviselőtől a hűségére bizott pénzt, [...] a nagy urtól az ezreket, a szegénytől az utolsó garast”.⁷⁰ A francia és a magyar kártyával szemben a tarokk másfajta „eredményességre” büszke: „az én bolondjaim vasárnapi bolondok, kik azt hiszik, hogy mulatják magokat, s eszöket élesztik, – nem esznek, nem isznak, nem alusznak ők, csakhogy velem lehessenek.”⁷¹ A *Kártya* tüzetesebb elemzéséhez azonban szükséges volna a kártyajátékok alaposabb ismerete. Az azonban szinte bizonyos, hogy a kártyajátékok nyelvén elbeszélte történet, amely egyszerre lesz az akkoriban már lecsengő irodalmi periódus esztétikailag legtöbbször értékelt műfajának, a hősköteménynek, magának az irodalomnak, valamint az írónak a paródiája, azzal a jelölők többértelműségét, az egymást sokszor kizáró jelentéslehetőségek egyidejűségét kijátszó retorikai játékossággal teremt humort és tart görbetükrözést az olvasónak, amelyet „Jókai Mór” jellemző nyelvjátékának szoktunk tartani. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a *Kártya* tulajdonképpen már kijátszotta a Jókai-kártyát.

A tanulmány az NKFI Alapból megvalósuló, OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

68 A hőskötemények régies nyelvének az imitációja ma már nem annyira komikus, de a negyvenes években más lehetett ennek a nyelvnek az akusztikája, hiszen a közelmúlt magas irodalmi nyelvét emelte át a paródiába.

69 Uo., 590.

70 Uo., 589.

71 Uo., 590.

Praznovszky Mihály

A ferbliben nincs rossz kártya

avagy Mikszáth olykor maga is beül hősei mellé egy leosztásra

„Hiszen elég nagy a világ. És van benne elég leány. Szebbnél szebbek, édesebbek. A hozományok se vesztek még ki. Ej, csak egészség legyen és egy kis tűrhető kártyajárás.”¹ Ki ne emlékeznék a regény zárómondatára? S mivel a Noszty fiú története, mondhatjuk, keretes szerkezetű, így az első mondatra is emlékeznünk kellene. Ha nem is szó szerint, de tartalmában igen. Hiszen egy kártyavető jósnő (jó ismerősöm) szerint, ami kártyával végződik, annak kártyával is kell kezdődnie. Nem is csalódunk:

De valamennyi tiszt közt a legszebb fiú volt Noszty Ferenc huszárhadnagy: vidám, könnyelmű, eleven, pompás lovas, jó vívó, jó táncos és nagy kártyás. Mindebből aztán az következett, hogy rop-pant szerencséje volt a szerelemben (sok nyoma maradt annak), és kevés szerencséje a kártyában, aminek szintén maradtak nyomai kifizetetlen váltókban és kötelezvényekben, katonatiszti adósság, fizeti a nagyharang.²

Nem mintha az atyja különb lenne: „Rossz világ jár rám, az egész hónapban vesztettem a tarokkon.”³ – írja az apa pénzt esdeklő fia levelére. A kezdés motívuma, az eladósodás, s az abból való menekülés egyetlen lehetősége, a váltóhamisítás, egyfelől jellemzi hősünket, másfelől érezteti, hogy ebből már nem lehet szerencsésen kimászni. Talán még egy gazdag parti segíthetne. A többit már tudjuk. Kétségtelen tény tehát, hogy e regény gazdag motivációs rendszerében, éppúgy, mint a Mikszáth-kori világ valóságában, meghatározó helyet foglal a kártya. Ez a megélt-megélhető világ a dzsentrik életében gyakorlatilag több elemből állt össze: kártya, ital, ló meg vadászat, esetleg bálók, a végén talán a nő, zárásként még karrierépítés, olykor éppen a kártya segítségével. Hiszen aki tud kártyázni, annak van jövője az előrelépésben.

1 MIKSZÁTH Kálmán, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, Bp., Unikornis, 1997, 394.

2 *Uo.*, 7.

3 *Uo.*, 10.

A kártyázó Mikszáth

A kártya és az író életművének ez az első szintje, mondhatnám, az alapismeretek megszerzésének forrásainál vagyunk. Amely forrást a gyermekkorban kell keresnünk, de nem leljük, mert erre még nincs utalásunk. Semmi esetre sem kell önéletrajzi adaléknak tekintenünk a *Három királyok* című, 1887-ben írt karcolatát, amely alcíme szerint alkalmi dzsentri tárca, s amelynek hőse gyermekkorban a nagyapjától tanul meg kártyázni, s amidőn legyőzi az öreget egy játszmában, az alaposan elfenekeli őt, aki aztán soha többet nem is kártyázik. Így nem is vitte sokra, mert bárhol próbált volna állást keresni, mindenhol azt kérdezték tőle, hogy tud-e kártyázni, mivelhogy mindenképpen kellett volna egy ember harmadiknak. Nem választották meg jegyzőnek, nem vitték külföldre útítársnak, orvos mellé titkárnak – s így lett belőle végül bírósági végrehajtó, s végül mégiscsak a kártyából él, igaz, a mások játékából: „Logikai egymásután az. A keverés után jön az osztás, az osztás után a kiadás, aztán a pénzcsengés, aztán a dobpergés.”⁴ Ám le nem tagadhatjuk, hogy Mikszáth már gyermekkorában találkozik a kártyázással, s ennek első helyszíne a szklabonyai otthon után a Rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium lehet, ahol 10-től 16 éves koráig tanul. Nincs információnk arról, hogy már ekkor kártyázna, éppen ellenkezőleg: van egy forrásunk, amelyből az derül ki, hogy Mikszáth nem kártyázott, legalábbis a tanárai nem tudtak róla. Veress Samu, az iskola későbbi igazgatója az alma mater történetét tárgyalva, dicsekedve ír az iskola országos hírnévre szert tett diákjáról, de csak annyit tud, hogy három jó barát alkotta az iskolában az „un. pipás kompániát.” Mikszáth az élén persze, vele még Institorisz Endre és Horváth Elek diáktársak. Taxi – ez Mikszáth diákbeceneve volt – a legnagyobb dohányos közöttük, ami pénze volt, azt mind pipadohányra költötte. Másik szenvedélye az olvasás, s a kiolvasott könyveket újfent eladta, hogy a bevételből ismét csak dohányt vehessen. A kártyázást nem említi az igazgató úr, lévén, hogy az a legnagyobb iskolai bűn, súlyos büntetést von maga után, ha valakit rajtakapnak, vagyis a diákok ezt titkolták el leginkább.

A selmecebányai gimnázium két felső évfolyama alatti kártyaszennvedélyéről még ennyit sem tudunk. De ha valaki az utcán és a kocsmákban naponta találkozik a selmeci akadémistákkal, időnként megverekszik velük, netán már lassan húszesztendő, az kizárt, hogy ne forgatná az ördög bibliáját is. Valójában tehát ezek a diák-Mikszáth szenvedélyei: olvasás, pipázás és most már véglegesen az írás a selmeci önképzőkörben, de én semmiképpen nem hagynám ki a kártyázást sem.

1870-től maradnak fenn első levelei, amelyeknek címettje az akkor legjobb barát, Tersztyánszky Mihály, akivel sokat leveleznek. A kártya, a kártyázás emlegetése többször előfordul leveleikben, Mikszáth ekkor nagy rajongója a kalábriásznak.

S itt álljunk csak meg egy szóra! Az olvasó ne várja tőlem, hogy ezentúl a kártyajátékok ismeretét is elvézsem! Gondoljon bele, Mikszáth miket játszott: kalábriász (alsós), tarokk, piké s mindenekfelett ferbli, ezenkívül még magyar kártyával: tartli, huszonegy, angén, szabólegény, filkós, nasi-vasi, lengyel bank, máriás, tűz, kopka, nyílt ferbli, elfmänderli, rablóbanda, portugalese, kártyalottó, kártyadominó, cvikk, briseon, valamint: whist, preferánsz, piquet, makaó, kaszinó, bézigue, ecarte, tizenötös játék, pocker – olvassuk mindet az 1898-ban megjelent *Kártyakódex* játékleírásaiban.⁵ Amúgy sokra nem megyünk a könyvvel, hiszen egy kártyajátékot egyébként

4 MIKSZÁTH Kálmán, *Három királyok. Elbeszélések*, Bp., Akadémiai, 1985 (Mikszáth Kálmán összes művei, 38.k. Továbbiakban: Krk.), 99.

5 *Kártyakódex*, szerk. SZOMAHÁZY István, Bp., Athenaeum, 1898 (hasonmás kiadás 2005).

sem lehet megtanulni szabálykönyvből, az csak élesben megy, hosszú gibicelés után aztán beülve a játékosok közé, s kezdőként jól megfizetve a tanulópénzt.

S miután a jogi egyetemre járást sikeresen elkerüli, részt vesz a balassagyarmati aranyifjúság mindennapos szórakozásaiban. Három vendéglő volt akkoriban a megyeszékhelyen, ahol már kemény kártyacsaták zajlanak az ivás, a cigányozás (értsd cigányzene) és a vidám beszélgetés közben. Mondhatjuk, ismerve a későbbi írókat, ez volt a lázadó korszaka, benne volt minden csínyben, kisvárosi gazemberségben. És már biztosan forgatta a lapokat, hiszen a Deutsch-kávéházbeli kártyázást leírva már a teljes kártya műszó kincs (egy kis tájjellegű szókinccsel megszóva) birtokában volt. Olvassuk:

A szőke írnök [ez ő volt] [...] mikor aztán jóllakott dicsőséggel, diadallal, példának okáért ő is megereszt egy kis nemzeti „ferblit”, hol egészen „anstandig” viseli magát s hova szinte átviszi az ékes megyei stílust. Három nyolcas ellen „három szolgabíró” vág ki, „vótumra” kívánja bocsátatni, ha felmerül a kérdések kérdése, hogy szabad-e az utolsónak is „besszerelni”, a „tourmaclit” nem fogadja el, mert az korlátozza a viziadás „autonómiáját”, s ha valaki „bicska” helyett „kirikárit” talál neki osztani, vagy a „kasszát” bezárja mikor „flusz” mosolyog tollmozgató kezében, elveszti előtte minden népszerűségét s addig-addig keresi holmi diplomáciai jegyzékváltogatással az okot, míg elkialthatja, hogy „akciót neki!”⁶

Ettől ugyan nem lettünk okosabbak, de a vad kártyacsata hangulatát egészen biztosan megérezte. S azt is megtudtuk, hogy aki ennyire ismeri a szabályokat és lehetőségeket, az bizony már nagy ferbli gyakorlattal rendelkezik.

Talán felhasználhatnánk az ekkor legjelentősebb forrást kártya ügyben, azaz leveleit, amelyeket leendő hitvesének írt, de azokban semmi nyoma az ördög bibliájának. Ugyan ki lenne az a bolond szerelmes, aki beszámol kedvesének drága, s főleg veszteséges szórakozásairól. Ha kártyázik is, csak szelíd módon, női társaságban, udvariasan, ahogyan az illik egy társaságbéli fiatalembernek.

És így tovább, jönnek a következő évek Pesten és Szegeden, és újra Pesten. Azok a körök (szerkesztőségek, vendéglők, pályakezdő társak), amelyekben forog, soha nem nélkülözték a kártyát. A kártyázás akkor már teljes elterjedtségű szórakozási forma volt, Mikszáth köreiben nem a nagy, birtokokat vesztő licitálások dúltak, hiszen ez a fiatalság és új nemzedék nem rendelkezett ekkora összegekkel (általában semmilyen összegekkel nem rendelkezett). A kártya a beszélgetés, az időtöltés, a jövőtervezés, a közösségi élet mellékes tartozéka. A másodlagos utalásokból úgy tűnik, Mikszáth kedvence a ferbli, amelyen amúgy sem lehetett nagy pénzeket veszteni vagy nyerni, ezt majd Katánghy Menyhért cáfolja meg a *Két választás*ban: „A ferbli a ragadozó állatok közé tartozik; gyorsan eszi a pénzt és az időt.”⁷

Erről a játékról írja Szomaházy István: „Ez a speciális magyar játék, melynek a póker csak rossz másolata, épp úgy hozzátartozik a régi világhoz, mint a cigánnyal való búcsúzás, mint a kifogyhatatlan anekdotázó kedv.”⁸

6 MIKSZÁTH Kálmán, *Balassagyarmat közhelyei. A Deutsch- kávéház*, Bp., Akadémiai, 1964, 30–31. (Krk. 51.k.)

7 MIKSZÁTH Kálmán, *Két választás Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1958, 72. (Krk. 9.k.)

8 SZOMAHÁZY István, *Kártyajátékok élete és halála*, A Pesti Hírlap nagy Naptára, Bp., 1926, 295–296.

A másodszeri házasságkötés után még ezeknek a szerény kihágásoknak is vége szakadt. Mikszáth eleve nem volt nagy kávéházba járó, mint fiatal újságíró főleg a szerkesztőségekben élt, elmerülve a napi – filléreket hozó – kulimunkában. Persze voltak asztaltársaságai, de az este többnyire otthon találta. Ez nem azt jelenti, hogy talán félt volna Ilonka szigorú szemrehányásaitól, hanem hogy eleve kényelmes ember volt. Éppen eleget szenvedett a nélkülözésektől fiatal, pályakezdő korában, hogy most már ne adja fel a végre megtalált nyugalmat. Így hát aztán, ha nem kártyázott, nézte azokat, akik kártyáztak.

Erre igazán hiteles dokumentumunk Ferraris Arthur nevezetes festménye, a *Történelmi tarokkparti*, amelyen látjuk, Mikszáth már benne van a csapatban. Igaz, a kép szélére fér még csak föl, középen a nagyok ülnek: Jókai, Tisza Kálmán, s itt már tarokkozás megy, amely a politikai szereplőknek akkor legkedveltebb játéka volt, és amelynek Mikszáth is tudója lett. Akarta, nem akarta, de rájött: „minden tudomány közül ennek veszi az ember a politikai pályán a legtöbb hasznát.”⁹ Ha eddig is kártyázott, az mind csak nekikészülődés volt ahhoz, ami vár rá majd a kártyaasztalok mellett a képviselői klubban, a folyton az ördög bibliáját forgató, azokkal és azokból politizáló társai mellett.

Éppen életének felén, pályájának kezdetén, 1881-ben ismét Pesten él (1880 decemberében költözik vissza), s hamarosan a *Pesti Napló* munkatársa lesz. Rendszeresen küldi a pesti vonatkozású karcolatait a *Szegedi Naplónak*, s itt jelenik meg a július 7-i számban a *Kártya* című írása, pár héttel a *Tót atyafiak* kötet óriási, a beérkezést jelentő sikere előtt. Mintha ebben az írásában leszögezné, hogy rá ebben ugyan ne számítsanak – nagy tételben semmiképp.

Ilyentájt már több nemzetjavító szándékú cikke jelent meg olyan negatív társadalmi jelenségekről, amelyek valamilyen módon kárt okoznak a nemzetnek. Ostorozza a pazarlást, hogy nem vagyunk takarékosak, illetve csak folyton beszélünk róla, de senki nem veszi tudomásul ennek veszélyét. Ír a lutriról, amely annyi családot döntött be, amikor szenvedéllé vált egyesek életében. Ebben az írásában pontosan meghatározza, hogy a kártyázás miként függ össze a magyar köznemesség állapotával. Kezdetként visszatekint a reformkori Magyarországra, hogy legyen összehasonlítása alapja:

A régi magyar nemesi élet kedvező talaj volt a játéknak. Egy félmillió unatkozó úr, kinek mindene bőven, és mégis legtöbb az ideje. Nem dolgozik semmit, nem foglalkozik semmivel, vagyonban gyarapodni nem vágyik, mert azt sem bírja elkölteni, amije van, szellemiekre nem gondol, mert azokat nem ismeri, a nemzet összes évi irodalmát megveszi nyolc garason a kassai kalendáriumban, s elolvassa egy fél nap alatt; már aki tud olvasni. A restorációk ritkán esnek, azonkívül pedig egyéb világmozgató eszme nem háborítja őket; arra való a nádorispán, hadd gondolkozzék ő mindnyájunk helyett; ebben az időben mondom valóságos jótétemény volt kitalálni azt a harminckét levelű könyvet, amelyet sohasem lehet megunni, mely mindig ugyanaz legyen és mégis mindig új, mely fogyassza az időt, izgassa a vért s szaporítsa a nemes urak multságát.¹⁰

Ez az írása nem a kártya ellen szól, hiszen annak alapvetően maga is kedvelője, de csak a játék szintjén, mondjuk krajcáros alapon. A gond akkor kezdődik, amikor a játék szenvedéllé válik, s amikor jóra való embereket, családokat tesz tönkre, régi nemesi birtokokat vesztet el, megbecsült

9 MIKSZÁTH Kálmán, *Skiz*, XXI. és I., *Kártyakódex*, i. m., 47.

10 MIKSZÁTH Kálmán, *A kártya*, Bp., Akadémiai, 1970, 174. (Krk. 60.k.)

embereket tüntet el a sülyesztőben. Mikszáth ezt ellenzi, kemény szavakkal ítéli el. Ez a szenvedély Mikszáth számára értehetetlen valami, amely eleve veszélyes is, hiszen minden magyar családban találni kártyát az asztalfiókban, és ha valaki elkezd játszani, s nem tud megállni, akkor a 32 lap a pokol felé vezető lépcső 32 foka lesz.

S az, amit az előbb idéztünk, amely a reformkori Magyarországra jellemző, az már az ő korában teljesen megromlott, amikor „most, midőn szerencselovagok légiója életmódnak tekinti a kártyát. Ami multság volt azelőtt, most jóformán üzlet lett és iparág, mégpedig a legrettenetesebb, mely a fölkorbácsolt ferde emberi szenvedélyekre van alapítva.”¹¹

Így vált a kártyázás kedves és jó hangulatú, egyszerű szórakozásból, a szerencse megkísértésének veszedelmes eszközévé. De mostanra (1881) a kártyaszendvedély a „társadalom rákfénéjének mondható. A legégetőbb seb, mely megsemmisítéssel fenyeget.”¹²

A kártyaszendvedély nem csak a vagyonától fosztja meg a magyar úri osztályt, hatása összetettebb: „kiszívja belőle a munkakedvet, aztán a kedélyt, majd meglankasztja benne az erkölcsöket [...] a társadalom nyomorult söpredékévé teszi őket.”¹³ Széchenyi nagy álma, a kaszinók pedig szintén leromlottak, kártyabarlanggá váltak.

Mikszáth végig felhevült hangon szól az efféle kártyaszendvedélyről. Úgy véli, ez alól nem kivétel a polgári osztály, a nép sem. A nagy veszély még ezenfelül, hogy egyfajta nemzeti virtusként kezelik a kártyavesztéséget, együttérző mosollyal beszélnek róla. A szenvedélyes játékos társai vagy körének tagjai „a kedélyesség dicsfényével övezik.”¹⁴

A rá jellemző ideális megoldást javasolja. Minden ember maga döntse el, hogy kártyázik-e s mennyit, átadja-e magát a szenvedélynek vagy visszalép. Végző summázata: „a régi multság volt, s bár nem mondható az sem nemes multságának, oly szomorú következményei nem voltak, mint a mainak: ma már iparág a kártyajáték, s lovagjai hasonlítanak azon rettenetes állatokhoz, akik hullákon táplálkoznak.”¹⁵ Ettől kezdve Mikszáth számára a kártya kimondottan irodalmi téma lett.

Akiket kártyáztat Mikszáth

Ennek tárgyalásával könnyű dolgunk van, hiszen az egész életmű szinte minden jelentős vagy kevésbé jelentős alkotásában kártyáznak Mikszáth hősei. A dzscentri életmód olyan, még meglévő maradványa ez, miként a vadászat. A társasági élet eleve kétféle kedvtelésre oszlott: bálokon, névnapi multságokon az ebéd vagy a vacsora után a társaság különvállik, a hölgyek elvonulnak beszélgetni, s külön szobában ülnek le, a férfiak politizálni, inni és kártyázni mennek. De még itt sem nagyban folytatódik a játék, ez a réteg nagyon jól tudta, hogy meddig tart a lehetőségük. Megjegyzem, a nők is kártyáztak, Vay Sarolta például mélyen elítéli a kártyát forgató asszonyokat. Nem azokat, akik csak kedvtelésből csacska kis játékokat játszanak. A 19. század második felében már kezd

11 Uo.

12 Uo., 175.

13 Uo., 176.

14 Uo., 177.

15 Uo., 178.

egyre veszélyesebbé válni az asszonyok kártyás szenvedélye. Így ír erről: „Temperamentumánál fogva szenvedélyesebb, és voltak télen zsúrok, ahol egy-egy női kártyakompanya kasszájában 5-600 forint hevert, és akárhány asszonyról tudom, hogy nagy kamatra vett föl pénzt kártyaadósságainak kifizetésére.”¹⁶ Nem új keletű dolog ez, írja, és számos 18. századi példával is előhozakodik.

Schöpflin Aladár 1910-ben Mikszáth dzsentri-ábrázolásáról írva megállapítja, hogy a pusztulás, a talajvesztés mögöttesét az író pontosan látta:

Kártya, asszony, politika, bor, négyesfogatok vitték el a földet, a bőség, a luxus megszokottsága, a munka szokatlansága bontotta szét az ősi téglafalat, az igaz, – de ez a luxus s ez a munka nélküli jól élés régi tradíciók alapján mintegy természetadta jog élt az osztály tagjainak gondolkozásmódjában. Minden változás első sorban a gyöngébb egzisztenciákat sodorja el s a dzsentri rohamos pusztulásában is az anyagilag vagy erkölcsileg gyöngébbek pusztultak el legelőbb.¹⁷

A kártya tehát sok minden miatt kerül a Mikszáth-művekbe. Eleve a társas élet legkedveltebb szórakozása. Mikszáth korában, mint olvashattuk, a tetőfokára hágott a kártyaszendély. Amikor Mikszáth hőseit a kártyaasztal mellé ülteti, elvégzi az azonosulás aktusát. Az olvasó felismeri: hiszen ez az ő kompániája, ő ül itt, keveri a lapokat, ő végzi az osztást, és ő éli át egy ilyen játék vidámságát és feszültségét. Mikszáth belépése és elismerté válása a magyar olvasói körbe éppen ilyen gesztusok révén lett teljessé és elfogadottá.

Ha azt szoktuk ma Jókai ellen felhozni, hogy szövegeinek nyelvi összetettsége nehezzé teszi az értést és a befogadást, akkor ugyan mit mondjunk arra, amikor Mikszáth beépíti a történetbe a kártya műszavaival gazdagított, jellemzett eseménysort. Az *apám ismerőseiben* a nyomozásra induló tisztviselők a séta közben mi másról beszélhetnek, mintsem a kártyáról:

A két úr heves disputában volt. Krupicsek ugyanis azt állította, hogy a tisztességes ferbli nem tűri a „girigárét”, mely vakmerő állítás ellenében dühre lobbanván Szirupka úr, kifejté azon magasabb okokat, melyek a „girigaré” létjogosultságát támogatják, s melyek közt szoborként magasodik ki azon fontos körülmény, hogy aki rossz kártyára adja a „vizi”-t, legtöbbet reszkíroz, minélfogva egészen igazságos, hogy legtöbbet nyerjen. Azt pedig, hogy a girigárénak a rossz „blatt” a fundamentuma, nem tagadhatja meg Krupicsek úr sem. Oh nem! Krupicsek úr ezt nem tagadja. Krupicsek úr felvilágosodott férfiú és meg szokott hajolni az örök igazságok előtt, s csupán azt hozza fel előbbi állítása mellett, hogy a girigaré ellen nem is bölcsészeti, mint inkább gyakorlati szempontból van kifogása, mert a girigaré jogosultságát elvben ő is elismeri, de mégis kárhozzatnia kell azt, mert kibővíti a ferbliben a különféle esélyeket s lehetetleníti nemcsak a „hasbanézést”, hanem a kombinációkat is. A girigaré olyan a ferbliben, mint az államban az anarchia. Minden üt, minden tromf s a véges emberi elme nem bír kiigazodni a káoszban.¹⁸

16 VAY Sarolta, *Régi magyar társasélet*, Bp., Magvető, 1986, 97.

17 SCHÖPFLIN Aladár, *Mikszáth Kálmán. Válogatott tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 229.

18 MIKSZÁTH Kálmán, *Az apám ismerősei*, Bp., Akadémiai, 1956, 39–40. (Krk. 2.k.)

Az az érdekes az egészben, hogy amellett, hogy a ferbli lényegének közelébe sem jutunk, mégis értjük a párbeszéd humorát. A vita: girigaré vagy nem girigaré¹⁹ olyan, mintha a hamleti lét-nemlét jelentőségét mutatná. Azt is mutatja. A vármegyei hivatalnokok életében ugyan milyen események történhetnének, amelyek felkavarják őket, amelyek sorsfordító helyzetek elé állítják őket? A legnagyobb dráma valószínűleg a kedvenc paripa lábtörésén, a kedvenc agár elpusztulásán túl egy jónak tűnő lapjárs elbukása. Ez hetekig téma lehetett, sőt az örök adoma magasságába emelkedhetett az úri körökben. S ebből a párbeszédből mindezen felül végiggondolhatjuk a szereplők élethelyzetének további szintjeit, a hivatalnoki lét mindennapjait, a csekély kis fizetést, a máról holnapra élés, a domínium csökkenését, majd eltűnését. Ugyan mi történhet még velük, talán a választások, a korteskedések? Elsősorban a megyei „restorációk”, amelyeken azért eldőlnek a kisebb-nagyobb bevételt hozó állások, valamint az országgyűlési választások, amelyeken ennek a rétegnek kevés esélye van bejutni az országos politikába, de ha jól helyezkedik, s szerencséje is lesz, a követté választott patrónusa a segítségére lehet négy esztendőn át.

A fentebbi idézet magát a műveletlenséget is megmutatja, hiszen ez a nyelv, amelyen Mikszáth hősei beszélnek, már egy olyan hétköznapi nyelv, amelynek fordulatait csak azok értik, akik akár a kártya jóvoltából is egyazon úri osztály tagjai.

A Mikszáth-művekben tehát általában mindenki minden helyzetben kártyázik. Nem kell nekik várni az amúgy igen gyakori összejövetelekre, a farsangi bálokra, a névnapokra, amelyek több hétig is eltartanak olykor, elég egy, a kúriába váratlanul betoppanó vendég, s máris előkerül az almáriumából a kártya, a pipa a borosüveg mellé. A *fekete kakas* (1899) misztikus történetében egy végzetes kártyaveszteség (makaón) áll az események középpontjában, amely aztán elvezet a szerencsés végkifejletig.

Kártyáznak a Sáros megyei gavallérok is, de nekik aztán már csak illúzió-fillérek maradtak, valójában itt már minden hozomra megy, a felíromra, a tartozásra, amelyet persze úri kötelesség volt a legrövidebb időn belül megadni:

Sohase láttam olyan elegáns, nagylelkű ferblit, mint itt. Úgy bántak a pénzzel, mintha mindegyiknek egy bankóprése volna otthon. Ha valaki behúzott egy nagy zsinórt, valóságos gyönyörűséggel szemlélték a játékos társai, mintha szívből örülnének a sikerének. „Hurrá! derék egy húzás volt, de nem bírtad eléggé kiaknázni a kártyádat, még vissza kellett volna vágnod”, csak aki nyert, söpörte be a bankóit mogorván, kedvetlenül, mintha restelné, hogy a szerencse olyan utálatosan segíti. Néha elfogyott valamelyiknek a pénze s beállt a „hozom, viszem”, de milyen előkelő volt e körben „Hozom” úr is. Egyebütt a játékosok réme, itt azonban „Hozom úr” grand-seigneur volt. A többi asztaloknál tarokk folyt, sokkal kisebb pénzben, mint a ferbli. Itt hát szabad volt minden uniform, diplomatizálás, ravaszkodás, mert itt nem a nyereségvágy játssza a szerepet, hanem a „virtus”. A gavallér érzi az ilyen finom distinkciókat. Kifecsegték mindent, persze in Blumen. A „rövid”, aki kiadott, fejkavarva dohogta: „Melyik vízben füljak meg?” (Ez annyit jelentett, hogy nincs szenglije.) „Vígán dudál a portugál”, azt teszi, hogy jó szín van híva. Ha a „hosszú” partner valamelyik szín kiadásánál azt jegyzi meg: „Csapatosan jár a varjú”, nyilvánvaló, hogy sokadmagával van a kiadott szín. Ha ellenben azt hajtogatja „Mein Herz, was willst du noch mehr?” a bolond is kitalálhatja, hogy herzet kell visszahívni. De minthogy ezt a tarokk-„tolvajnyelvet” maga a fölvevő is csak olyan jól érti, mint az ellenséges

19 A girigaré „a ferbliben a négy különböző színből négy egymás után következő kártya” – ahogyan a kártyakódex írja.

partnerek, a fecsegés nem képez a kártya-kódexek szerint inkorrektiséget, mert egyformán árt és használ mindenkinek.²⁰

Ez a tolvajnyelv valóságos volt, a korabeli kártyaanekdotákban sorra feltűnik, például Jókainál is. Kártyázik Buttler gróf a *Különös házasságban*, főleg akkor és sokat veszít, amikor a kidolgozott terv alapján, látszatra ki akar lépni az élők világából, mert csak így érheti el a boldogságot:

Most már zavartalanul folyt tovább a vendégek mulatozása. Néhányan azalatt leültek a kártyához. Jó magasan ment a játék már ebben a korban is, de mégse fajult el annyira, mint egy-két évtizeddel később a pozsonyi diéták alatt, mikor Csernovics és Komáromy ütköztek, s egy blatton állt a mácsai uradalom minden erdőivel, szántóival és rétjeivel. A kis kobold, amelyik a kártyában lakik, fölemelte és odahagyította az egyik gazdától a másikhoz. Be nagy behemót-erejű ördög az.²¹

E világ szerint élt Buttler János: „Pozsonyban aztán még többet lehetett költeni. Három nagy verem volt előtte: kártya, lovak, cigányok. A negyedik verem volna a legköltségesebb, a legmélyebb, de ezzel nem volt dolga. Asszonyra soha nem vetett szemet Buttler.”²²

Kártyáztak a Balóthy család férfi tagjai is (*Balóthy-dominium*, 1884), s a szenvedély szép lassan elvitte alóluk a domíniumot, hogy aztán a legutolsónak, a kis unokának csak egy cserépnyi föld maradjon, hogy neki is legyen elpusztítanivalója, amikor véletlenül lerúgja a cserepet az alakpárkányról.

A *Nosztly fiú* esetét végigkártyázzák hőseink. Mikszáth ferbliismerete itt is arra szolgál, hogy Feri kétes jellemét, hozományvadász szenvedélyét mutassa be:

Feri nem csatlakozott az ifjúsághoz, pedig tudta, hogy Mari köztük van. Tudott az idegeinek parancsolni, hiszen elsőrendű játékos volt. S most jutott élete legérdekfeszítőbb játszmájához. Összes érzékei, tehetségei meghatározódtak, még a lábujjaival is gondolkozott – ahogy a nagy kártyásokról mondják. A „ferbli” két nagy regulája vezette. Az egyik el nem árulni tudni az arccal, hogy milyen „blatt” van a kézben. A másik elvülhetetlen regula, hogy a ferblit két kártyából kell megjátszani, vagyis addig, míg nincs minden kártya kiosztva. A játék csak odáig ér valamit, a többi már csak bamba szerencse. A két első kártyából, szóval „blind”-re „kóstáltatni” vagy „javítani”, ha az ember sokat akar „behúzni”. „Javítani” vélt hát a helyzeten, ha visszatartja magát s nem közeledik szembeszökő módon a leányhoz. Sokkal házardabb volt, hogysen mindjárt a „zsinór” után nyúljon. A taktika adja meg a győzelmek borsát, savát.²³

Ekkor válik nyilvánvalóvá az olvasó számára, hogy Tóth Mari nem más Ferinek, mint egy jó kártyanyeremény. A leosztás már megvolt, a tét ismert, s ha a lapjárás jól alakul, Feri nagy pénzt húz be a végén.

20 MIKSZÁTH Kálmán, *Gavallérok*, Bp., Akadémiai, 1958, 224. (Krk. 8.k.)

21 MIKSZÁTH Kálmán, *Különös házasság*, Bp., Akadémiai, 1960, 33. (Krk. 13.k.)

22 *Uo.*, 175. (Krk. 14.k.)

23 MIKSZÁTH, *A Nosztly fiú...*, i. m., 269.

Akikkel Mikszáth kártyázik

Ehhez a gondolatmenethez használhatunk egy mikszáthi mottót is, amelyet egyébként a szerző mindig is tudott, de 1887-ben, amikor képviselő lett (s ez tartott egészen haláláig, 1910-ig), maga is „élőben” megtapasztalhatta: „a barátságot a képviselők közt nem az elvek szülik, hanem a tarokk.”²⁴ Vagyis a kártya és a kártyázás. Ha eddig ismertük a kártyázások eddigi helyszíneit, most tegyük hozzá még egyet: a képviselői klubot.

Szükséges megjegyeznünk, hogy Mikszáth egyéb társaságaiban nem kártyáztak. Sem az István szobában, sem a Mikszáth-asztalnál. Itt csak borozás és beszélgetés zajlott sűrű dohányfüstbe burkoltan. Adomák, ugratások, politikai csipkedések, kibeszélések – de egészen biztos, hogy ennek is volt politikai kihatása.

Mikszáth mindvégig kormánypárti képviselő volt (nehéz dolog ám ez egy hajdani ellenzéki újságírónak), s ennek következtében a kormánypárt, a Szabadelvű párt, a Nemzeti Munkapárt klubjában töltötte szabad idejét. Így aztán láthatta, milyen fontos szerepet játszik a kártyázás politikai folyamatok kezelésében, háttéralkuk megállapodásaiban, közös döntési stratégiák kialakulásában, pozíciók szétosztásában. Persze túlzás, ha csak a kártyázásra fognánk a jelenségeket, hiszen erendően a mindvégig kényelmes többségben kormányzó Szabadelvű párt számára a klubélet kártya nélkül is alkalmas volt a politikai stratégiák megfogalmazására.

Amikor 1904-ben *Az Újság* című, frissen megindult napilap, amelynek a fejlécén ott díszelgett Mikszáth neve, az előfizetők számára egy mindmáig sajtótörténeti érdekességű ajándékkal rukkolt elő: összegyűjtötte és reprezentatív kötetbe szerkesztette, nagyszerű karikatúrákkal és remek festmény reprodukciókkal az író művét (*Az én kortársaim*). A sok-sok régi vagy éppen új írása mellett számunkra különösen érdekes a *Bevezető*, amelyben Mikszáth végigkalauzol bennünket a képviselői klubon, és sorra bemutatja annak teremtőit s politikus társait.

Így jutunk el a kártyaszobáig is, amelyben most már Mikszáth egyértelműen kimondja: közben majdhogynem az ország sorsa is itt dől el két leosztás között. A főasztal körül állandóan négy ember játszik, oda más nem ülhet, gibic lehet ugyan, de meg nem szólalhat. Jókai Mór, Sváb Károly és Nedeczky István, valamint a mindenkori miniszterelnök, a mi esetünkben 15 éven át Tisza Kálmán.²⁵ Mikszáth szerint a miniszterelnökök szinte örökölték ezt a kártyatársaságot, ráadásul a miniszterelnök mindig tarokkot játszik, s ha erről megfeledekzik, abból csak baj lehet: „Tarokkot játszott Tisza is, Szapáry is; Wekerle nem játszott tarokkot, de az igaz, hogy hamarabb bukott meg, mint kellett volna. Bánffy már megint tarokkot játszott, minélfogva, épen megfordítva, később bukott meg, mint kellett volna.”²⁶

Mikszáth ugyanitt egyértelműen le is írja, hogy a politikai döntések igazi színhelye a kártyaszoba:

A közvélemény sokszor gúnyolódva említi, hogy a honatyák mindig kártyáznak, és feléje se néznek a tanácskozó és társalgó teremnek, hogy a politikát figyeljék. Mily kicsinyeskedés! Mintha nem volna mindegy, mintha nem épen oly jól figyelhetnék meg a politikát a kártyaszobákban, mint bent

24 MIKSZÁTH Kálmán, *A király neve*, Bp., Akadémiai, 1977, 140. (Krk. 70.k.)

25 Sváb Károly a felsőház tagja volt, 1890-ben hunyt el, Nedeczky István, kiváló országgyűlési képviselő, 1908-ban halt meg.

26 MIKSZÁTH Kálmán, *A klub = Uő, Az én kortársaim*, Bp., Athenaeum, 1904, 23.

a miniszterek karéjában. A miniszterek, a külső politikusok és a kártyák kontaktusban vannak egymással. Amit azok gondolnak ott künn, az itt a kártyákban is kifejezésre jut valahogy.²⁷

S ez nemcsak a parlamenti döntésre, az előzetes tárgyalásokra vonatkozik, hanem magára a párt életére is. Az író híres karcolatában a pénzügyminiszter reggelije igen szemléletesen bemutatta, miként lehet a pártállásokra következtetni abból, hogy a képviselők mit reggeliznek a parlamenti büfében. Most pedig pontosan és szemléletesen leírja, mi következik a párt minőségét illetően, hogy mit kártyáznak a képviselők.

Az alapító atyák, a kiegyezés nagy politikusai, mondjuk így, a tarokk szenvedélyének hódoltak, a Tisza Kálmán-érában ez volt a meghatározó játék, a maguk csendes, szótlan módján játszották, nem veszekedtek, nem szidták össze a rossz játékost, hiszen Mikszáthtól tudjuk: „a tarokk jó játék, szolid embereknek való.”²⁸

Aztán a korszak vége felé már a piké került az asztalra, voltak ellenzői, ám a pártolói így szóltak: „Jó játék ez, mert nem kell benne annyit gondolkozni, mint a tarokkban. (A párt ezekben az időkben kezdett leszokni a gondolkozásról.)”²⁹ Aztán a politikai stagnálás idején már nem volt annyira népszerű: „Kifogásolták: Gondolkozni nem kell benne sokat, de roppant sokat kell benne beszélni s ez kellemetlen. A párt már annyira ellustult akkor, hogy a beszélés is terhére esett.”³⁰

A Wekerle-időszakban a ferbli lett a népszerű, „rohamosan pusztult a nemesi kuriák öreg játéka a tarokk”,³¹ sőt, a kalábriász, annak úgynevezett zsidós változata már Mikszáth szerint a modern idők jele, ezzel lép be a polgárság, a modern polgári szellem a parlamenti kártyaszobába is. A Bánffy-világban az alsós-kalábriász honosodott meg, amelyben az alsók ütik a felsőket, s Mikszáth szerint ez vezetett a politika válságokhoz is, hiszen akik eddig alul voltak a politikában, egyszerre csak felülre kerekedtek, s ők lesznek a hangadók. Széll Kálmán kormányzása idején bejött a nyílt piké, s becsapott az Uhu, s most már annyira összekeveredett minden (a politikában is), hogy nem lehet eligazodni a belső viszonyokban.

Jobb, ha nem is folytatja, mert:

Még el találok árulni Podmaniczky előtt, hogy a kártyákban milyen veszedelmes aktuális politikai anyag rejtőzik, és ha eddig folyton kártyáztatni küldözött, ha politizáltunk, még majd meg találja fordítani óvatossági eljárását s bejárván a kártyaszobákat, fölhessegeti a jámbor partnereket: Mars ki innen, fiuk, menjetek inkább intrikálni a nagyterembe!³²

Mikszáthnál nem volt újdonság a századfordulón a kártya és a politika kapcsolatának ilyen jellegű összekötése. Még nem is képviselő, mondhatjuk, annál sokkal jelentősebb pozíciója van, A T. Házból című karcolatok írója, amely aztán végleg beemelte őt az olvasók kegyeibe. Ezt írja

27 Uo.

28 MIKSZÁTH, *Három királyok*, i. m., 98. (Krk.38.k.)

29 MIKSZÁTH, *A klub*, i. m., 24.

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo., 25.

1883-ban: „Ámbátor ha az esti ülések behozatódnak, akkor vége van a pártéletnek egészen, akkor kivált a függetlenségi pártból nem lesz semmi.”³³

Mert ami a pártot összetartja, az egyedül a tarokk:

A nagyságos klubban van tíz kártyasztal [sic!]. Minden asztalnál ül négy ember, ez negyven ember. Minden embernek van egy gibice, aki vele érez és vele szenved, ez már összesen nyolcvan ember. Ez a nyolcvan ember összevéve a klub. Amint a tarokk megszűnik, megszűnt minden. Az a selyemszál, melyre partnerek, gibicék összefűződnek, szét lesz szakadva, s ha az a cérnaszál egyszer szétszakad, még kötéllel sem fog magának embert Mocsáry Lajos, akinek eldiskurálgassa az ideáit, hogy mit nem kellene tenni, mert, hogy mit kellene, azt mindig elhallgatja.³⁴

Nem véletlenül írta aztán Mikszáth: „Mert a tarokk nagy kvalifikáció Magyarországon.”³⁵

Egy 1885-ös parlamenti karcolatban az egész ülést, a hozzászólásokat, a közbekiáltásokat mind egy nagy kártyacsatához hasonlította, annak kifejezéseivel ismerteti a teremben történeteket:

Ez lenne december 10-én a parlamenti ferbli, amelyet most a kártyaszobából a képviselői székbe átültetett képviselők vívnak egymással. Kezdődik a játék, első az osztás: ki adja a vizit (ez a legkisebb tét), azaz indulhat a vita, aztán besszert kiáltanak, van aki rossz blattra megy, hiába segítenek neki gusztálni a párt-társai, van aki licitál azaz vitatkozik, még nem tudni ki húzza be a zsinórt, lesz egy girigári is, van két mausz, megy a vita mindkét oldalon s a végén az elnök „miután egyik pártnak sem sikerült még a másikat svarccá tenni, azzal az ígérettel oszlatta fel a Házát, hogy holnap délelőtt tíz órákor ismét folytatni fogják a játékot.”³⁶

Ennél nyilvánvalóbban nem mutathatta volna meg az író az olvasóknak, hogy mire jó a kártya: ha már a parlamentben is a jó játékosok nyernek, az érdekek, s nem az érdemek diadalmaskodnak.

Wolfner József, a híres kiadó visszaemlékezéseiben írta Mikszáthról: „Szenvedélyes játékos volt. Azt hitte, fényesen ért a kártyához, de bizony csak közepesen játszott.”³⁷ Szerencsénkre, tegyük hozzá mi, mert így aztán inkább fényes író lett belőle.

33 <http://www.mek.oszk.hu/00900/00901/html/15.htm> (letöltés dátuma: 2021. 03. 01.)

34 MIKSZÁTH Kálmán, *A T. Házból*, Bp., Akadémiai, 1972, 27. (Krk. 66.k.)

35 MIKSZÁTH, *Három királyok*, i. m., 98. (Krk. 38.k.)

36 MIKSZÁTH, *A T. Házból*, i. m., 128. (Krk. 71.k.)

37 RÓNAY Mária, *Hogyan lett Wolfner Józsefből „Pepi bácsi”*, *Literatura*, 1927/11, 448–450.

Szekeres Nikoletta

Világcsavargók kártyával kezükben

Fejes Endre szépirodalmi műveinek recepciója mintha az agónia fázisába érkezett volna az elmúlt évtizedben. Bár színművei vissza-visszatérnek – a gyakran főműként aposztrofált *Rozsdatemető* a színházi világban elismert műhelyek által újrafeldolgozásokban, átiratokban jelenik meg (lásd a *Rozsdatemető 2.0* című előadás a Katona József Színházban, premier 2019. március 9.), és még mindig képes a kor aktuálpolitikai és társadalmi kérdéseire reflektíven hatni – az, hogy az életművet vagy legalább egyes darabjait újraolvasásra érdemesnek tartja-e a tudományos élet, már egyáltalán nem ilyen egyértelmű.

Kis Fejes Endre-recepciótörténet

A Fejes-recepciót mintha már az író életében ellentétes erők irányították volna, amelynek számos oka lehet. Egyrészt a korabeli szocialista irodalomkritika a társadalmi érzékenységgű szövegekhez fűzött elvárások okán az értelmezésektől gyakran félrevezető olvasatokat várt el. Az, hogy Sándor Pál a marxista filozófia jegyében hogyan vette a biológiai determinizmust górcső alá a *Rozsdatemető* elemzésében, legalább annyira nehezítette a minőségi kritikai diskurzus létrejöttét, mint az együgyűen lelkenedző írások vagy az egzisztencializmus regénybeli megjelenése körüli félrebeszélések.¹ Ezzel párhuzamosan egy másik vita is folyt a fejesi prózapoétikáról és stílusról. Ennek legizgalmasabb pillanatai a *Magyar Nyelvőr* hasábjain érhetők tetten, amikor is a sok lelkenedző, az írói módszer modernségét, tömörségét és bravúrosságát dicsérő recenzióra és kritikára reagálva Kovalovszky Miklós megírta *A Rozsdatemető stílusa avagy a stílus rozsdatemetője* című (el kell ismerni, hogy nem hagyta ki a magas labdát, tökéletes címet kreálva a műcím segítségével) cikkét. A címnél egy kis csillag is található, amely nyíltan mutatja a megjegyzés vitaindítás gesztusát: „Kovalovszky Miklós írását vitaindító cikként közöljük. A szerk.”;² a vita nem maradt el, sőt, jól illusztrálta a korszak stíluseszményről, tematikus meghatározottságról, vagy éppen a siker fogalmáról alkotott nézeteit. Kovalovszky egyébként azt igyekszik bizonyítani, hogy a

1 A látszólag a szocializmusban elismert és a szocializmusban hívő szerző szocializmus-kritikája szinte minden műben tetten érhető, jelenléte, jelentősége és jelentése azonban az évek során folyamatosan változott, ennek vizsgálata fontos lenne mind irodalomtörténeti, mind társadalomdiagnosztikai szempontból.

2 KOVALOVSZKY Miklós, *A Rozsdatemető stílusa avagy a stílus rozsdatemetője*, Magyar Nyelvőr, 1964/4, 421.

Rozsdatemető nem stílusának, hanem „a téma bátorságának és az írói kísérlet újszerűségének” következtében lett oly sikeres. A második tagmondat azonban az írói kísérlet újszerűségének elismerésével azt is sugallja, hogy nemcsak a szociografikus olvasat, de a poézis vizsgálata is nehéz feladat, a fejesi szövegek nem adják olyan könnyen magukat, mint azt első ránézésre hinnénk. Az akkoriban divatos dokumentarista regény, illetve a talált történet (újságcikkek, hírek alapján ihletődő történet) beágyazottságán belül Fejes sok esetben sikeresen feszíti szét az adott kereteket. A *Vonó Ignác* című novellában egy *Új Időket* talál a főszereplő a padon és benne egy elbeszélést, a divatos kliséit máris megcsavarja az újság konkrétsága, nem beszélve arról, hogy a vidám kezdés után a novella milyen kiábrándult és ironikus hangon szól az egyéni boldogulás és a történelmi visszásságok viszonyáról. A *Jó estét nyár, jó estét szerelem* (1969) című kisregény Truman Capote *Hidegvérrel* (1965) című regényéhez hasonlóan valós esetet dolgoz fel, a beteges szerepjátszás és a kétségbeesett pszichózis reprezentálásával.

A 2008-ban útnak induló Előhívás című sorozat (a *Litera* folyóirat és a Nyitott műhely közös programja) máig nagyhatású műveket boncol és értelmez újra. A 2009. november 18-i beszélgetésen az akkori csapat Fejes *Rozsdatemető*-jét tárgyalta Vári György kezdeményezésére, aki egyrészt kamaszkori olvasmányélményként emelte ki a könyvet, illetve a Kovalovszky-vitára is utalva úgy gondolta, a „regény nem tökéletesen halott”³. Az évtizedes beszélgetés igazolta Vári alap gondolatát, a megjelentek (Vári mellett Bán Zoltán András, Németh Gábor és Reményi József Tamás) hozzászólásai azt bizonyították, hogy az újraolvasás fontos kérdéseket is felvet.

Legutóbb Hermann Veronika porolta le a regényt, és tett kísérletet Tóth Krisztina *Akvárium* és Fejes Endre *Rozsdatemető* című művének összehasonlítására, egyrészt a családtörténet, másrészt a közösségivé metaforizálódó egyéni eredettörténet mentén. Körültekintő elemzésében a történet középpontjában álló női főszereplők nyomába ered, akik a sémák működésének ellenében kicsúsznak a

hagyományos, közhelyes anyafigurák kategóriájából, és végső soron mégis olyan, nőközpontú családtörténeteket hoznak létre, amelyek adott esetben akár a magyar irodalomban lassan normává szilárduló aparegény szubzsánerének egyfajta ellenpontját, vagy még inkább: alternatíváját jelenthetik.⁴

Az életmű recepcióját alapvetően a főműnek kikiáltott *Rozsdatemető* körüli visszhang, majd az egyre gyakoribbá váló filmes adaptációk és színházi megjelenések alakították, de ha jobban beleolvassuk magunkat a fejesi szövegkorpuszba, illetve abba a korabeli, csekély számú releváns kritikába, amely poétikai szempontokat is vizsgál, érdekes jelenségekre bukkanhatunk – főképpen, ha az elmúlt két évtized ritka Fejes-értelmezéseit is hozzátesszük. Gion Nándor a *Rozsdatemető színvonala fölött* címmel *A hazudós* című elbeszélésről írja, hogy e kötetet a „szokványosság vádjá érheti legkevésbé”.⁵ Bár azzal egyetért, hogy a felszínen az írásokat meghatározó motívumok, a konfliktusok repertoárja szegényesnek és ismétlődőnek tűnik, de valójában a szövegekben található szeretet és szerelem beláthatatlan sokrétű alappá válik, és

3 SZEGŐ János, *Fejes-kérdések*, <https://litera.hu/magazin/tudositas/fejes-kerdesek.html>

4 HERMANN Veronika, *Anyaregény, anyanyelv = Helyettem a nyelv*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020, 201–202.

5 GION Nándor, *A Rozsdatemető színvonala fölött*, *Híd*, 1964/3, 337.

„az elbeszélések folyamatában létrejött távolság végképp megszünteti még a látszatát is az írói önisméltésnek”.⁶ Fejes ügyesen ütközteti a realitást és a légvárat, írja Gion, amihez érdemes megvizsgálni a már említett korábbi novellákat, ott mindez a poétikai eszközökben is tetten érhető. A rövid, tömör párbeszédes szerkezeteket, a minimál közléseket – amelyek rövidségükben gyakran egyszerre súlyosak és metszően pontosak – olyan leírások szakítják meg, vagy inkább ölelik körül, amelyek különös ritmust és hangulatot adnak az elbeszélésnek, olykor elbizonytalanítanak a narrátori hangot illetően is.

Reggel, amikor megvirradt, fölmentem a Sashegyre. Végigfeküdtem egy fehér sziklán, és bámultam a napot, ahogy fölkapaszkodik az OTI-torony tetejére. A város fölött füst lebegett, de a napot nem bírta eltakarni. Mellettem apró gyíkok süttették magukat. Lehúztam a trikómat, és hátamat a hűs kőhöz szorítottam. Egyszerre egy gyönyörű lány jött felém.⁷

Ebben a rövid leírásban számos fejesi eszköz essenciája rejlik. Egyrészt szövegeinek gyakori alapfelállása a történetmesélés dramatizálása, a *sztorizás* aktusa: hol valaki különös életét meséli el éppen egy írónak (*Mocorgó*), hol szerelmének/aktuális partnerének adja elő élete történetét a narrátor (*Szelelemről bolond éjszakán*), hol csak úgy mesél mindenkinek, akivel találkozik a főhős (*A hazudós*). *A hazudós* című novellában a címadó szereplő beszéli el mágikus történeteit a munkásélet fakóságába belefáradt, néha szkeptikus, mégis hálás hallgatóságának. Miközben ez hozzákapcsolja Fejest egy korábbi (Gelléri Andor Endre vagy Tersánszky Józsi Jenő nevével fémjelezhető) irodalmi tradícióhoz, egyben parodizálja a mese, a történetmondás aktusát; a mágikus az életmű első darabjaiban olykor szürnaturalizmusba vált. Az elbeszélő pár pillanatra elhitei velünk is, hallgatóságával is, hogy a hihetetlen mesék akár meg is történhetnek, miközben az alapvetés az ironikus felállás, mely szerint a romantikus panorama mögött mindig ott a rideg valóság.

Nem kevésbé izgalmas téma a fejesi próza topografikus vizsgálata, (nem beszélve a Bereményi–Mándy–Fejes-próza térbeli összeolvasásának lehetőségéről), amely igazán ízletes urbanisztikai csemegéket tartogat a ma olvasóinak. *A hazudós* című elbeszélésben a narrátor arról mesél, hogyan ment fel a Sashegyre, és bámulta onnan lenézve az OTI-torony tetejét, ahonnan valóban az ezerszer áldott nyolcadik kerületre láthatunk. Az OTI (anno Országos Társadalombiztosítási Intézet, ma Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság) egy csodálatos épületegyüttes, amely az elbeszélés idejében még büszkén viselte az 1970-ben (az építésekor használt, hamarabb erodálódó bauxitbeton miatt) sajnós elbontott tornyát, illetve a különös, ma is ott díszelgő, allegorikus domborműveket a fejesi univerzumot is benépesítő alakokkal.

A sokszor redundanciával vádolt ismétléses szerkezettel kapcsolatban (a *Rozsdatemető*ből kiindulva, de mégis az egész pályát érintve) jegyzi meg György Péter, hogy

az ismétlődően rossz sorsok narratívája [...] az eszkatologikus időfogalmat, tehát az igazi szocializmushoz való folyamatos közeledés ígérését, a teleologikus történelem evidenciáját tette kritika

6 Uo.

7 FEJES Endre, *A hazudós (és más történetek az ezerszer áldott nyolcadik kerületből)*, Bp., Magvető, 1973, 6.

tárgyává. A visszatérően használt retorikai alakzatok ennek az elviselhetetlen állandóságnak a lenyomatait jelentették.⁸

György Péter által a szocialista romantika és szürrealizmus hívószavakkal is jellemzett fejesi próza egyik tétje az, hogy a kreált nyelv, a stilizált hang képes-e a ritkán hallott munkások, lumpenproletárok, csavargók hangján szólni, illetve hogy melyik irodalmi elvárás mit tart érdekesnek ebből. Mindenesetre a stílustörések, a kevert nyelvváltozatok, a bevett és gyakran alkalmazott fejesi írói eszközök az egész életmű vizsgálata alapján felvetik annak a lehetőségét, hogy a magyar irodalomban egy kevésbé megszokott nyelvhasználattal való kísérletezés tanúi lehettünk. Stuber Andrea jegyzetei⁹ közvetlenül osztják meg azt a várakozást és a revelatív élményt, amit egy új Fejes-regény (*A fiú, akinek angyalarca volt*) megjelenése okozott, még úgy is, hogy az életmű legkevésbé harmonikus és egyenletes minőségű szövegéről beszélünk. Az éppen Moszkvában tanuló egyetemisták között a számukra ismeretlen világot feltáró regény vitákat generált, akik aztán a szerzőhöz is ellátogattak, és ez a hatásmechanizmus azt is megkérdőjelezi, hogy a fejesi univerzum folyton újrahaznosított szereplői és történetei vajon tényleg csak azokhoz szóltak-e, akik magukra ismertek a kilátástalan sorsokban? Egy biztos, György Péter találóan fogalmaz, amikor így ír: „életművet egy absztrakt normatív esztétika nevében lesöpörni az asztalról – pusztá arrogancia”¹⁰

Fejes kedvencei a csavargók, az úgynevezett lumpenproletárok, és a hozzájuk kapcsolódó életek. Számos szereplő mintha jobb sorsra lenne érdemes, mégis visszarántja őket és sosem könnyed lézengésüket a gravitáció, akkor is, ha motivációjuk lenne arra, hogy új életet kezdjenek. Gyáni Gábor a flâneur fogalmának értelmezése kapcsán hívja fel a figyelmet a „bécsi jelenségre”. A 19. és 20. század fordulóján a proletár Bécs kifejlleszt egyfajta ellenkultúrát az úgynevezett „Ringstrasse kultúra” tagadásának jegyében. Gyáni azt írja:

helyesebb tehát ezek után a modern nagyvárosi nyilvánosságot olyan kettős természetű társadalmi helyként magunk elé idézni, ahol egymással párhuzamosan létezik és hat a polgári normalitás flânerie által (is) kifejezett emberi világa, és a proletár nagyváros életvilágában megtestesülő informális tradicionalizmus. Így válik fogalmilag teljessé a nagyvárosi modernitásban benne rejlő történelmi valóság egésze, melyet találónak gondolt metaforikus fogalmakkal írnak le, hogy értelmet adjanak ennek a különleges múltnak.¹¹

A rengeteg önéletrajzi elemmel bíró¹² *Szerelemről bolond éjszakán* című regény csavargóit olyan heterotopikus helyszínekre vezeti útjuk (a II. világháború után Ausztriában, Németországban,

8 GYÖRGY Péter, *Szocialista romantika és szürrealizmus* = Uő, *A hatalom képzete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*, Bp., Magvető, 2014, 208.

9 STUBER Andrea, *Kézzele, zöld tintával. Fejes Endre 75 éves*, 168 óra, 1998.szeptember 15.

10 GYÖRGY, i. m., 209.

11 GYÁNI Gábor, *Flânerie (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma* = Uő, *Nemzeti vagy transznacionális történelem*, Bp., Kalligram, 2018, 318.

12 Fejes Endre a II. világháború után, 1945 és 1949 között bejárta Európát (és ahogy sok évig Magyarországon), úgy Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Svájcban és Hollandiában is munkásként dolgozott.

Franciaországban a zsidó túlélők számára felállított menhelyek világába), ahol sajátos szabályrendszerek uralkodnak. A már említett *A fiú, akinek angyalarca volt* szintén kilép a nyolcadik kerület világából, és a Nagyfuvaros utcától a Gellért hegyen át a Pasaréti térig széles látóteret ad az akkori magyarországi nagyváros társadalmi viszonyairól.

A topográfiai hálózat, a történelmi beágyazottság, a nyelvi regiszterek keveredése, a műfajparódiák és bátran kevert hagyományok, mediális áttűnések (amelyek a színházi és filmes munka visszahatásának is köszönhető) elsöre tudattalan alkalmazásának tükrében is érdemes vizsgálni Fejes műveit, amelyek játékosága mintha a reménytelen sorsú figurák minden mindegy attitűdjét metaforizálná. Éppen annyira tűnhet egy Fejes-szöveg ötletszerűnek, mint kiszámítottnak, csakúgy, mint egy kártyaparti.

Mesékkal kártyázók

Jelen írás egyik fő témája – a reméljük nem túl hosszúvá nyúlt, mégis elhagyhatatlannak tűnő bevezető után – a kártyázás megjelenése Fejes prózájában. A már említett színházi darabjai, színházi és filmes adaptációi, amelyek nagy számban jelentek meg a '60-as évek második felétől, erősen hatottak az írói stílusra, és vele párhuzamosan a sematizáló értelmezői viszonyulásra, illetve a piaci jelenlétre. Az újrakiadások közül – a filmváltozatnak is köszönhetően hosszú időig népszerű – *Mocorgó* negyedik kiadásának borítója kiválóan illusztrálja ezt az állapotot. Az elbeszélésből készült film egyik jelenete látható rajta, ahol egy társaság kártyázik, miközben ebben a kisregényben a kártyázás mindössze hangulatfestő szerepet tölt be. A 135 oldalas könyvben egyébként 34 oldalnyi (többségében kiváló) filmkép található. Látszólag az esszéíró, a színpadi szerző, a filmek adaptációjául szolgáló anyagok szerzője és a prózaíró olyannyira egyé vált, hogy a szépirodalmi szövegek kidolgozottsága itt-ott megbicsaklik. Az idő előrehaladtával a szövegeken egyre több dramaturgus jegy, filmes forgatókönyvi elem fedezhető fel, a narrátor néhol rezonóri pozíciót vesz fel (leginkább *A fiú, akinek angyalarca volt* című regényben érhető tetten), amiről utólag nehéz eldönteni, hogy egy, a világban csalódott ember pesszimizmussal nyakon öntött didaktikus szólamiainak szócsöve vagy a fejesi ironikus hangnem kevésbé árnyalt megnyilvánulása. Megritkulnak a kezdeti novellák lírai és szürreális leírásokban gazdag, olykor szokatlan, vagy éppen iteratív jellegükből fakadóan szimbolikussá növesztett képei, amelyek az első kötetekben izgalmas játékba léptek az expresszív mondatokkal, a szikár párbeszédekkel, a „szétkomponált” munkásnyelvvel. Éppen ezért fő kiindulópontomul az 1975-ös *Szerelemről bolond éjszakán* című regényt választottam, amely megírását hosszú-hosszú készülődés előzte meg, és talán ezért is, kései megjelenése ellenére a korábbi szövegek virtuóz hangján szólal meg.

Fejes regényében három fiatal (ifj. Zimonyi István, Rósz Gyuri és Taniszter Laci) a második világháború utáni romos Budapestről, a Tisza Kálmán térről Nyugatra indul. Részben kalandvágyból, de talán még nyomósabb érvként a teljesen kilátástalan jövő, illetve stiklijek, hézagosan felvillanó, nem tiszta múltjuk elől. A főszereplő-narrátor a jól ismert történetmesélő pozícióból indít, és már elég hamar elárulja, hogy két társa meghal az út során. Első állomásuk a Rotschild Spital (Rotschild Hospital, a Baron Anselm von Rotschild alapította kórház a II. világháború után beteg és gyengélkedő zsidókat látott el), ahonnan várhatóan a zsidókat átszállítják Marseille-be,

majd onnan Palesztinába. „A játék egyszerű. Francia területen meglépünk.”¹³ A játékos/kártyás zsargon észrevétlenül szivárog be a Fejes-művek nyelvhasználatába, a figurák bármilyen helyzethez találnak alkalmas, passzoló kártyás kifejezést, mivel ezekben a szövegekben a kártyázás atmoszférateremtő eszköz, háttér, a kisember unaloműző programja; a „kártyás” a lumpenproletár állandó jelzője, a jó ember pedig az, aki nem (pénzben) kártyázik. Így lesz a kártyázásból morális kérdés, a jellemtelenség metaforája: „A legnagyobb férfi. Dolgozik, nem cigarettázik, nem iszik, nem kártyázik, nem lóversenyezik, nem szórja a pénzét”,¹⁴ de a hasonlat is, ha kártyás, sokkal ütősebb: „Hallgat. Figyel. Vár. Mint jó kártyás a lapra. Nem az első leosztásnál akar nyerni.”¹⁵

Vasvári Botond a *Bolond, aki nem kártyázik* című könyvében a magyarországi kártyázási szokások történetét ismertetve azt írja, hogy az 1700-as években „a kártyajáték igazán ott virágzott, ahol az emberek kikerülhettek a hagyományos közösségi kontroll alól”.¹⁶ A kártyázás bűnnek számított, és bár az urbanizáció folyamata egyre inkább elterjedtette, a paraszti társadalom hosszú ideig tartotta a távolságot az ördög bibliájától. „Annál szabadabb viszont a nincstelen agrárproletárok kártyázásról vallott felfogása. Az ő számukra ugyanis esély sem látszott a vagyonszerzésre.”¹⁷ Vándorlásuk során Taniszterék időről időre megvetik lábukat a Spítálban, majd az ahhoz hasonló kórházakban, intézményekben Németországban és Franciaországban. Ezekben a heterotopikus terekben a sajátos kommunák kialakítják a kártyázás sajátos szabályrendszerét is, amely szoros összefüggésben van az itt érvényesülő sajátos hierarchiával és moralitással. Rósz Gyuri elsősorban a megélhetés okán kezd el kártyázni, hiszen csakúgy, mint a Vasvári által jellemzett reménytelen sorsú kubikosoknak, idénymunkásoknak, nekik sincs esélyük jelentősebb pénzösszeg szerzésére. A három fiúból Rósz tűnik a legvadabbnak,¹⁸ de a pénzért kártyázás, a gyilkosság, a lopás, minden, ami bizonyos fokig a klasszikus társadalomban amorális cselekedet, az ezekben a terekben relativizálódik. Rósz a lengyelekkel kerül szoros kártyaparti-kapcsolatba, és mint az sejthető, nem játszik tisztán, csalnia kell ahhoz, hogy folyamatosan nyerjen. A rend tudomásul nem vétele hosszú távon semmi jóval nem kecsegtet.

Az egyének valóságos cselekvése szubjektíve értelemszerűen igazodhat akár több rendhez is, és könnyen meglehet, hogy ezek a mindenkor elfogadott, konvencionális gondolkodási szokásoknak

13 FEJES Endre, *Szerelemről bolond éjszakán*, Bp., Magvető, 1975, 10.

14 FEJES Endre, *Rád gondolkodok = Uő, Szegény Vivaldi*, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FEJES/fejes00021a/fejes00034/fejes00034.html>

15 FEJES Endre, *Megóvott szerelem = Uő, Szegény Vivaldi*, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FEJES/fejes00021a/fejes00030/fejes00030.html>

16 VASVÁRI Botond, *Bolond, aki nem kártyázik*, Bp., Fekete Sas, 2008, 79.

17 Uo., 81.

18 Ez a vadság legalább annyira megkérdőjelezhető megjelenítést kap, mint a pénzben kártyázásé, hiszen a történet elbeszélő Zimonyiról hamar kiderül, hogy elvágta a Csikágói – a nyolcadik kerülethez hasonlóan a peremvidék, a csavargók kedvelt helyének ragadványneve a Keleti pályaudvar és környékén – Gyuri torkát a nyolcadik kerületi Légszesz utcában. Csikágói túlélte, és a regényben végig ott lebeg a bosszú lehetősége, hogy egyszer eljön Zimonyiért.

megfelelően értelmük szerint „ellentmondanak” egymásnak, mégis egymás mellett fennállnak, és empirikusan érvényesek.¹⁹

Hiába fenyegetőzik a pockingi (a menekülteknek helyt adó tábor, Rószék újabb állomása, szintén létező helyszín) hatalom embere, hogy beszünteti a játékot. Ugyanannyira működik párhuzamosan több rend, mint a kártyacsaták során. Rósz számára saját igazsága empirikusan érvényes, egy pillanatig sem kérdőjelezi meg tettei helyességét, cserébe legalább másokét sem, nem beszélve arról, hogy már ottlétük is blaszfémikus, hiszen egyikük sem zsidó származású.

A Fejes által kedvelt elhallgatás, félmondatokból értés azt sugallja, hogy az egymás után következő, céltalan és értelmetlen, sőt nem is túl komolyan vehető, de egyre inkább vére menő kártyacsaták, ha nem is a konkrét történet szintjén, de biztosan sodorják a srácokat a tragédia felé. Az ábrázolt menekülttáborban a rendszer erőszakon, elnyomáson és a véletlenül alapul, ahol az egymás mellett ideig-óráig megférő szokásrendek közül az egyik előbb vagy utóbb kiszorítja a másikat. Nyelvhasználatukban rendszeres védekezéssé válik a kártyázás aktusa: „Néha csalunk, néha lopunk, esetleg hamisan kártyázunk. De piszkos ügyekkel nem foglalkozunk.”²⁰ „Hideg volt, loptunk spalettát. Kártyáztunk, verekedtünk. Talán a pofám is nagyobb a kellesénél. De tolvajok nem vagyunk.”²¹

Így válik a kártyázás egyik pillanatban az italozó, csavargó, megbízhatatlan életmód szinonimájává, hogy aztán a másik pillanatban a védekezés, a legkisebb rosszak társaságában egy nagyobb bűn enyhítő körülményeként jelenjen meg. Ráadásul az alapállás – pénzt kell szerezni a megélhetésre – szerint az életben maradási vágy indokolja a kártyázást. Ezzel a kártya motívuma magát az életet, az élni akarást is szimbolizálja. Ezekben az évtizedekben a társadalmi mobilitás szintje csak látszólag magas, így nem nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy miért nem keresnek valami normális munkát ezek az emberek? Ráadásul a karakterek, akik benépesítik a fejesi univerzumot, olyanok, mint azok a gyerekjáték-papírmásé figurák, akik a speciális vágási technika miatt nem tudják elengedni egymás kezét. Taniszter állandóan sír és retteg, nem bírva a pengeélen táncolást, morálisan magasan Rószék felett áll, rendes munkát is vállal, de ez nem menti meg őt a szomorú végtől, hiszen ő sem tudja elengedni barátai kezét. Az meg, hogy mi az igazi piszkos ügy, amikor a háború után „Európa minden jelentős városa romhalmaz”,²² úgy tűnik, egy idő után nem számít. Annál inkább fontos, hogy a pénzszerzés mellett a kártyázás a hierarchikus viszonyokba is bevezetést enged. A győztes, ha gyanús is, hatalmi pozíciót kaphat, de maga a kártyázás szertartásossága, a játéktechnikák, a játéktárs megalázása, a düh elbírása visszahat a valóságra, a mindennapok kapcsolódásaira. Vasvári arra is felhívja figyelmünket könyvében, hogy a fogolytáborokban, börtönökben nem csak szórakozás, unaloműzés, élelem, kedvezmények, vagy vesztés rabtárs megalázása történik. Danilo Kis *Borisz Davidovics síremléke* című írását említi meg, ahol a vesztés azt a feladatot kapta, hogy a

19 Max WEBER, *A megértő szociológia néhány kategóriájáról*, https://www.mek.oszk.hu/05000/05014/html/erdelyi_a0005.html

20 FEJES, *Szerelmenről bolond éjszakán*, i. m., 219.

21 *Uo.*, 246.

22 *Uo.*, 240.

győztes által kiszemelt áldozat nyakát vágja el.²³ Rósz kártyás pályafutása szerencsésebben ér véget, az egyik lengyel megtapossa kezét, és csalónak nevezi, amire véres verekedés tör ki lengyelek és magyarok között, de a rendőrség hamar közbelép, vesztüket végül nem a kártya okozza.

A *Hazudós és más történetek az ezerszer áldott nyolcadik kerületből* című válogatás novellái számos előtörténetet tartalmaznak a későbbi művekhez, a *Rozsdatemető*, *A fiú, akinek angyalarca volt* és a *Sze-relemről bolond éjszakán* szereplői is mind ott vannak, különös hálózatot alkotva a szövegek között. Az *Élő Klára* című novella egy kocsmában kezdődik (mint megannyi Fejes-elbeszélés, például a *Mocorgó* is, csak éppen ott egy írónak mondja el történetét a szerencsétlen Mocorgó), és a főszereplő narrátor meséli el szerencsétlen és vak szerelmét a tragikus sorsú, fiatal cigánylány iránt. Az ő történetében a kártya a cigányok kártyajóslás mítoszához kapcsolódik, Klárának az anyja vet kártyát az eljövendő, igazi férfiről. A gyakran tragikus sorsú szereplők ezekkel a finom, könnyed játékokkal, a babona, a mágikus beemelésével már életükben metafizikai kapcsolódásokba lépnek, spirituális elemekbe ágyazva félelmeiket. Egyszerre bénító és felszabadító jelleggel bírnak a misztikus világok, miközben groteszken is, cinikusan is hatnak a fémpor, a vasszag, az üzemi környezet közegében. Végezetül *A fiú, akinek angyalarca volt* című regény egyik legkedvesebb szereplője, Valentin úr kívánczik még a kártyázás megjelenéseinek sorába. Talán nem meglepő, hogy Valentin úr is egy keserű szerelem szereplőjeként igyekszik kitenni magáért választottja és annak rokonai előtt. Itt a kártya Fejesnél ritka pozícióban, a szórakoztatás elemeként jelenik meg. Több mindent sűrít magába a regény egyik kulcsjelenete, amikor is Valentin úr, a vérbeli kisvárosi kispolgár kinyitja dobozát, és kevésbé előnyös külseje, esetlen mozgása biztossá válik, a dobozban rejlő kis tárgyak, kártyák és egyéb különlegességek a mutatványok rejtett, ám talán leglényegesebb oldalát, a mutatványos átváltozását adják. A sikeres kártyás mutatvány ismét élethalál kérdéssé válik, hiszen e pillanatban nincs annál fontosabb Valentin úr számára, minthogy elfeledtesse, milyen ügyetlen és jelentéktelen kis figura ő valójában.

A játékosság, ami alapvetően meghatározza a fejesi prózát, legalább annyira nehezen tekinthető komolytalan, mint komoly dolognak, csakúgy, mint a hazardőr és csavargó életutakat oly jól szimbolizáló kártyázás. A kártya motívumának megjelenése bár jól körülírhatóan a túlélés, az életben maradás egyik alapfeltétele – akkor is, ha a mindennapok megszokott darabja, és akkor is, ha a mindennapi betevő múlik rajta –, de egyben a lehetőségé is. Fejes narrátorai sosem adnak megnyugtató kiutat, ahogy szereplői ritkán kapnak boldog életet, mégis a rezignált melankólia mellett ott van, ha nem is a mosoly, de egy szemtelen vigyor: „Kinek milyen a szerencséje, olyan a nyerevénye.”²⁴

23 VASVÁRI, i. m., 104.

24 FEJES Endre, *Mocorgó*, Bp., Magvető Zsebkönyvtár, 1958, 15.

My love

I found somebody else

So please stop writing me
and sending your pictures

He wouldn't like it

And guess what!

He is also married!

And with two children
like you

Amazing isn't it!

Raimonds Kalejs

Széttörni a kereteket (kortárs lett művészet)

Nem véletlen, hogy a kanadai filmrendező, Mariella Nitoslawska 2013-as dokumentumfilmjének címét választottam saját szövegem címéül, amelyben a helyi alkotó folyamatok jelen helyzetéről számolok be, hiszen a *Széttörni a kereteket* című film a 20. század egyik legnagyobb hatású multimédia művészeről, Carol Schneemannról szól. Azért választottam ezt a címet, mert pontosan megfeleltethető a jelenlegi trendeknek a kortárs lett művészet átfogó képét tekintve, és nagymértékben megegyezik az említett művész különféle kísérleti tevékenységeivel, amelyekben szabadon ötvözi a legkülönbözőbb kreatív kifejezési formákat, valamint átlépi a média morfológiai anyagához kapcsolható technikai arzenál határait.

Az 1970-es és '80-as évek az a korszak volt, amikor a lett kortárs művészet magjait elvetettük, amikor egy sor művész megadta magát annak a kísértésnek, hogy a szovjet ideológia által diktált hivatalos művészet pályáitól eltávolodjon és rátérjen az underground nonkonformizmus veszélyes útjaira, amely a kreatív szabadság tiltott gyümölcseinek ízével itatódott át, és amely gyakran provokatív kísérletezéshez nyújtott ösztönzést. Kisebb csoportokba verődve művészek, szobrászok, designerek, fotóművészek, rendezők, zeneszerzők, költők és az alkotó művészetek sok más képviselője informális keretek között találkozott kedvenc bohém rigai kávézóban vagy műtermi lakásokban, hogy megvitassák és megosszák egymással a művészet és kultúra eszméit, vagy éppen saját tapasztalataikat. Néha pedig elvegyültek a hasonló gondolkodásúak csoportjaiban. Ezek a helyzetek kreatív projektek lehetséges megvalósulásairól szóló álmokat és terveket generáltak, amelyek olykor még kiállítások leple alatt is materializálódtak, amelyeket még a szovjet kulturális funkcionáriusok is jóváhagytak hivatalosan. Azok a művészeti irányzatok, amelyek nyugaton hivatalosan elfogadottak voltak, mint például a szürrealizmus, a konceptualizmus és a többiek, amikről kiéhezve, innen-onnan szereztek információt a lengyel, cseh vagy német folyóiratokból, az ihlet jelentős forrását jelentették ahhoz, hogy a posztmodernizmus kulturális kontextusában saját verzióikat megalkossák.

A peresztrojka és a daloló forradalom időszaka az 1980-as évek közepén és 1990-es évek elején egyfajta lebegő hidat képezett a szocialista keleti blokk stagnáló mocsara – amely kezdett felszámolódni – és a nyugati kapitalista piaci dzsungel ismeretlen kapcsolatrendszerei között. Ezen a hídon kelt át egy csoport olyan művész, akik nem szoktak hozzá a kommunista ideológiához, és akik friss szemléletet hoztak saját alkotómunkájukban, mint például Auseklis Bauškenieks, Ilmārs Blumbergs, Andris Breže, Aija Zariņa, Kristaps Ģelzis és egy sor másik határsértő művész, akiknek a munkái a kreatív kifejezésformáknak és a tartalom eredetiségének köszönhetően egy

váratlan és rendkívül érdekes nyilatkozattá vált a nyugati társadalom számára. A munkák *Lettsische Avantgarde Riga* kiállításaként 1989-ben Németországba utaztak (1. és 2. kép). Ez a zászlóshajónak tekinthető projekt, ahogyan számos más innovatív konceptuális kiállítás, amit Lettországból és külföldön rendeztek, nemzetközi elismeréshez, valamint egy szellemi hozzáadott értéket jelentett. Ez a folyamat aztán 1993-ban a rigai Soros Kortárs Művészeti Központ megalapításához vezetett, amely később, 2001-ben függetlenné vált a Soros Alapkezelőtől és fölvette a Kortárs Művészetek Lett Központja nevet (<https://lcca.lv/en/>): a központ mint kulcsszervezet továbbra is fontos szerepet játszik a lett művészek nagyobb nemzetközi művészeti kiállításokon való részvételében, mint például a Velencei Biennálé, a Manifesta, a Sao Paoli Művészeti Biennálé, a kortárs művészeti Rauma Biennálé és mások, valamint az évenkénti Survival Kit nemzetközi kulturális program, amelyet már tizenegyszerre tartottak meg Rigában.

A Survival Kit projekt felkerült a kortárs művészet színpadára, megoldást hozva a kiállítási terek szükségességét illetően, hiszen elhagyott iskolaépületekben, gyárakban, üres üzlethelységeken szervezett kiállításokat. Ezek a helyszínek a művészek számára lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy alkotásaikat jóval szabadabban illessék be és rendeljék hozzá a tér specifikus jellegéhez anélkül, hogy aggódniuk kellett volna a galériák által felállított megszokott korlátok vagy a múzeumok sterilitása miatt. A projekt kurátorai és művészei minden évben más-más koncepciót alkotnak a kiállításokhoz, amely a Baltikum kurrens geopolitikai vagy társadalmi problémáit tükrözi, vagy egy nagyobb kontextusba helyezi, például a menekültügy, a járványhelyzet, a háborúk, politikai események, faji konfliktusok kontextusába, amelyek megjelennek a hírekben vagy a nemzetközi médiában. A projektekben mindez együttesen a műalkotások elkészítésénél ihletként szolgálhat.

A 2008-as általános válság ellenére, amelynek erőteljes hatása volt a kulturális életre is, egy évvel később megalakult a *Kim?* (<https://kim.lv/en/>), egy privát egyesület, amely a legkonceptuálisabb kortárs művészeti projektek legjelentősebb és legambiciózusabb generátora, valamint fontos ugródeszka fiatal, kezdő művészek számára, akik a Lett Művészeti Akadémián (AAL) végeztek, és akiknek még nincs elismertségük, forrásaik és lehetőségük arra, hogy bekerüljenek a galériák vagy múzeumok kiállítási tervezeteibe. Habár meg kell jegyezni, hogy az AAL (<https://www.lma.lv/en/>), az egyetlen felsőoktatási művészeti intézmény, a különféle helyi és nemzetközi projektek szervezésébe és az ezekben a projektben való részvételbe aktívan bevonja a hallgatókat. Meg kell említenünk, hogy az oktatási intézmény saját kiállítóteremmel és galériával rendelkezik, valamint szorosan együttműködik partneriskolákkal, ahol az Erasmus program keretein belül és egyéb programok támogatásával rendszeresen szerepelnek cserekiállítások és közös projektek. Az Akadémia oktatási programja 15 szakon zajlik, amelyek 5 karra oszlanak: a Vizuális Művészetek Kara felöleli a Festő, Grafika és Textil Tanszéket; a Plasztikus Művészetek Karán található a Szobrász, Kerámia és Üveg Tanszék; az Audiovizuális Média Művészetek Karán a Díszlettervező és Vizuális Kommunikáció Tanszék; a Design Karon a Funkcionális Design, Környezeti és Divat, valamint Fém-műves Tanszék; a Művészettudományi Karon pedig a Művészettörténet, Művészetelmélet és Restaurátor Tanszék. Noha számos területen folyik oktatás, az utóbbi évek gyakorlata azt mutatja, hogy ezekben az oktatási programokban „a keretek széttörnek” elősegítve a különböző médiumok, és specializációk egymásba kapcsolódását, illetve az új technológia erőteljesebb jelenlétét a műalkotásokban.

A 2020-as járványnak köszönhető korrekciók ellenére, amely az egész világ kulturális életét távirányításra kapcsolta át, Lettországból számos projekt meglehetősen sikeresen valósult meg a nyár folyamán a rigai citadellában, csakúgy, mint a vidéki városok periferián található művészeti

központjaiban, például Kuldīga, Daugavpils, Liepāja, Cēsis and Ventspils városában. A korábban említett *Survival Kit 11* kiállítással együtt, a 2016-ban indult Kortárs Rigai Nemzetközi Biennálé, röviden RIBOCA (<https://www.rigabiennial.com/en/>) mindenképpen említésre méltó. Az első megújulás 2018-ban robbanásszerűen zajlott le egy városi környezetben megrendezett kiállítással, amelynek a Lett Egyetem Biológia fakultásának akkoriban üresen álló épülete adott otthont. 2020-ban Andrejsala 20 hektáros területét, a rigai ipari kikötőt választották, hogy helyszínt biztosítson a biennálénak. Az ipari környezet a megelőző érák különféle rétegeivel itatódott át, és az elhagyatott, széljárta, zörgő hangárokkal, raktárépületekkel és zugaival az öt túlnövő folyóparton ideális környezetet teremtett ahhoz, hogy egy művészekből álló nemzetközi csapat megvalósíthassa elképzeléseit. A kiállításon átvezető többórás utazás olyan hatást keltett, mintha Alízként járnánk Csodaországban, ahol minden egyes megálló egy lélegzetelállító rejtély volt az elme számára. Minden egyes mű egészen új élményt adott és olyan, addig nem ismert történetet, amely érdemes arra, hogy a későbbiekben is újraolvassuk.

A meghívott művészek hatalmas csoportjába az alkotók 90 százaléka a Balti-tenger körüli országokból, régiókból érkezett, a többiek pedig egyéb területekről. Figyelembe véve a helyszín különleges hangulatát, érdemes megjegyeznünk, hogy szinte mindegyikük olyan egyedi műalkotást hozott létre, amely specifikusan ehhez a projekthez készült.

A kortárs művészet jelentős felvirágzása figyelhető meg a Rigán kívüli lett városokban, amelyek ambícióikkal és konceptuális eredetiségükkel nem maradnak el a fent említett rigai projektektől.

Valószínűleg a legújabb és a legambiciózusabb 21. századi kelet-európai kulturális projektnek számít a DAUGAVAPILS MARK ROTHKO MŰVÉSZETI KÖZPONT (<https://www.rothkocenter.com/en>) felállítását, amely maga egy kortárs multifunkcionális művészeti, kulturális és oktatási csomópont. A történelmi tűzérési fegyvertár épületében helyezkedik el, Daugavpils Erődjében, több mint 2500 négyzetméteres területen, amelyet állandó és időszakos kiállítások, valamint kulturális események megrendezésére használnak. A központ nagyon széles skálán mozgó nemzetközi szimpóziumoknak ad otthont, különböző médiaművészeket, kreatív műhelyeket és mesterkurzusokat fogad be, valamint művészeti nevelési programokat, amelyek a fiatalabb generációkhoz szólnak.

Az egyik leglenyűgözőbb kortárs művészeti helyszín Lettország északnyugati partjain fekszik Kurlandban (Kurzeme), az Abava folyó völgyének bal partján, Sabile városa mellett, Pedvalében. A Lett Köztársaság függetlenségének kikiáltását követően 1991-ben Ojārs Arvīds Feldbergs szobrászművész megszerezte Firckspedvale és Brinkenpedvale uradalmakat, majd nekilátott egy szabadtéri múzeum megalapításának, amelyet 2018 szeptembere óta Pedvale Művészeti Park néven jegyeznek (<https://www.pedvale.lv/en/>). A Pedvale Művészeti Park csaknem 100 hektáron terül el, felszíni alakzatai változatosak, hiszen rétek, bokrok, meredek lejtők, mély völgyek, források, patakok és egy kanyargó folyó tarkítja. Ideális hely a különböző művészeti területekről érkező művészek számára, hogy kifejezzék magukat, használják a művészek számára kialakított lakásokat, illetve a parkot kiállítások, koncertek, programok és egyéb alkotó jellegű tevékenységek megrendezéséhez, amelyek a szélesebb közönség számára is látogathatóak. A Művészeti Park koncepciója a természeti táj, a kulturális örökség és a művészet integrációját vonja össze egyetlen környezetben belül. Olyan hely ez, ahol a festői környezettel összhangban megvalósulhatnak és megszülethetnek a kreatív ötletek, amelyek aztán ennek köszönhetően a környezet részévé válnak. A múzeum alkotói projektjeiben résztvevő művészeket pedig arra ösztönzi, hogy a környező térből nyerjenek ihletet, és hogy az ott elérhető természetes anyagokat használják.

Kuldīga, a város, amelyet Kurzeme gyöngyszemének is neveznek, és amely egészen a 20. század elejéig német nevén, Goldingenként volt ismert, jelentős művészeti és kulturális központtá alakult. Nagyobb történelmi és földrajzi kontextusban a festői szépségű Kuldīga nemcsak Európa legszelebb vízeséséről (249 m) híres, hanem számtalan legenda is fűződik hozzá. Minden tavasszal ezreket vonz, akik az íváshoz igyekvő, vízesésen felugráló lazacokat akarják megnézni. A város a Baltikum leghosszabb íves téglahídjával büszkélkedhet, amelyet a 19. században építettek, és amely a mai napig használatos. 2013-ban a városi tanács és az AAL támogatásával megindult a Kuldīga Művészi Rezidens Program (<https://www.facebook.com/kuldigaresidence/>) azzal a céllal, hogy a kulturális élet magas színvonalon megújuljon és modernizálódjon. Kiállítások szervezésével, nemzetközi szimpóziumokkal valósítják meg ezt a célt, a helyi és regionális kulturális élet és oktatás közötti együttműködést különféle módokon segítik elő, ehhez pedig hozzátartozik a régi kuldigai kórházi épületben zajló az AAL által koordinált kiegészítő design csomag projekt fejlesztése. A jelen tanulmány szerzője számos olyan kiállítás kurátoraként dolgozott, amelyek a Kuldīga Művészi Rezidens Galériában, a városi Művészeti Házban vagy a városi környezetben voltak láthatóak a múlt nyáron, olyan helyeken állítva ki alkotásokat, amelyek korábban a Műemlékvédelmi Törvény oltalma alá estek, mint például vizekben vagy útkereszteződésekben. A projekt egyik művésze, Kristiāns Brekte provokatívan eljátszott egy vízesés szoborral, amelyet a szovjet időkben állítottak fel és a kiemelkedő, kanonikus lett szobrászművésznő, Līvija Rezevska készítette. A *Tēlniecība. Objekt* [Szobor, Tárgy] lehetővé tette a látogatók számára, hogy érthetővé váljon számukra a kulturális és környezeti tárgyak csaknem korlátlan lehetősége a választott anyag és motívum tekintetében: a monolitikus, nagyléptékű kőszobortól a miniatúr szobrokig, a fémtől az üvegig, a mindennapi dolgoktól, a szilikonból és műanyagból készült kontrasztos képekig, ezzel pedig lebontva a médium anyagi arzenálját érintő sztereotip előfeltevéseket és ösztönözve a válaszkeresést a retorikai kérdésekre. Hiszen fel kell tennünk azt a kérdést, mi a különbség ma egy szobor, egy tárgy és egy installáció között, és létezik-e egyáltalán olyan kritérium, amely meghatározza ezeket, valamint etikus dolog-e felhasználni egy olyan, korábban más művész által készített alkotást ahhoz, hogy saját kreatív ötleteinket valósíthassunk meg.

A lett művészeti élet egyik legfontosabb eseménye 2020-ban az AAL új mesterprogramjának kurátorképzésén elsőként végző hallgatók fellépése a kortárs kulturális életben, amely egy észrevehető újrakezdésnek számít, és fel is frissítette a kiállítási gyakorlatot. Mint a legfeltűnőbb és legaktívabb új kurátor, Auguste Petre mindenképpen említésre méltó, hiszen a *Szintézis. Az igazság tanulmányozása mozgáson, haladáson és divergencián keresztül* az ő kuratori munkája és egyben mestermunkájának gyakorlati része. A kiállítást a régi szovjet időkből származó Boļševička textilgyárban rendezték meg, egy olyan elhagyatott térben, amely a hátrahagyott orosz nyelvű feliratokkal és oszladozó vasbeton szerkezettel azóta is a szocialista ipari hangulatot idézi föl, és önmagában is a kiállítás ideologikus és szemléletes kiegészítője lett. Még világosabban szólva a kurátor kiállítási koncepciója így foglalható össze:

A 20. század első felében, az úgynevezett nyugati világban, párhuzamosan a sokarcú és sokféle művészeti megnyilvánulással néhány egyéb művészeti forma, amelyet a politikai diktatúra kontrollált, ismét felbukkan. Ebben a kifejezés vizuális eszközei ideológiai tárgyként, a szocialista propaganda pedig erőteljes eszközként szolgáltak. A totalitarizmus művészete, amely az önkényuralmi országokban valósul meg, szintén átszővi a lett művészet történetét és jellegéről, feladatairól, eredményeiről egy

különös, zavaros képet ad. A totalitárius művészetek fő csapásvonala Kelet-Európában a szocialista realizmus, amelynek megtévesztő megfogalmazása nehéz rejtvénynek tűnik a lett kutatók, kritikusok és szerzők számára. Gyakran ez a felfogás a személyes asszociációkban gyökerezik, vagy az ebből az időből származó, átörökölt emlékekből, így a jelen kontextusában lényegesnek látszik az, hogy feltegyük a kérdést: mi az, ami összeköti a hagyományos hitrendszer és a kortárs eszmék alakulásának folyamatát. A hagyomány – ideértve a sztereotípiákat is – még mindig alapot jelent ahhoz, hogy új ötletek támadjanak belőle, vagy a hagyomány lehetőséggé vált, amely új értelmezésekhez ad ihletet. [...] „Szintézis. Az igazság tanulmányozása mozgáson, haladáson és divergencián keresztül” egy hét, az 1990-es években született művészek munkáiból álló csoportos kiállítás és kísérlet arra, hogy hirdesse a még felfedezetlen koncepciókhoz való visszatérést, egy kísérlet, hogy kortárs kontextusban személytelenítse el őket. A művészek fiatal generációja most azokból áll, akik már a Szovjetunió összeomlása után születtek, ugyanakkor ők a 20. század utolsó tanúi is. Olyan művészek, akiknek gyermeki emlékeiben egyszerre fonódnak össze a totalitarizmus emlékei és az első modern technológiák fejlődése, és akik egy privilegizált és végső soron meghatározatlan státuszban vannak. Ez egy olyan elméleti kapocs, amely az elmúlt időkhöz (amelyet alapvetően az átörökített hitrendszer határozott meg) kapcsolja őket, valamint egyensúlyoz a digitális századba való beilleszkedés között.

Az ehhez az időszakhoz tartozással szemben felvett távolság megnyitja annak a lehetőségét, hogy egy friss nézőpontból dolgozzuk fel a múlt dolgait és az ehhez kapcsolódó művészeti terminológiát. A fiatal művészeket kérdezve – *hogyan materializálódik a totalitás a 21. században?* – lehetőség adódik arra, hogy a változó kontextusban új hitrendszer formálódását segítsük elő ennek a fogalomnak és az idealisztikus politikai vonalasság segítségével. Az a mód, ahogyan a fiatal művészek reflektálnak saját és kollektív művészeti tapasztalataikra jól láthatóan megváltozott és folytonos mozgásban él tovább. Az abszolút hatalom megértése a kanonikus paradigmától egy mélyen személyes tapasztalattá redukálódott és a kurátor által „megrendelt” alkotás nem mint a múlt vagy jelen ideológiájának illusztrációjaként érzékelhető, hanem jóval inkább egy ideiglenes jóslatként, amely további túlértelmezésekhez szolgáltat alapot.

A hét fiatal művész mindegyike saját módján törte szét az idődimenzió kereteit, és különféle anyagok eltérő technikai fokán reflektáltak a múlt és jelen kapcsolatára, világosan szemléltetve a totalitarizmus hipotetikus lehetőségéről és eszméjéről vallott értelmezésüket a kortárs kultúrában. Ahogyan azt minden egyes kiállításon résztvevő igazolta, a kortárs művészek manapság nem csupán vizuális, audio-vizuális vagy egyéb módon észlelhető alkotást állítanak ki, de saját eszmék kinyilatkoztatójává is válnak, filozófusokká vagy teoretikusokká, akik képesek szóban vagy írott formában elképzeléseiket és kezdeményezéseiket világosan megfogalmazni.

Madara Kvěpa, aki frissen végzett az Akadémia festő szakán, a *Transzparencia* című installációt hozta létre a kiállításban, az installációról pedig a következőképpen ír:

1890-ben az orosz pszichológus Ivan Pavlov felfedezte, hogy egy csengő megszólaltatásával, ami az érkező ételt jelezte, kondicionálta a kutyákat arra, hogy meginduljon a nyáltermelésük attól függetlenül, hogy eledelüket odaadták-e nekik vagy sem. Manapság a tudósok visszaigazolták, hogy az emberi agy aktívabb lesz akkor, ha csak rágondol a lehetséges jutalomra, és még aktívabb, mint amikor igazából megkapja azt. Ezt látjuk akkor, amikor megnézzük, hogyan viselkednek az emberek

a social média felületeken. A saját életről megteremtett illúzió érthetetlen módon felvillanyoz – ez pedig egy dopaminrobbanáshoz vezet.

Az egyetlen tárgy, aminek a fényképpel azonos jellemzői vannak, a tükör. Nem rögzít, nem állít meg, csak egyszerűen megmutatja a dolgokat úgy, ahogyan vannak az idő egy adott pillanatában. Egy objektív realitást tükröz, ami valójában csak egy felület, ahogyan a festmény is csak a vászonra vitt szín. Manapság a vezető kultusza az egyén kultuszára cserélődött le. Soha korábban az emberi történelemben nem volt az életünk a teljes átláthatóságnak alávetve. Mindegyikünk saját választási kampányán dolgozik, és bárki, aki megnyomja a *follow* ikont, naponta követhet.

Madara Kvēpa osztálytársa, Jānis Šneiders, aki kiemelkedik festészeti munkáiban megnyilvánuló kifinomult intelligenciájával és vizuális érzékével, az alkotási motívumokról négy tárgyat vagy jelet állított ki, amelyeken a *Not here* felirat szerepelt:

Egy út. Lényegében ez egy borító, amely különféle textúrákból áll össze és folytonos fizikai mozgásra szánták. Egy alap a láb alatt, amely arra használatos, hogy elérjük a célunkat. Ezenfelül az út megtestesíti az eszmék, allegóriák, metaforák végtelen választékát, amely az egyén és a közösség ambícióit tükrözi. Azt a hajlamunkat mutatja meg, hogy ideologizáljunk és mesterségesen állítsunk föl határokat, azaz szabályokat. Az útjelzőket megtaláljuk a zsúfolt városokban és vidéken is, olyan helyeken, amelyek úgy néznek ki, mintha régóta senki nem járt volna arrafele. Ezek az útjelzők olyannyira a mindennapi élet magától értetődő tárgyaivá váltak, hogy majdnem láthatatlanok, mégis hatnak. Azzal szemben, amit jelölnek, az útjelzők világosan jelentenek *valamit*. Az ember által megteremtett szimbolizmus egy jel formájában válik hangsúlyossá, és segítségként szolgál, amikor a túlélés érdekében tájékozódunk.

Krišjāns Elviks multimateriális installációja *Statemental*, szinte festményszerű színeivel és egy portréfotóval személyessé téve, a nyelvjátékon keresztül, a konceptualistákhoz hasonlóan generációs kontextusban mutat rá a fogalmak jelentésének változtathatóságára:

A monumentális installáció egy vizuális narratíva a beszéd szabadságáról a kortárs művészet médiumán keresztül kifejezve. Szokatlan esztétikai megoldással a címben és az alkotás koncepciójában szereplő két szó – *state* és *mental* – olyan társadalmilag kritikus konstrukciókat világít meg, amelyek egy bizonyos rendszer és a társadalom törekenységét tükrözik. Ezzel egy időben, a művész generációs dimenziókat is megkülönböztet. Azok, akik az 1990-es években születtek (az úgynevezett '90-es évek srácai) az elsők, akik már az újra függetlenné vált Lettországból születtek, és számukra megengedett az, hogy korlátok nélkül fejezzék ki magukat. Azonban az kérdés, hogy ezek az egyének képesek-e ebből a lehetőségből a legtöbbet kihozni.

A '90-es évek srácai igen gyakran egy paradox megközelítéssel találkoztak a jó és a rossz személyiségjegyek kapcsán. Például az ambíció és önmagunk tisztelete majdnem mindig automatikusan az arroganciával válik egyenlővé. Talán ez annak az eredménye, hogy a fiatalabb generáció alávetette magát az idősebbek felől érkező nyomásnak. Az ő eltérő értékrendjüknek köszönhetően azok, akik a '90-es években születtek, félnek megbántani elődeiket, így azt választják, hogy elhallgassák a problémáikat ahelyett, hogy megoldanák őket; így hatékonyan vesznek részt egyfajta öncenzúrát gyakorló aktusokban.

A kiállításon szereplő alkotások közül az utolsó, de legértékesebb morzsa annak a nézőnek a számára, aki megtapasztalta a keleti blokk kommunista éráját, a sokoldalú Mikéls Mürnieks munkája, *Egy darab szar* is feltétlenül említésre méltó. A kép bárki számára ismerős lehet, aki érintkezésbe került a parancsuralmi ideológia esztétikájával, és azt is hozzá kell tenni, hogy az az anyag, amiből az alkotás készült, és amelyet az alkotó saját technikájaként nevezett meg, már a műalkotás címében is megjelenik:

A dialektikus materializmus és a vizuális művészetek találkozási pontja történetileg valós értékek dicsőítését ösztönözte. A totalitarizmus művészetének szívében a monumentalitás lakik, egy ártírt hagyomány és gyatra kísérletek arra, hogy felfedezzünk valamiféle abszolút fejlődést – mintha ez a terminológia egy „jobb élet” demonstrációja lenne. Mindazonáltal, egy kritikus elme már tudja, hogy ezek a szavak valójában a túlélést célzó kódolt utasítások. A fejlődés legfőbb indikátora a vezető, a karizmatikus és stabil személyiség, akinek világos koncepciója van a jövőről, amely (sajnos vagy nem) nem azért jön létre, hogy megvalósítsák. Az idő nem áll meg, a diktátorokat leváltják és a csaknem vallásos csodálat más valakire tevődik át.

Saját dicsőítésének apoteózisát Joszif Sztálin saját életében is megtapasztalta, ám 1953-ban, halála után ez a nézet megváltozott és olyan irányt vett, amely következtében az előzőleg felépített kép egyre erőteljesebben rombolódott le. Sztálin személyiségjegyeire és a szocialista realizmus aspektusaira utalva az *Egy darab szar* szó szerint társadalomkritika a túl-interpretált hagyományról és a történeti tapasztalatról, amely nagyobb hatással bír a mai gondolkodásra, mint ahogyan azt hinnénk.

„Az átok a sírra” nevű tábor Szolikamszk mellett! Az időseket és a legyengülteket gyakran ide küldték meghalni, vagy ami még rosszabb, méltóságuk utolsó cseppjeit is kifacsarták belőlük: arra kényszerítették őket, hogy szőjenek, az erdőben dolgozzanak, vécut pucoljanak, és szedjék ki magukból a tetveket. Egy napon közülünk az egyik művész a mosdókat takarította és csinált ürülékből egy Sztálin-szobrot. Először az ürülék büdös és rossz szagú volt, de a szibériai fagy hamarosan megkövesítette. Így nagy zavar támadt a felügyelők, feleségeik és gyerekeik között. Elképzelhetetlen volt az egész – ez volt az első szobor, amit Joszif Visszarionovics Sztálinnak dedikáltak, tanárunknak, vezetőnknek és barátunknak, de micsoda anyagból! Mit is tegyenek vele?!

Összefoglalva, levonhatjuk azt a következtetést, hogy Lettország kortárs művészeti színtere, hasonlóan ahhoz, ahogyan az a Baltikum más országaiban és a posztszovjet világ többi részén zajlik, a médiumtól, a változó geopolitikától, a globális összeomlásoktól és más egyéb tényezőktől függetlenül összességében a kultúrára és a társadalomra vagy az egyénre rezonálva megtartott egy általában véve állandó és egészséges fejlődési irányt. A generációk váltakozásában ez az új művészet egy bizonyos mértékig kreatív, innovatív tapasztalatokon nyugszik és a korábbi korszakok kifejezőmódjain alapul, valamint az idősebb mentorokat sem tagadja meg. Mi, tanárok meglepődéssel értékeljük korábbi diákjaink kreatív teljesítményeit és bátorságukat ahhoz, hogy széttörjék a kereteket.

Nagy Gabriella Ágnes fordítása

1 Urtāns VLADISLAVS, *About what? 1941. 06.14. – 1946. 09. 04.*, Rīga, Nordik, 2015.

Műlista

Borító: címlap és hátsó borító:

SANDRA STRĒLE

Nosztalgia [Nostalģija], 2019

installáció, vegyes média

Riga Art Space

2. oldal:

GUNTARS SIETIŅŠ

Alakok XVII [Rakstuzīmes XVII], 2015

akvatinta, mezzotinta, papír, 26x22 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona

6. oldal:

ANCE VILNĪTE

Hello, Ance Vilnīte vagyok, a híres művész! [Sveiki, esmu slavenā māksliniece Ance Vilnīte!], 2019

performansz három részben

kiállítás „Academia” / Lett Nemzeti Művészeti Múzeum, „Arsenāls” kiállítótér

8. oldal:

MIKELIS FIŠERS

Vezetett bevásárló körút földönkívülieknek Párizsban, a Champs-Élysées-n Párizs [Organizēta iepirkšanās tūre citplanētiešiem Parīzē, Elizejas laukos], 2017

fa, csiszolt festék, véset, 21x29,5 cm

12. oldal:

IVARS HEINRIHSONS

Fekete [Melnais], 2019

olaj, vászon, 170x140 cm

14–15. oldal:

IVARS HEINRIHSONS

Fekete futam [Melnais skrējiens], 2019

olaj, vászon, 114x198 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona

18. oldal:

KRIŠS SALMANIS

Digitális haiku [Digitālā haika]

vers

20. oldal:

HARIJS BRANTS

Pince-ember [Pagraba vīrs], 2011

szénrajz, papír, 76,3x52 cm

24–25. oldal:

KRIŠS SALMANIS

Mengyelejev álma [Mendeļejeva sapnis], 2011

animáció 14:09, hang: Jēkabs Nīmanis

26. oldal:

GIĒBS PANTEĻEJEVS

Fehér faj [Baltā rase], 2015

fehér, görög márvány, 60x52x35 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona

33. oldal:

ARTURS BĒRZIŅŠ

Cím nélkül [Bez nosaukuma], 2020

relief nyomtatás, grafit, papír, 150x143 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona

38. oldal:

IEVA ILTNERE

Kiállítás. Kazimir Malevich és Yoshitomo Nara [Izstāde. Kazimirs Maļevičs un Jošitomo Nara], 2017

akril, vászon, 120x160 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona

46. oldal:

KRISTAPS ĢELZIS

Olimpia XXI (Olimpija XXI), 2010

vízfesték, színes ceruza, fotó, papír, 100x210 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona

62. oldal:

KRIŠS SALMANIS

Fonal [Aust], 2018

textil, fémszerkezet, villanymotor, 175x105x300 cm

66. oldal:

KRIŠS SALMANIS

Marginália [Marginālija], 2020

69. oldal:

LEONARDS LAGANOVSKIS

Szemüveg. Daniel Craig [Brilles. Daniels Kreigs], 2017

vízfesték, ceruza papíron, 29x21 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona

79. oldal:

IVARS HEINRIHSONS

Jel (Zīme), 2016

olaj, vászon, 89x116 cm

106. oldal:

MARKO MÄETAMM

Szerelmem [Mans mīlais], 2020

akril, vászon, 80x60 cm

a művész és a Maksla XO Galéria tulajdona